

ÁRPÁS

ÉS A

MÓRICZHIDAI SZENT JAKABRÓL

CIMZETT

P R É P O S T S Á G
TÖRTÉNETE.

IRTA

RÓMER FLÓRIS.

Különnyomat a „Győri Történelmi és Régészeti füzetek”ből.

PESTEN.

Aigner és Rautmann bizománya.

1869.

ÁTALÁNOS TÁJÉKOZÓ ESZMÉK A HONI SZERZETEK TÖRTÉNELMÉHEZ.

A festő mielőtt történeti- vagy tájképeit összeállítja, előbb tanulmányoz. Amazokhoz érdekes, fajjellegző vagy jellemképeket, ruházatot, kelméket, fegyvereket, harci állatokat gyűjt egyenkint, s albumában rejtegeti; — emezekhez változatos vonalú tájakat, egyes feltűnő előtételeket, elődiszitményeket, terebélyes fákat vagy sajátságos csoportokat, regényes tavakat vagy különös festői alaku vizállásokat, tekervényes patakcsákat, szikladúcokat, mély utakat, távolokat; romban heverő várakat, templomokat, gunyhókat, sőt dülőfélben lévő ólokat és sövényeket is vázolgat — és mind ezen valódi — de külön álló — változatos elemekből állítja össze eszményképeit saját magasztos vagy alant járó fogalmihoz képest, melyekig — t. i. a szépnek alapeszméji tanulmányozásában — fel tudott emelkedni, — vagy melyektől saját tehetetlensége és talán bal iránya miatt elmaradozott.

A történeti- vagy tájképnek mind ezen elősorolt egyes részei magába véve szépek és érdekesek lehetnek, a mennyire valami ritka eseménynek tárgyalása, vagy színezetük és környékük által szembeszökők; — de valami egészben lekecséltve, helyesen összeolvasztva, remek módon összeállítva bámulásra ragadandják a nézőt, ki többnyire nem is gyanítja, mily elemekből illetetett egygyé a csodamű.

Igy jár el a hivatással bíró történetíró is. Maga vagy mások gyűjtik az egyes adatokat dohos levéltárakból, itészetileg bírálják az elszórt hamis állításokat, keresik ezen vagy azon tény a legközelebbi vidékre való kihatását, fürkészik azon változtatásokat, melyeket nevezeteseb események idézé-

nek elő ezen vagy azon területen, kérdezik mily befolyással bírt bizonyos korszakra a vallás, a tudomány, a közművelődés, a szomszéd népek és az általános szellem, a feudális rendszer, a családos életből való fogalmak s a t.; mennyire hatottak ki e tényezők a városi, megyei, országos életre és szomszéd népekhez való viszonyainkra? — Itt készül egy vár, ott egy kolostornak, itt egy igénytelennek látszó falu — vagy ismeretlen nevű járásnak, vagy éppen az egész megyének kimerítő egyedírata; készül pedig azon pontossággal és lelkiismeretességgel, melyet kicsinyesnek lehetne mondani — a szervező történelmi ész, mely alkotói rendeltetéssel bír, mind ezekből magasabb szempontjából csak a kitérő oldalakat szemlélvén és kiszemelvén, a távolból nem is látható csekélyebb részleteket elhanyagolja; a feltűnőbbek közt a hasonlókat fűzi össze, és von belőlök következtetéseket, az eltérő momentumokat pedig maga helyén kivételképen állítja fel. Világosság és árnyéklat, természetes csoportozás és okadatolt rend egymásután egygyé olvasztják a képet — és előttünk áll egy bizonyos időszaknak vagy egy nemzetnek világos, beszélő, harcias képe, egy nép válságos percének felfogása és megállítása néhány négyzetölnyi falon vagy vásznon; vagy egy elragadó csendéletű tájkép, Istennek egy gyönyörű „nefelejtse,” egy kies paradicsom kicsided keretbe foglalva.

Egyáltalán semmi sem oly csekély, oly parányi a földön, mi történeti remekképeinkre befolyással nem lehetne, s minek, ha helyesen egyénesítetik, az egészre hatása ne lenne.

Ki egyedül száraz adatokat gyűjt, és letenyészerűleg egybefűz, éppen oly élvezhetlenné teszi a történetet, mint az, ki a legnagyobb férfiakat vagy nőket arcképíleg hűn ugyan, de mereven szobrok gyanánt egymás mellé állítja, az élet, a mozgás, a tény minden jelei nélkül, — ki így dolgozik, az kézműves; ki az egészbe életet lehel, mely művét önbeszélővé, mindenki által érthetővé teszi, az a művész, kit a kitörő lángész teremtésre készlet, s ki a bámuló nézőt magával elragadja!

A remekműveket megelőzi a szükséges anyag előteremtése; hol ez nincsen, a másik is lehetetlenség:

Ezen szempontból tekintem, és szeretném tekintetni az

egyedíratokat. — Nem képes mindenki óriás történeti képeket előállítani, arra századokban csak egyesek születnek; — de a műemlékek, történeti adatok gyűjtésére — ezen napszámosféle munkára — találtnak alkalmas munkások évtizedekben is; ezek följegyzik az adatokat, hogy legyen a mesternek anyaga, melyből építményét összerakhassa.

* * *

1835-ben, 2-od évi Theologus koromban felhasználtam a szünnapokat arra, hogy az akkor kezeimnél levő kútfők segítségével, idővel készítendő szerzetíráshoz térképet rajzoljak. Ennek majd gyermekes, tökéletlen kivitele nagy örömet okozott — és mutatá azt, hogy csakugyan nem egyedül a középkorban, de mostanában is kihatólag legműveltebb, legnépesebb részei hazánknak azok, hol ős királyaink, nagyjaink, községeink a fejlődő polgárosodásnak, az okszerűbb gazdasáznak, a vallásos együttlétnek első bölcsőjeit alapíták.

Rajongtam azon eszméért: hogy hazánkban elszórt tengeri adatokból összeállítsak oly védszerkezetet, mely a mindent gúnyoló, gyanúsító és rothasztó mérgével beprecskelő irkafirkálók ellen bebizonyítsa azt, hogy azon korban, melyben oly nagy számmal léteztek szerzetes intézeteink — némi botrányos kinövéseiket, túlhatalmaskodásokat levonva — van-e ép, egészséges fa, melyen ilyenek nem volnának? — gyermekkorát élő hazánknak valódi jótévői, isteni áldása voltak.

Egy helyes magyar oktanos szerzetírás lett volna éltem kiválóan kedves, bár tán egy emberéletet túlhaladó, foglalkozásom. Könyv- vagy levéltárnokság volt minden vágyaim tetőpontja, — azon hivatalok, melyekre oly kevesen vágyódnak! a sors grammatikussá, később természettan és természetrajz tanárává, és ismét grammatikussá avattatott; és ahoz, mit majd gyermekkoromban terveztem — csak éltem derekán túl, és csak mellékesen térhetvén vissza, nincs kilátásom, hogy kedvenc eszmémhez csak a szükséges anyagot is összegyűjthessem.

De mit egy ember nem végezhet, végezhetik azt többen, — és hála az ujonnan emelkedő egyházas szellemnek, az

egyházi történelem iránti buzgalomnak, ez támasztja a „Magyar Sion-t,” melyet szíves örömmel üdvözlök! E mesterkezektől vezetett egyházi lapunk kitünően magyar egyházi történelemmel foglalkozik, abban fel fog lépni a tetterőben dúsz ifjú egyházi nemzedék, és készülni a harcra, melynek a valódi vallásosság és a mindent mételyező közönyösség közt előbb utóbb ki kell törnie. Örködjünk, és imádkozzunk!

A Magyar Sion lesz tehát azon tár, hová jól kiszemelt, kedvvel kidolgozott anyagunkat lerakhatjuk. Majd ad az Isten a magyar egyháznak oly férfit is, ki abból az üldözött igazságnak, a középkori műveltség lábaltiprottnak menhelyeinek, a tudományosság megmentőinek emlékoszlopát emel!

Ha az eddig létező, jeles — de sokféle tekintetből a tudomány mostani állásának egészben meg sem felelő gyűjteményes munkákat tekintetbe vesszük, azt kell vallanunk, hogy: egyik maga korának csekély anyagi eszköze, a másik az egyházi és világi nagyokat meg nem bántani akarás miatt; egyik mivel csak egyes és pedig egyedül férfi szerzetesek, másik kiválóan egyházi tekintetből írt, saját vallomásuk szerint is azt nem adhatták, mit adni óhajtottak volna. Egyáltalán szerzetirásaink igaz, de száraz, serkentő, dicsőítő vagy szomorító és néha undort is gerjesztő, mereven és elkülönítve álló adatok füzerei, a középkor szokásai, igényei, szentesített köznézeteknek egyenlítő, simító, vegyítő ecsetével egybe nem forrasztott festékhalmazok, melyek a távolból rakműféle hatást gyakorolnak, de közelebről tekintve mégis csak valódi, benső összefüggés nélküli — bármily nagy értékű — egyes tüveg-, ékkő-, érc- vagy márvány-darabkák; hasznos, sőt szükséges anyag a nagy egyházi hitélet képéhez, de nem maga azon magasztos remekkép, melyet a világ elébe tartanunk lehetne és kellene!

Én úgy szeretném a szerzeteket történelmileg felállítani, hogy ne csak egyedül mint egyházi ima- vagy nyugintézetek, ne csak mint korukban egyedüli művészi tanyákat, iskolákat és leíró műhelyeket, ne csak a keresztény szeretet hiedelgélésével többé nem is képzelhető vendég- és kórházakat, melyekben az utas, a sinlődő, az elhagyatott — mint maga

az üdvözítő fogadtatni szokott — tüntessük fel; hanem hogy egyszersmind a kolostorok viszonyait királyainkhoz, egyházi főnökeinkhez, — kik többnyire a zárdákból a püspöki székekbe léptek — nagyjainkhoz; befolyásukat a törvényhozásba, a vad harcias nemzet megszelidítésében bebizonyítsuk, egy szóval állítsuk fel hiven és igazságosan mint oly intézeteket, melyek békében és háboruban, a nemzet jó és rossz napjaiban, mint keresztények és jeles honpolgárok, fölfelé mint korholók, csillapítók és tanácsadók, lefelé főleg a jobbágyság mellett mint védők és gondnokok minden tekintet nélkül üdvösen örködtek, a nyers hatalom nyomása és túlereje ellen védelmezték és védszárnyai alá vevék; szóval mint olyanokat, kik az akkori világnak mindenei mindenben, áldásteljesen az emberiség boldogságát eszközteni törekedtek. Kik a középkori zárdákat csak egyedül mint bünbarlangokat, henyélő vagy dorbérozó dözsölők palotáit szeretnék a világgal ismertetni, szegénységünk dacára, hátrahagyott műveik által cáfoltatnak, melyek igaz: hogy épen úgy emlékei a középkor a főlény iránti magasztos fogalmainak — mint másrészt a műemlékek barbár rombolása és a földszinről való eltörlése az emberi ész istenítésének gyönyörű kifolyásai. Bamba kertész az, ki egykét perje miatt egész virág kertjét szemétdombra hánnya! és ostoba vagy ördögi gögtől elvakítatott az, ki az emberiség felvilágosodását, jólétét, boldogságát csak azóta keletezi, mióta ő saját képzelmenyü istenített esze befolyással bír! Kerüljük a nevetséges szélsőségeket, és legyünk méltányosak!

* * *

Tudom, hogy igen sokan nem merik a középkort nyereségeivel, látszólagos durvaságával és jogellenességeivel, mint azt a történelmi igazságszeretet parancsolja, hiven festeni, nem merik a papság és szerzetesek egy része feslett életét, a rendszabályok szigorától eltérő kicsapongásait, az eszemiszomban, vadászatban, világias multságokban és ruházkodtatásban talált gyönyörködtetésüket, mik ellen annyi egyházi törvénycikk, mint valóban létezett hiányok ellen hozattak, érinteni; attól tartván, hogy ez által a papi tekintély megin-

gattatik, és a papság általános lenézése, gúnyolása fogna eszközöltetni!

Én sem vagyok a chami szemtelenségnek barátja, hogy apáink szegenyét mintegy gyönyörködve, keresve feltárjam, hogy a világnak gúnyra, megvetésre okot adjak; de ha a középkor ellenei, írásbeli hagyományaiban mind ezek nyomát szerteszét találhatják, sőt keresve keresik, hogy azokat napfényre hozhassák, kérdem, okosság-e azokat elnyomni akarni, vagy egyszerűen eltagadni? és nem eszesebb és tanácsosabb-e, mind magunkat azon nézpontra emelni, mind másokat oda vezetni, hogy azon kor saját, a mieinktől sok oknál fogva igen eltérő nézetei szerint a sok hibát menteni, kisebbíteni tanulják. Ezt kegyelettel tennünk kötelesség, de kötelesség az is, hogy ellencink mérges nyilai ellen maga idején védő paizsokról, sőt visszatorló fegyverről is gondoskodjunk.

Ki fogja sz. Gellértnek azon keménységét, melylyel kocsisait megkötözve vérig verette, mint égbe kiáltó barbárságot felhozni, ha azon kor viszonyait ur és szolga vagy rab közt meggondolja. A sz. férfiú heves vérű olasz, gyengélkedő egészsége miatt folytonos izgatott állapotban volt, ki ebbeli hirtelenkedéseit gyakran keservesen megsiratta. Megszűnt-e azon egy hibájáért jeles tudós, bölcs tanácsadó, a keresztény vallás buzgó apostola lenni? Született-e ember, ha mindjárt legtökélyesb is — kinél a „ha még ilyen, vagy olyan nem lenne“, nem alkalmazható? —

Ki fogja a kolostoroknak — a béke és imádság helyei- nek — rossz néven venni, hogy magukat védőfalakkal biztosították, fegyveres szolgálkat tartottak, sőt mindenféle hadikészletet bástyájik közt felhalmoztak? Vagy nem kellett-e magukat a kül- és beállenség véletlen rohanásai ellen védeniök, ha az isten oltára előtt nem akartak a vad csoportoktól leöletni? Vagy nem volt-e az a kor szelleme, hogy a várak uraihoz is csak négy—öt—tíz felhuzható hidon át, és jól védett kapukon keresztül lehetett végre eljutni? hogy még a lakomákra, és a városok piaczaín sem mertek máskép, mint tetőtől talpig fegyverzetten megjelenni?

Ki fogja a püspököknek, apátoknak, prépostoknak vétkül tulajdonítani és Krisztus szolgálát illő szelidség elleni bün-

nek cimezni azt, hogy mint jeles honpolgárok, keresztény vitézek a kereszt dicsőítése- és megmentésére, a hazának fenntartására vívott csatákban tetteleg részt vettek,¹⁾ midőn egyb

¹⁾ Furcsa szemérmeskedés-, és a történelem hiteles adatai elleni szembeszállási viszketegből eredhetett azon állítás, hogy főpapjaink zászlaikkal Sajónál, Várnánál, Mohácsnál s a t. nem mint fegyverhordó honbajnokok, hanem egyedül mint keresztvivők, és evangéliummal buzdító lelkesek vettek volna részt a haza szerencsés és szerencsétlen esatáiban! — Igaz, hogy nem mutathatjuk fel — mint a császári ambrasi gyűjteményben*) az 1540-ik évben meghalt, Augsburgban született wellenburgi Láng Máté szalzburgi érsek és bibornok fegyverzetét mutatják — Mátyás és Ugolin esztergami és kalocsai érsekek, Bulzo csanádi, Bene váradi, Bertalan pécsi, György győri, Reinold erdélyi püspökök, Miklós szebeni prépost, Eradius bácsi, Albert mester esztergami főesperesek fegyverzeit, bár a Carmen miserabile világosan kimondja: hogy maguk embereivel (XXI. fejezet) nagy sereget gyűjtve (XXVII. fejezet) a királyi hadhoz csatlakoztak (XXVI. fejezet), sőt Miklós prépostról nyilván olvasható: hogy megöletése előtt egyet az előkelők közül véres karddal kivégzett. Ott találjuk a várnai ütközetben (Thwroczi Chron. IV. XLII. fejezet) Julián bibornokot, János váradi, Simon egri püspököket, és sok szerzetest, főleg a cseri (franciscanus) barátok közül; — a mohácsi vész áldozatait nem is említem! Ha nem elég a történetírók bizonyossága, találjuk a fegyverhordási kötelezettség tagadhatatlan nyomait hiteles okmányainkban is. Ha az egyházi főnökök nem köteleztettek népeikkel a király zászlaját követni, mi értelme van ezen okmányoknak (Cod. Dipl. IV. II. 179. lap), mely 1258-ban kelvén, kivonatban így szól: *Jacobus abbas de Bél quosdam populos de villa Nuszup (alkalmasint roszt olvasás Nuszup [Noszlop Veszprémmegyében] helyett) pro quodam fidelitatis titulo, cum consensu fratrum et jobbagionum suorum ex priori conditione eximit, et in ordinem et numerum Nobilium jobbagionum Ecclesiae suae statuit; ita tamen, ut quandocunque Nos vel nostri successores ad exercitum regalem ire vel mittere tenebimur, unum ex ipsis cum equo et alio necessario militem cum Domino Abbate vel suo homine mittere tenebuntur; s a t.* — mit tenne akkor az, mit a pannonthalmi fekete könyv 2584. lapján olvasunk: 1521. évben *Matthaeus Abbas S. Martini et Jacobus de Bel a **personall** Insurrectione propter infirmitatem et promovendum cultum divinum a Ludovico Rege dispensantur, substitutis aptis personis pro se.* Ezen kötelezettség nyomai maradtak 1848-ig, a banderiumok tartásában, a papi nemesi székek fennállásában, azon adóban, melyet a püs-

*) Die k. k. Ambrasersammlung in Wien 11. lap. 56. sz.

polgári jogaikkal és nemesi kiváltságaikkal a honvédelmi kötelezettség is össze volt kötve?

Azért bizony, ha a hon és vallás védelmét, a királynak a vallás megmentésére való igaz harcba követése az egyházi szellem elleni vétkeknek tekintetnek is némelyek által, soha se piruljunk érte, se ne tagadjuk nagy eleink ilyféle bűneit, vagy hogy az akkori korszellemnek hódolván, ezt vagy azt tették, mi a mai napi illemrőli fogalmainkkal össze nem fér. Ha kellett botlásaik ellen törvényeket alkotni, szabályokat hozni, a felelteteket szigorúbb fegyelműekkel fölcserélni, mit tehetünk mi arról? Ha azon időszak jellegét szem elől nem tévesztjük, és a hatalmasak valódi hatalmaskodásaikban való túlsapongásait, az ugynevezett ököljogot tekintetbe vesszük, mi csoda, ha az egyháziak is néha ilyenekben bűnösök voltak. Verekedés, lopás, erőszak napi renden voltak, az ifju pezsgő vérnek, a fékezetlen majd egyedül kifejlett és ápolt testi erőnek kiforrásai voltak ezek, — míg ma mindenfelé az elpuhultság, erkölcsrontó fényűzés, az álszemérem, alattomoság, és korlátlan kéjvadászat egyáltalán uralkodik; vétkek, melyek az emberiséget inkább gyalázzák, korcsosítják, lealacsonyítják. A nyersesség fatytyúi épen oly kárhozatosak lehetnek, mint az undok pulyaság utálatos fekélyei; de mi azokat mégis tűrhetőbbekké, tisztesebbekké teszi: az az erő, bár a nyers erő utógondolatja, míg a mi divatos elfajzásainkból a satnyulás, a poshadás utálatos, émelygést gerjesztő bűz az erős gyomruakat is elriasztja.

* * *

Meghatározván a nézőpontot, melyből indulni akarok, mielőtt az árpási monostor és templom korrajzához hozzáfognék, szükségesnek tartom, hogy az ismétlések elkerülése végett némi általános nézeteimet közöljem.

Ha akármely régi zárda történetét vesszük, melyről tán egyedül egy pecsét töredéknél, egyes rongyolt okmánynál

pökök és prelatok a *confiniorum custodiaturs*a és a várak fenntartására fizettek, és némileg talán abban is, hogy a főpapok, midőn a király koronázása alkalmával sz. István kardjával kezében, az ország védelmét fogadja, őt a királydombhoz lóháton kísérték.

többet nem birunk, vagy melyről egyik-másik írónk, mintegy esetlegesen említést téssen, előlegesen mondhatjuk, hogy hazánkban alapításától enyészteig e következő korszakokat következetesen keresztül élte:

I. szakba esnek a kolostorok alapításai. Ez az új vallásra áttért ősök ihletettségi korszaka. Első, buzgó királyaink alig találták itt-ott a gyökeredző kereszténységnek maradványait, melyeket leginkább vad és harcias őseik elpusztítottak. Azon kevés püspökség és zárda, mely a pogány magyarok kezeibe került, oly ingatag természetű történelemmel bír, hogy többnyire az egyes, kétely homályába burkolt adatokra szorítkozik.

Igy maradt a kereszténységet egész lélekkel terjesztő sz. királynak, és hasonló szándéku utódainak, valamint a vezérekkel rokon, gazdag főuraknak elég tág tér a szent és nemes vetélkedésre.

Az isten háza rendkívüli szabadalmakkal ruháztattak fel, fennállhatásukról számos jószág ajándékozása által lett gondoskodva, a szerzetesek maguk legelső polcokra emeltettek, ők valának a szelidítés, polgáritás főtényezői. Mindenki elszőrnyedt a szentséges birtokhoz nyulni, mert a rablót a nagy, szent királyok örök átka sujtotta volna. A templomok és zárdák megtámadása, szentségtöréses bántalmazása árpádkori királyaink alatt igen gyéren fordul elő. Ez azon kor, melyben a győzelmek a szentek segítségétől váratnak, és azok közbejárásának tulajdonítatnak, melyben a csaták kedvező eredményeinek nagyobb része Isten oltárára tétetett; ez azon időszak, melyben a királyok általuk emelt szent falak közt gyakran megfordultak, és imáikat, fohászaikat a szerzetesek zsolozsmái közé elegyítették, melyben az ur háza és szolgálinak hajlékai a királyi palotákkal vetélkedtek, vagy azokat fölülhaladták, melyben egy misekönyv kötése, egy egyházi palást, egy szentségtartó pazar ékitményeivel többet ért, mint jelenleg némely főegyháznak minden szertartási készlete; ez azon szak, melyben a királyok szerzetes ruhában halni érdemnek tartották, leányaikat a kolostorok falai közt növeltették, fiaikat püspökökre bízta — és benn megerősödve, az ország határait terjesztve a magyar nevet nagygyá, dicsővé tették.

Ezen kor jelszava: mindent Istennek — kiben élünk, mozgunk, vagyunk — legnagyobb dicsőségére!

II. szak. Ebben az alapítások kevesednek; a jószágok a világiak kezeiben mindinkább eldaraboltattak, vagy rossz gazdálkodás következtében idegen kézre kerültek, míg az egyházi birtokok, a szegények és gyámoltalanok öröksége, egyrészt nem csak hogy megmaradtak, hanem egyszerű élet, kevés igény és szükség és okos gazdálkodás mellett szaporodtak is. A jövedelemnek fölöslege a templomok ujjitására, diszítésére, pompásabb egyházi készletek szerzésére fordítattott; ámbár fájdalommal kell megvallanunk, hogy ezen rendben tartott gazdálkodás sok helyt jólétet is idézett elé, mely jólétnek következményei gyakran az előjárók tulságos fénytűzése, a szigorú szabályoktól eltérés, a hitéletben való elhanyagulás, elvilágiasodás, közromlás, feslettség, végre a hanyatló rendnek más szigorúabbakkal való fölcserélése.

Egyrészt támadt a gazdagabb rendek iránti irigység, másrészt csökkent, vagy enyészett a szent falak iránti tisztelet. Az alapeszmék, melyek a kolostorok lakóit emberfölötti lényeknek tartották, hátrányosan változtak.

Az oligarchia fennhéjázó törekvései nem csak a királyi hatalom ellen irányoztattak, hanem a kizárólagos befolyásu klerust is tönkre kívánták tenni, hogy így kényűlkedvük szerint egyedül magok uralkodhassanak.

Innen a támadás, rablás, mely a Romából sürűen szórt egyházi átok dacára, minden egyházi javadalom, leginkább pedig a gyámoltalan szerzetek birtokai ellen intéztetett. Így rontván a birtokszentségi eszméket maguk az urak, alkalmat, példát adtak arra, hogy ezt a fékezetlenségre hajló nép utánozza. Ellenszegült maga a nép elnyomói ellen, és ezen ellenszegülés végre nyilvános lázadásban tört ki.

A királyok hatalma csonkitatván, az egyház tekintete aláesatván és birtoka biztossága veszélyeztetvén, és a főurak egymásközi folytonos villongásai, irigykedései, a főhatalom utáni mérsékletlen törekvései, a rendháborgatások és az igazságtalan lefoglalások napról napra való szaporodása idézék elé a nemzet legszerencsétlenebb napját — a mohácsi ütközet halottas napját.

Eloszták maguk közt ruháimat, és köntösöm — de az övéké is — kocka alá esett!

III. szak. Az egyházi életnek hosszú borúja után a majd teljes elsötétedés szaka következett. A nemzetnek mintegy saját vétségei és belső felbomlása által előidézett gyásznapján túl fejünkre nőttek elleneink, és ellenségeink gazdagodtak meg birtokainkból.

A fegyverek csörgése mindinkább elterjedt, az egész haza egy nagy táborrá alakult át, előzönlvén a keresztet gyűlölő ozmán e szép országot — mindent irtott, pusztított, mi önkényt fejet nem hajtott. A püspökök, főpapok és szerzetesek elhagyván ezen áldott Kánaán nyílt alföldjét, a több biztosságot nyújtó hegyek alá vonultak.

A zárdák elrémült, védetlen lakóik által önkényt elhagyatván, vagy erőszakosan feldúlattak, vagy lassankint elpusztultak, eltűntek. Jóságaikat elfoglalák vagy a hatalmas szomszéd várak parancsnokai, és őket utóbb maguknak a hálás császároktól családjaik számára adományoztatták; vagy, hogy a török által elfoglalt javadalmakért némileg kártalanitassanak, egyházi főszemélyekre, püspökökre ruháztattak át.

Elnémultak az összhangzatos egyházi dallamák, az ájtatos imák, a szorult keblekből ég felé repdeső szent fohászok! A szökevény szerzetesek találtak ugyan néha más kolostorokban menedéket, de idegen fészkekben nem találván magukat otthonosoknak, mint a saját szokott földjéből átültetett virág elhervadtak, egykori létök emlékével együtt elenyésztek.

Ez a gubernátorok és commendátorok virágzó korszaka; helyeselhető, hol az alapítók szándéka ellen legalább egyháziak birták a zárdák javadalmait, de kárhozzátó, hol a világi birtokosok a kolostorok romjain tenyésztek, és a szentélynek szánt áldozatot vallás elleni célokra felhasználták. Mult szakban ezen állapot csak kivételesen mutatkozik; ebben a küzdő, de leigázott egyház szomorú viszonyai miatt szabálylányá vált, és erős gyökeret vert hazánkban.

Igy a szerzetes házak legtöbbje csak névleg élt, javadalmakat hatalmas világi és egyházi személyek birták, és a fennemlített címek elégségesek voltak arra, hogy azokat a császárok kegyeiből birván, a más rendeltetésű jóságokat is birhassák.

A magyar egyház ily cimek jogosságát, helyességét soha sem ismerte el. Tanuskodnak erről a hitéletet előmozdító, a rendet és jogot visszaállítani törekvő számos zsinatok határozati, melyek a szerzetes birtokok rendezését, és eredeti rendeltetésükre való visszavezetését folytonosan sürgették.

És ha szabad kérdenünk, mivé lettek a hatalmas foglalkozók kezei közt a terjedelmes apátsági és prépostsági birtokok? — Vagy itthon kerültek többnyire idegenek kezeibe, vagy már jó későn a XVIII. és XIX-ik században Olasz-, Frank- és Angolország fővárosaiban szétporlottak!

Ezen szomorú korszakot lehet Budavára visszafoglalásával befejezettnek tekintenünk.

IV. szak. Kiüzetvén tönkre silányított hazánkból a kereszténységet másfél századig hazánk területén zsibbasztó állapotban tartó török — a buzgó uralkodók mindent elkövettek, hogy a zárdák népesítessenek, és a hon felvirágzásában segédkezet nyujtsanak. A hosszú tespedés alatt kihalván a magyar szerzetes rendek utolsó ivadéka is, a külhoni gazdag zárdáknak adattak el a magyar apátságok és prépostságok azon föltétel alatt: hogy fegyelmük alatt az elpusztult javadalmak virágzókká tétessenek, és a török uralom alatt föltölte gyértült lelkészeket saját jószágaikon pótolják. Így került Tihany az altenburgiak, Szala-apáti a gottwiciak, Zirc a szilesiai Henrichau, Csorna a perneki és később gradici, Rátót a zabrdovici zárdák, Telky a bécsi Scotok kezébe.

Ittlétők igen szép emlékeit hagyták a külföldi szerzetesek, sőt a zirci apátság legszebb templomait és paplakjait köszönheti a szorgalmas, jó ízlésű, honunkat második hazájuknak tekintő szilezita társaknak; de sok helyen és sokszor volt ezen szerzeteseknek bajuk a néppel, melynek nyelvét nem birták, vagy épen meg nem szokhatván, a más életmódu, alantabbi műveltségű, egészségükre nézve veszedelmes éghajlatu új hazában, vagy csakhamar eladták jószágukat, mint az altenburgiak Tihanyt a pannonhalmi főapátságnak, vagy neveltettek magyar ifjakat a jószágkormányzásra és lelkészi álmásokra, mint Szalavár és részben Zirc birtokosai is.

Még inkább meggyült a szerzeteseknek baja a jószágait mindentűnően körülvevő hatalmas dynasztákkal, kik őket

saját birtokukban gyakran csak magára a kolostorra, vagy annak legközelebbi szük területére szorították. Bakonybélnek — a hajdan oly terjedelmes birtokú, sz. István alapította apátságnak — alig maradt egykét faluja, pusztája, — Vásonyban örökös háboruban és civódásban voltak a pápai Pálosok a hajdani várkapitányokkal — az Eszterházy grófokkal; az enyingi Törökök folytonosan fosztották és zsarolták az árpási klastrom birtokosait. — Ezek csak egyes, nem keresett esetek; ezekről következtetni lehet a többi főurak nagyobb részére.

Az egy századon át legörvendetesebb virágzásnak indult szerzetes életen, és általuk a vidékre szórt számos áldásokon halálos csapást ejtett József császár kérlelhetlen parancsa.

A tudós, mívelt jesuita szerzet, mely leginkább más, kihalt szerzetek javadalmaival ajándékozott meg, azokat bölcs kormányzata alatt aranybányákká tudta változtatni, hogy még ezeket is a haza és vallás emelésére feldolgozza, és ezeres kamatjával visszaadja, legelső esett ezen szomorú végzetnek áldozatául. A többi szemlélődő rendet is ugyan egyenlő csapás érte, — és a szerzetesek véres veritékjök, és folytonos jó gazdálkodás által hasznavehetővé lett virágzó birtokukat a kormány vevé át vallási és oktatási céloknak előmozdítására, olyformán, mint a méhéktől a nehéz lépet elvesszük, őket pedig a köpükből vagy kiűzzük vagy bennök irgalmatlanul megfojtjuk.

V. szak. A szerzetesek újra visszavonultak, nem a pogány török, hanem e hajthatatlan császár parancsa elől; — letévén szerzetes ruhájukat, világi papok öltönyeiben szolgáltak a honnak, az egyháznak; többnyire püspöki székeink, káptalanaink, egyetemünk s egyéb főiskoláink, valamint a vidéki egyházainknak is valódi díszévé lettek; s mutatták, hogy előbbi szerkezetük, ruhájuk, társas együttlétök alatt is csakis hasznos munkásai valának az álladalomnak.

De a selyem köntös, a vörös öv, a gyémántos kereszt el nem felejteté a durva szörruha alatt beszítt szerzetes színgort, a társas együttlét előnyeit és a csendes munkásságban rejtett hasznót és gyönyörűséget. Egy sem szégyenlé szerzetes voltát bevallani, s nem titkolá üldözött társai iránti rokonszenvét. Ők voltak leginkább azok, kik rendjeik visszaállita-

tásáról egy percig sem kételkedtek, azok visszajötte esetére előre intézkedtek, sőt mindent elkövettek magasabb állásuknál, hatalmas befolyásuknál fogva, hogy szeretett anyjaikat újra feltámaszthassák; ők voltak azok, kik bár más módon szolgálták a hazát, a régi fegyelem, tudományosság, vallásosság felélesztésén működtek.

Előmozdítá és érlelé ezen üdvös szándékot a kolostorok eltörltetése által épen el nem ért végcélt; mert a terjedelmes jószágok a kapzsi bérlők alatt alig hoztak be annyt, mennyit a szerzetesek kezei közt egyes major vagy pusztá jövedelmezett. Igaz, hogy itt-ott meggazdagodott egy-egy család szent királyaink adománya után; de ugyan abból élél most egy egész szerzet, és ellát számos iskolát jeles tanárokkal, jószágain pedig emelvén a gazdaságot, virágzókká tevén a gyarmatosított pusztákat, hivei, alattvalói lelki üdvéről is gondoskodik alkalmas lelkészek által. Ez a különbség a szerzetes jószágoknak bérlők és saját ős birtokosai kezében léte közt.

Végre kimondá az 1802-ki országgyűlés a birtokos szerzetek visszaállithatását azon kötelezettséggel, hogy a pusztá szemlélődés és lelkipásztorkodáson kívül tanítsanak is — ez a Restauratio korszaka, mely még mai napig is tart, és bizodalmasan mondhatom: nem hiszem, hogy a hazának még eddig volt oka megbánnia azt, hogy legalább néhányat állított vissza azon intézetek közül, melyek nevei ős alkotmányunkkal egykoruak, melyek ős lakói a királyok tanácsaiban, vívott számos csatákban, mindig hű szolgák gyanánt oldalaikat támogatták; de melyek legtöbbjei csak pusztá diszcimül szolgálnak, vagy épen annyira elenyésztek, hogy többé helyeiket sem tudjuk határozottan kimutatni.

* * *

Ezen szempontból szeretném a honi szerzetirást felkaroltatni, és valódi tanulmánynyá emeltetni. Mivel érdekesebb egy várrom története egy kolostorénál? nem voltak vagy lehettek-e ezen utóbbiak honi történelmünk szakaiban sokszor nagyobb, tartósb, hasznosb befolyásásaik mint amazok? vagy nem világosítjuk-e fel még elég homályos helyet foglaló történetünket, nem tökélesítjük elég kétes szakokkal és hézaggal

biró multunkat, midőn ily befolyásos testületek eseményeit ítésetileg, tüzetesen és hiven leírjuk?

Mennyire voltam képes magam által kitűzött célhoz közeledni, és eszményképemhez közelítőleg jutni, mutassa egyik tekintélyes prépostságunk története.

A MÓRICHIDAI (ÁRPÁSI) SZ. JAKAB- RÓL CIMZETT PRÉPOSTSÁG.

I. Időszak.

Ha a győri egyházmegyének délkeleti részét, mely különben terményi áldásokban oly gazdag, vesszük tekintetbe, nem lehet eléggé csodálnunk, hogy polgári és egyházi régi műemlékekben oly annyira szegény, miszerint az ilyenekben bővelkedő Ausztriához közelségét nem is gyanítanók; de ha ismét azt is meggondoljuk, hogy épen Győr és Pannonhalmá voltak azon véd- és sarkpontok, melyek a Törökök szünet nélküli rohamainak ki valának téve; hogy a Török e táj népén (a pusztai és sokoró-alji járásokban) hosszabb idejig uralgott és a hadjáratok ideje alatt, de kivált midőn a helységek pusztán maradtak, vagy hagyattak, mindent elpusztított, igen természetesnek fogjuk találni azt is, hogy az említett területen inkább elavult gátonyok és várdák neveire vagy nyomaira akadunk, sőt némileg a barbár és római kornak itt-ott több maradványait találjuk, melyeket az archaeologia egyik fő védje, a fentartásukra gondoskodó, őket rejtő anyaföld számunkra megőrzött, mint a közelebb álló hitbuzgó kereszténység nagyszerű műemlékeiből.

Igaz, hogy e tájon — a soproni és vasi vidékről, mert védettebb állapota következtében számos feltűnő építményekkel bir, nem szólok — a pannonhalmi és lébenyi templomok eddig is magukra vonták még a külföldi régiség-buvárok figyelmét; hogy a győri főegyház, az ugynevezett török tömlöcz, a hedervári vár és a családi kápolna, bár mai nap annyira átídomítottak, hogy valódi korukat és műbecstüket csak

a műértő gyaníthatja, emlékezetesek; de itt alkalmasint már vége a felsorolásnak, mert ha a keresztény maradványokból a még romjaiban is csodáltatott, és alaprajza sajátosságai miatt honunkban, de talán azon túl is, egyedülnek mondható vértess-kereszturi basilikát, és annak bámulatot gerjesztő szétszórott faragványait, a tápi és száki tornyot, a bánhidi oldal-kapuzatot, a pátkai erdőben levő kőhalmazokat és Ravazdon kívül álló, de egészen átidojitott, okmányilag is hírneves Béla kútját, és a Cserép várnak nevezett templom vagy kolostor dűledékeit, a vitháni és gesztesi várnak romjaival, és a tatainak egyes részeivel megemlítettük, alkalmasint felhoztunk mindent, mire ezen tekintetből figyelmünket fordíthatnók.

Annyira terjedt az újabb kor rombolási törekvése, ujjtási és ujjászületési viszketege, és a keresztény világnak a remek-kor mezitelen — régi, egyházi értelemben készült szent képeinkkel hasonlítva szégyenpirt előidéző — eszményképekhez való visszatérése, hogy mindent, de mindent, mi az őszigorú kereszténység remekműveire emlékeztethetett volna, lefaragott, bevakolt, simított, vagy ledöntött és művészetrontó kezeit csak ott tartóztatá vissza, hol a tárgy maga figyelmét elkerülte, vagy annak magassága miatt könnyen hozzá nem férhetett, vagy végre elég pénzereje nem volt, hogy azt eredeti jellegéből, tán örökre, kivetköztesse.

*

Hogy engem mint pannonhalmi bencést, ki Bakonybélben laktam és épen ott az okmánytudományba beavattattam, Árpás és a rábai vagy — mint kutforrásinkban gyakrabban előfordul — a móríhidai, prémontréi prépostság annyira érdekel, senki sem fogja csodálni, ha megmondom, hogy mintegy 200 évvel a prépostság alapítása előtt Árpásnak egy része a bakonybeli apátsághoz tartozott, és hogy ezen, már sz. István idejében okmányilag ismert hely, kegyuraságával jobb és bal viszonyaiban egész a legújabb időkig, sőt mai napig is szorosan volt összekötve.

*

Első szent királyunk alatt alapított monostoraink mind hazánk nyugoti részén fekszenek: a pannonhalmi, pécsváradi,

szalavári, zabori, bakonybéli férfi-zárdák, valamint a veszprémi görög apácák kolostora is, ha a sz.-mártonit közép-pontnak vesszük, egyet kivéve, mely északnak fekszik, majdnem egy vonalban egymás alatt délnek fekszenek, talán azért, mert a foglalt tartományok ezen része miveltebb volt, bizonyosabban mivel közelebb esik a német birodalom keleti részéhez és a hittérítők legelőször érhatték, vagy mivel királyaink osztályrészüket leginkább ezen oldalon vevék ki.¹⁾ — Minden esetre feltűnő, hogy az említett vonalon túl egyedül a csanádi monostor alapítatott, melynek kezdője sz. Gelért vala, és melyet sz. István gazdagon látott el a szükségességekkel.

Mikor Pannonhalmán az anyakolostor emelkedett, a körülette fekvő terület már némileg művelt állapotban volt. Az iparkodó, munkatűrő, tisztaságszerető tót lakosság, szomszédjai befolyása által ösztönöztetvén és földművelésben, mestersegekben és művészetekben gyakoroltatván, az élet kellékeit már nem egyedül a vadászat és halászat eredményeiben találta fel, hanem, mint legrégebbi okmányaink fölemlítik a szántóföldeket, szőlőket, gyümölcsösöket mivelék, a marha minden nemeit és a méhéket tenyésztették, és ezekhez minden szükséges szerszámokat és készleteket, sőt, mint ötvösök és aranyművesek, még a fény és pazar czikkeit is készítették.

A kellő földekkel ezek is adományoztattak gondviselő fejedelmeinktől a világtól elzárt monostoroknak; mert a közszabály szerint kellett az: ut sit Monasterium ab inquietudine semotum, miért is nem városok- várakban vagy helységekben és közelükben, hanem sziklák tetején, erdők és posványok hozzáférhetetlen közepein tétettek le a fabódék, a szalmagunyhók alapjai — melyek az első templomoknak és zárdáknak kezdeményeiként szolgáltak.

¹⁾ Voltak azonban királyainknak az egész országban elszórt birtokaik, melyek a felségserzés és forradalom utáni elkobzások, valamint a szüntelen háborúk miatti magvaszakadások által rendkívül szaporitattak. Így állottak a haza minden megyéjében nagy területek a királyok rendelkezésére, melyeket udvaraikban mint deákok élő és országos hivatalokat viselő papok vagy szerzetesek adományul nyertek.

Azon domborok, melyek mint a Kárpát- Vértes- Bakonyi és Lajtha-hegyek közé zárt felső nyugoti tenger egyes zátonyai dél-keletről észak-nyugot felé lassudadon emelkednek, és majd észrevétlenül szétlapulnak, sukorói hegyeknek neveztetnek. Utat nyitván magának mai Esztergom táján a hatalmas Duna, épen úgy hagyá maga után mintegy mintaszerű maradékát a Fertőt kiterjedt Hanjával, mint az alsó nyugoti beltenger után egyedül a Balaton maradt fenn a Sárvíz lapályival.

A vizek apadása után csakhamar bujálkodott az öserejű növényzet, és kételkedni sem lehet, hogy valamint a lápok, úgy a hegyek is bevonattak legkülönbözőbb füvekkel, cserjékkel és fákkal.

Igy volt ez az ember megjelenése alkalmával; de midőn ez az egész természetet maga szolgájává tévé, az erdőket irtá és a posványokat lecsapolá és szárítá, hogy állandó lakhelye körül az élet minden kellékeit és kényelmeit lelánczolva szántó- és kenderföldeket, szőlőket és kerteket teremtsen, a föld fölüllete elveszté lassankint a vadonság jellegét és a változatosságnak és lakhatóságnak mosolygóbb arczát ölté.

S így volt ez, midőn Árpád azon dombok egyikéről a messzelátható szép országot nézé. Igaz, hogy az alatta elterülő városok fehérülő hosszú házsorai a napban fénylő keresztes tornyokkal nem látszattak; hogy a vagyonos faluk, a sárgálló kalásztengerek, és a szőlők rendei közt nem emelkedtek; — hogy a zöldellő ligeteken át ezüst szalagként kigyózdó Duna fölött a gőzhajók sötét füstgomolyai el nem vonultak, sem a mosonyi síkon a tüzeskocsik nyilsebességgel nem robogtak; de mégis csak bájosnak kellett azon tájképnek lennie, melyről Béla névtelen jegyzője — mintegy elragadtatva — írja: *Quid ultra? Dux autem Arpad et sui milites, sic eundo juxta montem S. Martini castra metati sunt, et de fonte Sabariae (a ravazdi Béla kútja?) tam ipsi, quam eorum animalia biberunt. Et montem ascendentes et visa pulchritudine terrae Pannoniae nimis laeti facti sunt.* Anonym. Hist. Duc. Hung. L. fejez.

Bizonyosan valamint Árpád elődjei, folytonos szájhagyó-

mány után, hallották őseik által elfoglalt Pannonia kellemeit és termékenységet magasztaltatni, épen úgy tartott ezen vidék iránti előszeretet azon ideig, míg sz. István győzedelmes örömeiben a pannonhalmi monostort bő javadalmakkal ellátta; s mint emlékeink tanúsítják, nem csak több izben a szerzetesek ájtatosságában részt vett, hanem a monostor tőszomszédjában saját királyi lakkal is birt.

Ezen időben találtattak már itt néhány házból álló falucskákat, és terjedelmes határu majorokat; a szivvidámitó szőlők elszórva köríték az áldott halom lábát, melyek majd kizárólag az első és fő monostort uralták.

Az, mi maguknak a szerzeteseknek kellett, csekélység volt, s azt mi ruházatukat és élelmüket illeti, vagy sajátkezüleg készítették, vagy majorságikban találták fel. Mi ára is volt akkor a természetényeknek, az életnek, a bornak, fának, marhának, melyből mindenkinek annya volt, mennyi kellett? egyebet mit is adtak a jobbágyok? azon néhány fillért, a kender- és len-kepeket, a baromfit és a kézi munkát? Ezeket mind el nem költhették — mert kereskedést nem is űzhettek magányikban — mire fordíták tehát? Isten egyháza terjesztésére, a templomok diszítésére és a művészet és tudományosság előmozdítására; szegények ápolására, nyomorúk és bénák kórházakbani ellátására; mi kellett akkor a lelki javak rovására következetesen sanyargatott testnek a nélkülözhetlen durva mezen és a csekély eledelen kívül ott, hol a folytonos ájtatoskodás ihlettsége, a pogány rokonok megtérítése és a keresztény vallás győzedelme volt nemzeti művelődésünk előmunkásai fő foglalkozásuk — egyedüli élvezetük!

Igaz, hogy mi jéghideg, egyedül a veszendő testet bálványozó, a lelket többnyire a kételyek kibontakozhatlan tömkelegébe taszító álbölcselkedésünkkel a valódi ájtatosságnak földön fölötti örömeit nem ismerhetjük el; — azok a hitetlennek haszontalan lustálkodás, káros rajongás, nevetséges örűtség; — de vonjunk le bár akármennyit abból, mit tán a fellegző irálynak, a tulzó kegyeletnek akarnánk tulajdonítani, azért még elég igaz marad abban, mi a sz. hit dicső bajnokait csodálnunk, tisztelnünk, követnünk készíthet.

Nem csak a zárda legközelebbi környékén nyert a pan-

nonhalmi monostor birtokot; igen jövedelmes pénzforrása volt hajdan a pozsonyi átjárás harmada, de még inkább a sz. király által fogadásból oda ígért, hajdan tekintélyes, utóbbi korban igen leolvadt, somogyi dézsma, melylyel mint valamely püspökség kiváltságosan kiemeltetett.

Ezen gazdag adományozás lehetségessé tévé a szerzetesek nagyobb számmal való illő ellátását, lehetségessé tévé azt is, hogy a megtért, és a zárdában lévő iskolában nevelt és készült magyar fiukból szerteszét a hazában hittérítőket küldhetett, hogy így az apostoli királynak szándéka mennél előbb s mennél biztosabban valósuljon.

Alig mult harminc év ezen örvendetes kezdet óta, midőn már a pannonhalmi monostor a fáradozások kívánt gyümölcseit hozá, és bejött a szent király meghívására egy a királynéval rokonságban levő férfiú, kinek kedveért, mivel a világtól egészen elszigetelten akart élni, a fejedelem — a majd véghetetlen terjedelmű bakonyi erdeje kellő közepében, bélében, az istenes szemlélődésre legalkalmasb helyen — quia divino cultui videbatur mancipari valde idoneus — mint az alapító okmány mondja, — vagy mint az ebédlő bolthajtása közepén olvasni lehet: locus ad meditandum aptissimus, egy alig néhány ezer lépésnyire öblösödő völgyben alapított kolostort,¹⁾ a bakonybéli apátságot, és azt minden szükségessel el is látta.

¹⁾ Nem csodálatos-e az, hogy itt a vadonok vadonjában, hol csak a legujabb tizedek famunkásai és az erdőket irtó üvegghuták kezdék a sűrű bukkósöket gyériteni, hová a prédaszomjas török martalék hiányában alig ha sokat fáradozott, nem csak a régi monostornak annyira sem nyoma, hogy helyét meg tudnók bízossággal határozni; de még Sz. Gunther barlangjáról is igen kétes adatokkal birunk. A régi monostort a szájhagyomány a mostani temetőbe helyezi, s ez valószínű; tudjuk, hogy a régi templomokban és mellettük — mint szent földön — temetkeztek őseink legközelebb mult századokig, és sirjaikat gyakran erős falakkal védék; Sz. Gunther barlangját pedig a borostyánkút fölötti dombon mutatják — és annak ottani lételet ismét valószínűvé teszi a nevezett forrás, minthogy a jámbor remeték mindig úde forrásokat kerestek, s azok mellett telepedtek.

A vad Podmaninok, mint gonosz szomszédok rombolták-e le a földig sz. királyunk alapítványát — vagy az igrig restauratio törölte-e le a

A Bakony akkori képét ki tudná magának hiven képzelni? a mai legsűrűbb erdeinkkel, melyek nagy részt még is ős eredetiségüktől megfosztvák, összehasonlítani nem lehet. De azt sem lehet gondolni, hogy itt akkor időben, midőn tán e magánban ember sem lakott, még csak a mindennapi életre szükségesek is termettek volna, mert éghajlata zordonabb, patakjai rakoncátlanabbak voltak; utai pedig — tán az őzök és szarvasok, vadkanok és borzok csapásain és az erdőszéleken található szén- és mészegetők, favágók és vadászok kényelmetlen ösvényein kívül — nem léteztek.

Az egész Bakony akkor a király tulajdona volt és okmányinkban *silva regia* név alatt jön elő, — ebben, a király nevében, az erdőbíró — Comes de Bakon — ennek albirája és a többi tisztviselők tartották fen a rendet, s ezek alkalmatlan beszállásolásaik és egyéb törvénytelen zsarolásaik ellen a lakók királyi levelek által biztosíthatnak.

Ezen roppant, de kevés értékű birtokból a fejedelmek legközelebb juttattak feleségeiknek; miért is legtöbbször a király és királyné jószágait egymás mellett találjuk, mindketten eldarabolák azt lassankint rokoniknak, hozzájuk legközelebb álló országos tisztviselőknek, külön hűségű hűveiknek, vagy a püspökségek- kolostorok- templomoknak jutalmazására, alapítására, vagy javítására.

Természetes, hogy a legalkalmasb, és legközelebbi részleteket mindig azok kapák, kik az adományozáshoz először hozzá férhettek s így másodlagos alapításoknál szükséges volt, hogy az osztályrészek távolabbi vidékeken jutottak ki; — ott t. i. hol épen esetlegesen valamely birtok az ország főhatalma szabad rendelkezésére megürrült, vagy a teljes földszerezéshez tartozó szőlős gazdák, földművelők, méhészek, szekeresek, halászok, pincemesterek, különféle iparosok és művészek, vagy templomi szolgák és harangozók kerültek ki.

Eddig majd biztosan állíthatjuk, hogy a legrégebb kor-

szentek szentjének minden régi jellegét? — erről tán a néma levéltárak fognak még utóbb felvilágosítást adni; — annyi igaz, hogy a rabló-várnak még állnak ugyan némely romjai, a régi kolostor helyett pedig egy igen cinos egyházban hangoztatik Isten örök dicsősége.

ból a Bakony bellebb eső vödenjaiban — némely sirhalmot köbaltát és celt bronce-maradványokat kivéve — semmiféle műveltségnek nyomaira nem akadhatni; — de hogy ne is legyenek, az alapító határozott szándéka volt, nehogy a szemlélődő remeték világi zaj által háboritassanak; s innen megint természetes, hogy Bakonybélnek jegyajándéka leginkább távolabban eső hely- és birtok részekből állott.

Legközelebb feküdt az apátsághoz Akol, a mai Ákli puszta, melynek ma is igen használt gyalogutja a vadregényes kerteskői sziklaszoroson, sok helyen alig két lábnyi szélességgel, keresztül vezet — és Koppán, hová az ide oda tekergő gerencei völgy hegyoldalain a szédelgős magasban futó keskeny, csúszós ösvények és ma is nyaktörös kocsin vezetnek. Kajár, Ponyvád, Árpás, Palaznak, Magas, Szil, Komárom távolabbra vannak; — de még továbbra esnek a Duna- Dráva- és Tiszában levő halászatok: in dotem contuli... piscinas duas in Drava cum piscatoribus.... in porta Modusa dedi liberam piscationem.... in Zelibb detur septimus piscis Uzorum, et de piscina Nándur in Tisza detur similiter septimus piscis, sive septimus annus ad piscandum¹⁾ Piscinam autem in Tener-ere dedi tota-

¹⁾ A fentebbi időnekből mivel Árpásnál csak a portus és nem a halászati jog említtetik, az tűnik ki, hogy vagy a rábai és marcali halászat eredménye az apátság szükségleteinek fedezésére elégséges nem volt, vagy hogy ezen halászat az alapítás idejében már más közbirtokos rendelkezésére állott.

Egyébiránt nem lehet gondolni, hogy a fent ajándékozott 7-ik hal, vagy 7-ik éves halászati áldás oly mesziről természetben hozatott volna a zárdába; ezek bizonyosan haszonbérbe adtak ki, mert már azon gondolat is, hogy tán minden 7 évben elégséges hallal látassanak el a szerzetesek, a többiben pedig csak a fennmaradó folyókban fogottakkal elégedjenek meg, fonáknak fog tetszeni; s azért föl kell tennünk azt, hogy Bakonybélnek magának kellett, hogy halastavai legyenek *) — clausuræ

*) Sz. Benedek szabályaiból tudjuk, hogy a kolostoroknak úgy kellett építtetniök, miszerint minden szükséglet: a víz, a malom, a kert, a mosó- és sütő-ház és a különféle mesterségek üzésére alkalmas mű-

liter. I. Alap. okmány. Csodálnunk kellene, hogy ezen nagy távolságok mellett, miképen látathatott el a zárda a szükséges halakkal, ha csak magának halas tavai nem lettek volna.

A bakonybéli apátság, mely majd oly kitünő szabadalmakkal, mint maga a pannonhalmi anyazárda ruháztatott fel, és némi világi jogaiban a püspökségek fényes kiváltságaival versenyezhetett, alapítása alkalmával 1030-ban találkozunk legelőször Árpás¹⁾ révvel és ugyan azon nevű helységce-

piscium — milyeneket p. a közel fekvő porvai kolostor mellett fennlévő gátokból látunk, ámbár ezeknek a bakonybéli határban még a népszáján sem maradtak fenn semminemű nyomai, s bár nehéz gondolni, mikép lehetett volna az akkor még dühösebb Gerencsét gátok közé szorítani.

Pannonhalmra körül voltak halastavak; bizonyítják azt a régi okmányokban előforduló Nádasztó, Kacsató, Töltéstava nevei és a kismegyeri tógát. Ily rekeszek, és pedig némely helyen többnek egy más fölötti maradványi megvannak Szenden, Majkon, Zircen, Városlődön, Esztergam táján s a t.

¹⁾ Magától szűnik tehát azon kérdés, melyet nyéki Weres Mátyás mint győri képteleni kiküldött, és Dallos János királyi ember 1618. jun. 19-én a nagyszombati apácák ügyében a tanukhoz intézett deutri pontok közt felállítottak: Vitum tudja-e... hogy Arpas hun vagion, tudja-e hogy ott falu nem volt, és miert hog az Apacza asszonioknak arpat vetetlének ott, arról marat Legien az Arpas new raita. — Eredetije győri kápt. országos ltban XIII. flók, 37. csom. 1674. sz. alatt.

Igen érdekes a 23. pont alatti vallomás: „Német András, Zenth Mikloson lakik Győry pispök Vram jobbagia, Annorum 65 azt vallia hog az Apacza dombiat tudja mikor el foglaltak, mert előzőr ket holdot kortenek volt borsonak lencsenek, hogy ezzel az vgariat vizsa engedik, de azutan az Ispan Sos Gergel, Lörincz deak tisztartosagaban, birsagat vetette hog senki Apacza dombianak ne hija, mert megis büntettetik, azután oztan ren nem borsattottak őket, hat extendeigh lakot ott.”

A hantai prépostság jobbágynak mint Hunkár Antal urtól hallám 50 bot alatt tiltatott, a pusztát e néven nevezniök — és a birtoknak uj ne-

helyek a zárda falai közt legyenek; és ez régenten valóban ugy is volt, valamint — a vizet kivéve, mely a hegy tetején nincsen — a többit Pannonhalmán is látni lehet, és Zircen jelenleg is, másutt pedig még a romok közt található.

kével, vagy majorsággal; contuli — ezek az alapító okmány szavai — tributa... de portu Arpas in Raba, és alább: villarum autem sive prediorum nomina sunt.... Arpas.... Czinár Monast. I. 159.

Valószínű, hogy már ekkor Árpás nem tartozott egészen a királyhoz, mert a fejedelem csak azon jobbágyságot ajándékozta, kik hozzá tartoznak: In his villulis sive predijs cuiuscunque conditionis sunt homines ad me pertinentes Sancto Mauritio dedi, qui secundum ordinem conditionis suae ita plane serviant Abbati S. Mauritii, sicut solebant servire Regie maiestati. u. o.

Véleményem szerint nagyon csatlakoznék az, ki az akkori árpási Rábát a maival egyenlő folyásának és kiöntési területének tartaná. Az erdők — melyek tölgyesei, mint a Bakonynak szélei, egészen a Rábáig, de talán még azon túl is elterjedtek, és e vidéken egyes sarjaikban még némileg fenn is maradtak, — sűrűsége, ¹⁾ a Fertő környékén elterjedő és a laposabb helyeken messze összefüggő posványok majd mindenhol érintkeztek, és jelesen a Lajta — Sár — kiöntvényei Árpás környékével is lehettek a barbaci és kónyi tó által közlekedésben, valamint a Rába- és Marcalmenti áradásokkal a malomsoki határban és azon még tovább is terjeszkedhettek.

Természetes, hogy ezen viz- és mocsárdús világban csak itt-ott adhattak az emelkedettebb helyek — mint nedves és kevésbé egészséges szigetek — az elszórt faluknak kétes talajt, és hogy az éghajlat eső-bősége a mai szárazsággal bizonyos ellentétben volt.

A görgeteget és iszapot maguk előtt sodró vizek egyike Steierhonban vevén eredetét, és Vas- és zaki, Sopron- és

vet adván a hatalmas foglalók, a régi neveket és birtoki jogokat így akarák a néppel elfelejtetni.

Ugy hiszem több ily példát is lehetne a hazában szerteszét a papi jószág ilyenmő elfoglalására találni, ha az ember efféle adatokat szándékosan keresne.

¹⁾ Hogy ezen vidék még a törökök uralma alatt sem szenvedett fa szűkében, kiűnik Ráth Kár. „török magyar viszonyok“ című értekezéséből; l. Magy. Akad. Értesítő, Phil. Törv. és Tört. o. III. II. 216. l.

Győrmegeye déli részét foglaló lapályokon hálókint elterjedvén, Rába neve alatt tevén a győri várnak egyik fő véd-eszközét.

Evvel majd egyenkezűen folyik a Marcal, mely a Bakony északnyugoti lejtőjén Szalában eredvén, a karakói terjedelmes mocsárokat táplálja. Ez Babót táján a Rábától távozik, hogy a gyirmóti határban vele egészen egyesüljön. Ezen folyót 1251-ben a móríczhidai zárda alapítója csak érnek nevezi: transit quendam venam, que dicitur Morchol. (Czin. Monast. II. 46.)

Igen hihető, hogy Árpás a maga nevét valamely értől vette, mely a Vas- és Sopronmegyét választó, egészen keletre irányuló, öreg Rába posványáiból eredvén, mellékes uton az észak felé menő anyafolyóba visszatért. Ma nincsen Árpás közelében olyan ér, de igenis találunk egyet, mely Árpás és Sobor közt a Sárdos- és Maák-ér-ből egyesülvén a Rábába ömlik. Hogy ily nevű ér 1086-ban létezett, minden kétségen fölül emeli az Árpási Urbarium, melyben ez áll: Quartum predium quod est iuxta fluvium Arpás terminatur ab occidentali parte ad exitum rivuli, quod dicitur veiehtue,¹⁾ et inde vadit per Arpas ad portum qui ducit ad orientem, ubi angulatur praedictus fluvius Arpas.

Látszik mily bajos régi hydrographiai térképek nélkül középkori földleiratunkban egy lépést is tenni. Hátha a fluvius Árpás maga a Rába? mert a folyók és patakok nevei közt úgy tetszik, hogy Árpásunk nem áll egészen elszigetelve, mert Erdélyben is 1223. évben rivulus Árpással találkozzunk. Fejér: Cod. dipl. VII. I. 224. l.

Könnyen lehet, hogy midőn még a Rábahid nem állott, Árpás mint révvél bíró telep tekintélyesebb hely volt, ha fel nem tesszük azt, miszerint egyedül a révészek és tán egy vendéglős tanyájával birt, mint ezt mai nap is mind a Duna, Tisza, Dráva mentében, mind a Balaton körül tapasztaljuk. Valószínű, hogy ezen révpart vagy kikötő hely, mely Vas északkeleti és Sopron délkeleti részét Győrrel, mint e vidék

¹⁾ Tán reiehtue? révtöve?

fővárosával legrövidebb összeköttetésbe hozá, az apátságnak szépen jövedelmezett. De mindenesetre föl kell tennünk azt, hogy mind római utja miatt, mely Sobor és Sebes közt fennállván, még akkor időben bizonyosan épebb állapotban volt, és a közlekedés igen tekintélyes előmozdítójául szolgált, mind a poki és tėti ország-utakat fontolóra vevén, bizonyosan oly nevezetes pont volt, melyen lehetetlen, hogy a kora polgárosodás és népesítésnek maradványi fenn nem tartattak, vagy ha csakugyan egy darabig el is tűntek, mihamarább újra ki nem csiráztak volna.

Hogy ezen vidéken a magyarok letelepedése előtt Rómaiak laktak, azt nem csak az árpási határon keresztül vonuló utjok, de egyéb kétségtelen emlékeik is bizonyítják. Az árpási urasági majorságból kijövén délnyugat felé, főleg ott, hol a földek fel vannak szántva, csak hamar reá akadunk a 4—5°-nyi szélességű utra, melynek domborodása messze kivehető, anyaga pedig, t. i. a kavics, az árkokban rétegesen, a földeken pedig az eke által elszórva világosan látható. Ezen vonal jó darabig nyugoti irányban halad az eszterónak ¹⁾ nevezett töltésnek északi oldala mellett; a nagy tónak — melynek közepén az apáca-domb emelkedik — északi oldalánál a töltést keresztül hasítván, magában a tóban északnyugati kerek kanyarodásban délnek indul, míg nyoma a tóban magában elvész. A régi vasmegyei térkép szerint ezen ut, római út neve alatt, Szombathelyről kiindulva Vépen, Bögötön át, hol igen jól kivehető, keletnek Sárvárig terjed, honnan északkeleti irányban Kemenest átszelvén Sopronmegyében Ostfi-Asszonfán, Csöngén, Kenyerin, Pápóczon áthúzodván — ezen utolsó négy helyben és a nép száján öttevénynek hivatván — a vaaghi erdőben újra tökéletesen látható, és a mi vonalunkkal valószínűleg összekapcsolható lesz.

¹⁾ Eszterü tó-gát szó régiebb okmányinkban is előfordul: 1256-ki okmányban Eszteruh, mint embernév, Oztewrgatu 1379-ki oklevélben, hol Ozturgatu-nak is nevezetik, mely név Zawa püspöki falunak másik neve volt; és minthogy Bácsa mellett feküdt, szinte viz-elteni töltést jelentett. Előjő ezen szó Isztraha, Iszterga alak alatt is, s eléggé látszik bizonyítani, hogy szláv eredetű.

Ezen utat a majorságtól délkelet felé lehet követni, az ugynevezett Földvár¹⁾on keresztül, azon helyen, mely a bakonybéli apátság malmától egy puskalövésnyre esvén malmombnak nevezetik, átvonulván a római maradványokkal ellepett földeken, a köhidnak nevezett helyen át a Marcalt átszeli. Ezen főutnak egyes ágait felkeresni; összeköttetését a Réti és Lébeny közti vonallal, mely alkalmasint Barátföldnél a győr-bécsi — Pahrendorfnál Rohrau és Hollern közt Német-Óvár irányában újra feltűnő (lásd Bél Not. R. Hung. Pos. megy. térképet) — vonalba ömlött, kipuhatolni; kitudni azt, merre ment magába Arrabonába, Ebenhöch barátom számára, ki nem csak elég tudománnyal és tapintattal, de egyszersmind határozott akarattal is szokott ily dolgokban működni, igen diszes feladás lenne; s reménylem, hogy felszólításomra éremtani érdemeit ezen munkával fogja bővíteni.

A római épület-nyomokat is kell említenem, melyek a bakonybéli apátság malmán túl, nyugotnak mintegy két puskalövésnyre találhatók. Mind a földeken, mind az árkokban találtatik számtalan téglá és cserép, valamint terra sigillata darab, melyek temetkező helyre utalnak; a tuffkönek, római kőragasznak, mindenhol akadtunk nyomára, úgy annyira, hogy itt nagyobb telepítvény romjai fölött szántanak. Találtatott kőkoporsó is, de nem tudni hová vitetett. Mely belföldi ró-

¹⁾ Földvárnak nevezett, a süppedésesből emelkedő füzes partján valami régiebb erődítésnek, hidfőnek nyomait nem találhattam. A nép mondja: az itt jelenleg mintegy 12 öles Rábát apjaik lófőn^{*)} száraz lábbal lépték át, és hogy azon árkocska csak azóta szélesbedett annyira, mióta az eszterók vannak, és a Rába kiöntéseit gátolják. De a parttól mintegy 35 ölnyre emelkedik, sekély ároktól kerített domb, szilfa csemetékkel és igen buja viránynyal. Az egész száz öl hosszú, 70 öl széles lehet; észak-keletnek inkább emelkedik — a többi irányban lelapul.

^{*)} Ugyanezt beszéli a solti nép Pestmegyében a nagy Duna elég széles bal ágáról, hogy ezt öregjeik még lófőn állépték. Vagy tán mértéket kell itt értenünk, milyenek a könyök, láb, ujj, hüvely? Ez lótenyészdő nemzetnél épen nem lenne valami különös! Ajánljuk kegyes olvasóink figyelmébe.

mai telepnek felelt meg — az adatok bizonytalanságánál fogva ki határozza; — hogy védelemre igen alkalmas volt, senki sem tagadhatja, és nem is lehet gondolni, hogy a körülnéző foglalók azt használatlanul hagyták volna.

Bögre számra találhatik itt a római pénz Julianus, Constantius, Constantinus és Valens, Valentinus stb. korából; bizonyosabban tudnák a pannonhalmi urak határozni, miután igen szeretett tanárom és a római pénzek buzgó gyűjtője és alapos ismerője Takács Bernardin ur épen halála előtt ezek rendezésével és meghatározásával foglalkozott. Mig az árpási érmek teljes lajstromát — talán Czinár Mór urtól — füzetünkbeni közlés végett megkaphatnám, csak a fennemlítették nevei által akartam közelítőleg a Rómaiak itt léte korát meghatározni.

A római utnak itt is kerestem nyomait, de könnyen meglehet, hogy a mostani Rába az ut fölött ömlik, mert szemmel látható, miszerint ezen egész terület beiszapolásnak eredménye, és a dombföldi (Kis-Árpás) korcsmaház udvarában, kutásás alkalmával nem rég, majd 2 ölnyi mélységben, talált csontváz és bronce karperec, mely üres ízekből áll és mozogható, eléggé tanúsítják azt, hogy ezen emberek itt laktában az egész környék mélyebben feküdt.

Azon árok — Kis-Rába — melyen jelenleg a bakonybéli apátság kétkerekű, alulcsapó malma áll, vizét nem vezeté hajdan az árpási uraság 3-kerekű malma előtt vissza a Rábába, hanem az árpási templom déli oldalától, mintegy 30 ölnyire, a mostani vak, nádas árokban folyt le a Marcalba, és így a kolostornak is védül szolgált. Ezen ároktól jelenleg elzárja a vizet egy magas töltés, mely Kis-Árpásra vezető utnak használtatik.

Nem követünk el történelem elleni vétket, ha föltesszük azt, hogy a keresztény hitélet e tájon előbb a salzburgi érsekek, később a passauai püspökök alatt ha nem is virágzott, bizonyosan tenyészett. Bizonyosat természetesen nem állíthatunk, mert az írásbeli kútfők hiányzanak; de azt mégis sejdíthetjük (a nélkül is, hogy nevetségesekké legyünk), hogy pusztavadságokból alig keletkeznek mintegy rögtönözve oly helységek, milyenek fel kell tennünk, hogy Árpás akkor volt, midőn azt első királyunk a bakonybéli apátságnak ajándé-

kozá; mert ezen hitbuzgó korban királyaink, főleg pedig sz. István nem Kain, hanem Ábel részét áldozá Istennek, s hogy javaiknak épen javát átengedék, a történelem bizonyítja.

Azért egy cseppet sem kétkedem abban, hogy Árpás, melynek léte biztosabb történelmünk kezdetével össze van fonva, mely keresztlevelét egész sz. Istvánig minden ellenvetés nélkül fölviheti, a természettől annyira kedvelt hely, mely egy időre alább szállhat ugyan, de egészen soha el nem pusztulhat. Életereje előnyös fekvésében rejlik.

Ha azon szerepet tekintjük, melyet ugyan ezen hely ujabb és legujabb hadjáratokban vitt; hogy kellőleg megerősítetvén, a Rábántuli vidéknek ma is előbástyául szolgálhat; ha ezen előnyök a régi korban még előnyösebb voltát szemügyre vesszük, meg kell engednünk azt is, hogy első szent királyunk kimulta után Árpás is ugyanazon szomorú sorsra jutott, mely III-ik Henrik császár alatt Győr vidékét érte; és hogy a császárnak ideiglenesen kénytelenítettvén hódolni, András király által azért pusztítatott, hogy az ellenség eleség hiánya miatt visszavonulásra késztessek.

De a bajoknak mértéke még nem volt tetézve. Alig hogy magát a megye ezen része egy kissé fölszedte, keresztül vonultak a kereszthadak előcsapatjai, és mintegy bizonyosan fel lehet venni azt, hogy ezen rendezetlen csöcselék eme vidéket is pusztítva előzőnlötte.

Azon kevés okmány közt, melyeket Árpád-kori királyaink idejéből birunk, egyik melyet már fenebb említettem, 1086-ból való és ez még a portus-t, rév-révpárt vagy kikötő-helyet hozza fel Árpásról, már a legközelebbi irományban a portus-ról többé nincsen szó, hanem a hidról, mely a bakonybéli apát és a moriczhidai prépostok közt századokig tartó perelésekre adott alkalmat. Ezen hid, melyről a Kis-Árpással akkoriban határos, jelenleg pedig a Marcalon túl fekvő Mörichida¹⁾ nevét vette, kezünkbe lévő okmányok

¹⁾ A prépostság is — melynek temploma tán előbb épült, Ecclesia de Rába név alatt jön elő, ezen folyóhozi közelsége miatt — az alapítás alkalmával a birtokról vette nevét; de ezenkívül kellett Árpással szemköst egy még régiebb templomnak, mely az 1335-iki okmányban antiqua Ecclesia S. Andreae név alatt fordul elő, léteznie.

szerint csak 1251-ikben jön elő azon alapító levélben, melyet Móricz Mester, nyitrai főispán a rábai, azaz: mórighidai prépostság számára kiadott, s hol *pons vetus magni Mauritii Comitum*-nek neveztetik.

Az 1086- és 1251-ki okmányok közti nagy hézag miatt lehetetlen meghatározni, mily módon nyert a Moriczhidaiak családja jogot az árpási hidvámra, melylyel hogy valóban birt, kiténik az alapító okmány ezen helyéből: *Tributum Pontis, quod nos contigit*; valószínűnek látszik, hogy az alkalmatlan, késleltető s így kevesebbet is jövedelmező komp helyébe megegyeztek a birtokosok közkölségen, a bizonyosan hosszú és az áradó vizek miatt is költségesebb hidat ¹⁾ — a beszedendő vámnak osztályrészében építeni, mi, mint látni fogjuk, a Mórighidaiknak további foglalásokra, a bakonybéli apátságának pedig örökös baj- és aggodalmakra okul szolgált.

Mi az árpási jobbágyság viszonyát a bakonybéli apátsághoz illeti, annak tiszta tudomását azon — a pannonhalmi levéltárban őrzött, és tudós Czinár Mór teljesen illetékes állítása szerint még XI. századbéli — másolatnak köszönhetjük, mely Árpás urbarialis kötelmeit tárgyalja és *Monum. Histor. Hungariae* VI. 35. l. kötetében olvasható.

Ezen érdekes okmány szerint, mind az árpási, mind más az apátsághoz tartozó helyeken szántók-nak, — az az egyéb kötelelességekre rendesen nem készíthetőknek, mint akkor p. o. a halászek, vincellérek, méhészek, kovácsok, kádárok, pincérek, sütők, fazekasok, vargák, ötvösek fel szoktak használtatni és az okmányilag határoztatni — tiltatik máshonnan nőket venni, de leányikat sem volt szabad máshová férjhez adni, hanem maguk közt

¹⁾ A hidak mint kényelmesb. folytonosan használható átkelési helyek a középkorban nagy szerepet játszottak, nem csak mint kitűnő kedvezmények és biztos jövedelemforrások az ajándékozásokban, kiváltságok megadásában, hanem a helyek elnevezéseiben is, mint Bor-, János-, Ke(kő)-, Farkas-, Bán-, Székely-, Ó-hid, a nyolc Hidvég és Hidgya-Apáthi, a német Brückl a kettős Bruck, Azenbruck, Gowniprucca, Quitoldisprucca (*Archiv für Kunde der Geschichte-Quellen*, I. 289.) s a t.

keljenek össze.¹⁾ Fiaikat és leányaikat az apát udvarába vihesse, a leányokat a fonóházak-

1) Nem lehetett-e erre befolyással az, hogy az árpásiak, tétiek s a t. Besenyők voltak, és királyaink tán azt akarák elérni, hogy a körülöttük fekvő magyarokkal ne elegyedjenek? Ezen divat még önkényt is megvan némely elszigetelt telepeknél; így p. o. tény az, hogy a Győr melletti sz.-i ványi horvátok, bár néhány órára Dunán túl, Moson-megyében, találkozhatnak fajrokonokkal, mégis csak kizárólagosan falubeliejükkel házasodnak össze; — de észre is lehet venni, hogy ezen különben oly erős és szép nép mennyire elsatnyul és elfajzik!

A fennemlített házasodási tilalom, ha a felhozott indok hamis is, annál feltűnőbb; mert az apátság többi jobbágyságról határozatlak: Arant diebus verni et estivi VIII dies, postea metunt, congregant in horrea, triturant, trahunt ad molendinum, inde ad monasterium, stant in septimana, pascunt iumenta Monasterii; si quid dampni fuerit, ipsi septimanarii persolvunt; calefaciunt stubam et elibanum mixtim cum aratoribus et vinitoribus nubunt undecunque, tradunt filias suas quocunque voluerint! A házasság körüli törvények első királyaink alatt határozottak, l. Endlicher Gesetze des h. Stefan 108 s a t.; a jobbágyság csak földesuraik beleegyezésével keletkezhetett házasságra, mint a chatári apátság 1137-iki okmányából is látható, hol ez áll: Serviant abbati qualiter preceperit, sed si abbati placuerit, dent filias liberis, et ducant de liberis. Petz Cod. dipl. VI. 355. Csak II-dik Józsefnek Bécsben 1785. aug. 22-én kelt l. f. rendelete tett ebben változást, a menygyben a II. pont a többi közt megállapítá: Cuiuslibet colonoliberum esse volumus matrimonia pro lubitu ac etiam sine consensu dominiterrestris inire.

Egyedül a valláskülönbséget lehetne talán itt felhozni, vagy tán feltenni azt, hogy az ide való nép tán Vatha és Janus ivadéakai közé tartozott. Erat omnino prohibitum, mond a Chronicon Bud. I. 39. Christianis uxorem ducere de consanguineis Vata et Janus, quod sicut Dathan et Abiron in veteri lege seditionem moverunt contra Dominum, sic et isti tempore gratiae Hungarorum populum a fide averterunt. Ugyanaz látszik Heinrich von Muglen XXVI. fejezetéből. Man vint in allen (tán alten?) puchern der Vngern geschrieben daz sie den christen verputen daz sie aus dem geslecht Viska kein weip nemen scholden, wann daz Geslecht pracht Vngerland von dem Glauben. Kovach: Kl. Schriften p. 48.

A Besenyők további ragaszkodásukat a pogánysághoz látszik bebizonyítani az is: hogy Erdélyben, Alsó-fehér- és Küküllőmegyében

ba. ¹⁾ Amit vetnek vagy aratnak, annak felét a pörküzdő²⁾ által az apát számára adják, fele pedig övéké marad, ezen maradék-résről ősszel 10 szapu³⁾ abrakot adnak a lovak tartására, ugy szinte 10 rőf vásznat az apát, illetőleg a szerzetesek ruhatára számára. A többi szolgálatjuk állandó abból, hogy a brasiumot⁴⁾ (malátát) nedvesítik — tán sört főznek — kölcsöt törjenek, és a lovas gazdák a szántókkal és

négy hessenyő falu német nyelven Heidendorf, villa Paganía név alatt ismeretes. L. magy. tud. Akad. V. Évkönyv.

Akármi mi volt oka ezen különös rendeletnek, minden esetre érdemli, hogy tüzetesebben vizsgáltsák és parallellái keressenek.

¹⁾ Így magyarázom ezen szót *pysalia*. Du Cange ezen szónál *Pisalis*, *piselia*, *piselum*nál mondja, hogy ezt a Zeelandiak *Pisael vestiarius* ruhatárnak veszik — de *vestimentis*, quae de *Pisaele* veniunt vel *gynaecio*; származtatik e szó *pensiletől*, azon helytől, hol az évenkénti *pensát*kat — munkakötelmet — végzik; vagy *vászonszelédház*, melyben a királyi nőcselédek a szövással foglalkoztak; ily házaik vagy szobáik voltak a főuraknak, és alkalmasiut mint olyanoknak, a főpapságnak és szerzeteseknek is. A Friezeknél *Püsel* konyhát tesz. — Véletlenül akadtam legnagyobb örömemre *Amrum friez sziget* leírásában, egy rajzon, mely egy friez pórházat ábrázol, ezen szóra *Pesael* vagy *Pisel*, mely a konyha és lakszoba közti kamrárt jelenti. — Így látni *Mon. Hist. Hung. VI. 77. l. 1181-ről*: *dedi... quaedam ancillas ad textrinum opus, que fratribus pannos pararent*. A sz. Gáli kolostor (Schweizban) IX. századbéli alaprajzán is a fűtő- és fürdőház közti folyosó: *egressus de pisal felirattal* bir. *Caumont Abécédaire d'Archéol. (Archit. civ. et mil.) 49. l.*

²⁾ Így magyarázza Jerney Nyelvkincs. IX. lap. a *pristaldus* szót, melyről Du Cange: *Prestaldus* = *Pristaldus executores iudicum nobilium*. *Sambucus in Decr. S. Lad. Reg. I. c. 41.* Ezek sokszor előkelő papi személyek is voltak, mint régi okmányinkból kiderül. *Mon. Hung. Hist. VI.* Itt tán apátsági gazdatisztet, vagy saját eljárárokat kell értenünk.

³⁾ *Sapo* az eredetiben; *Сапѹт'*, e, f. *metrela*, *modius*, *medimnus* 1 posonyi mérő vagy két véka; l. *Bernolák Lex. Slav. és Kreznerics Szótárát*: *Szapu sextarius, modius, medimnus*.

⁴⁾ *Brace* (olv. Bráz) *grani species, ex quo cerevisia conficitur, germanis Malz*, rozs volt-e? *Celestin pápa* egyik bullájában (1191. évben) *triticeum bracium* jön elő, *Brazia* = *cerevisia*, *ser. Braziat et brazat* = *braxat*. L. Du Cange az idézett szónál. 1171-ki okmányban *centum ydrie brasii* említetnek. *Mon. Hist. Hung. VI. 66.*

vincellérekkel együtt szekercéikkel és eleséggel ellátva jöjjenek a zárdába, ottan mind azon munkát végzendők, mely reájuk szabadni fog.

Ime egy érdekes jelenet azon képhez, mely a jobbágság uraságához viszonyát hiven ábrázolja és a monostorok akkori életmódjába némi bepillantást enged. — Tudjuk ezekből, hogy már akkor Árpás körül szőlők voltak, hogy abrakot és kölest termesztettek, hogy a szerzetesek a jobbágyok által szőtt vászonnal beérték, hogy a boron kívül saját főztükből sört¹⁾ is ittak. Ily kevéssel elégedtek meg eleink, s mint a szigorú szabályok megkívánák, a szolgálak az udvarban vagy majorokban tartózkodván, tették szolgálatukat, míg másféle hivatalok a monostor falai közt a szerzetes atyafiak — fráterek — által végeztettek; misés papoknak rendszeren csak néhányan avatattak.

¹⁾ Ennek akkori a kolostorokban elterjedt használatását látjuk azon adományozásokból, melyek reánk maradtak, hol a jobbágság többnyire köteleztetik bizonyos mennyiségű sörrel adózni, mi eléggé bizonyítja, hogy ezen ital már Árpád korban az idegenek által hazánkba behozatott; miért is az adományozók az alapító levelekben erről is gondoskodtak. Így olvassuk Mon. Hist. Hung. VI. 26. unusquisque (det) quatuor cubulones cerevisie; 1138. Fejér Cod. diplom. II. 100. una quoque mansio duos cubulones cerevisiae bonae; u. o. debent dare per annum sexaginta cubulones marci, sed qui laborant in vineis marcium non dant; innen a márcnak használata is kitűnik. 1152. évenként XX. idriae cerevisiae adatnak Sz.-Mártonnak, Mon. Hist. Hung. VI. 62; u. o. 105. l. Opus győri kanonok a pannonhalmi monostornak ad 1210-ben a többi közt: unam tunellam cerevisiae; Comes Gugh 1231. statuit de Sacerdote Capellae Sancti Nicolai in Dym (Dém); quod servi Sacerdoti praefatae Capellae ligna portare, segetes molere, et cerevisiam braxare, si quando sacerdos vellet deberent; bár ugyanott áll: Contuli vineam in Echy, ut sacerdos saepedictae Capellae eandem vineam coli faceret, et fructum perciperet ad usum proprium annualem. Czech Trassumptae Capitulis; 1243. a jászói prépost kap sz. János napján évenként: lagenam cerevisiae, Fejér Cod. dipl. IV. I. 305. Egész lapokat kellene töltenem, ha mind idézném azon helyeket, melyekből a sör használata, dacára a terjedelmes bortermelésnek, kitűnik. Ezt azonban nem fogjuk csodálni, ha meggondoljuk, hogy az első térítők legnagyobb része cseh és német szerzetesekből állt, kiknél a bor nem igen teremvén, a megszokott hönital ivását hazánkba is magukkal hozák.

Körülbelül így álltak a dolgok, mikor Árpás tőszomszédjában a sz. Jakabról címzett rábai prépostság 1251-ben jószágokkal ellátatott. ¹⁾ Hogy az árpási templomnak a prémontréiek kolostorával együtt már ezen adományozás előtt ha régiebben nem, legalább egy-két évvel előbb kelle állania, magukból az okmány bevezető szavaiból kiviláglik; mert Móríc mester, nyitrai főispán és a királyné ítélő mestere azt mondja: „huic Ecclesiae de Rába, in qua fratres de

¹⁾ Valóban furcsa dolog az, hogy Fuxhoffer ezen prépostságról bővebben nem szól, hol ellenben sok olyan apátságot és prépostságot hoz elő, melynek még nevét, annál kevesebb helyét s fekvését sem lehetett csak közelítőleg is meghatározni. Igaz, hogy mint aszófői lelkésznek és esperesnek a gazdag pannonhalmi levéltár nem volt rendelkezésére, mivel azon időben a budai kamarai levéltárba volt bekebelezve, s így lehetetlen, hogy a bakonybéli apátság történetére vonatkozó okmányokat, melyek ezen apátság feje és a prémontréi prépost közt huzamosb ideig tartottak, s melyekről alább terjedelmesben szólandunk, vizsgálván, figyelmét kikerülhették volna. Azonban még sem érdemli meg Fuxhoffer Gyurikovita Györgytől a Tud. Gyűjt. 1829. év II. füz. 11. lapján emelt vádat, „hogy a móríchidai prémonstratensis monostorról egy Történet-író sem, még legközelebb Fuchshoffer Dámián Monasterologia II. részében sem, a hol a praemonstratensi monostorokról igen bőven és tökéletesen értekezik, emlékezik”: mert épen az idézett munka 87. lapján, melyen a Pázmán által említett praem. prépostságokról szól, felhozza Móríchidát in dioecesi Jaurinensi, mely Péterffy S. Conc. Eccl. Hung. II. 277. lapon mint 1252-ben virágzó említetik. Ezen kívül az Acta et Decreta Nic. Olahi A.-E. Strig. edictumában (Péterffy II. 6. 21. és 22-ik l.) 1557-ben jó elő a marcalházi (tán móríchidai), mint a türjei de Thyrlynek, a csernai hibásan de Chyrnokinak nevezetik, és 21-ik lapon prépostja nyakasságból meg nem jelenőnek mondatik. Ugyanazon évben (feu. id. munka 30. l.) Praepositus de Morycz-Hyda olvasatik, egymint ki Velyke Márk a győri püspöki helyettes által az 1560-ki esztergami zsinat eleibe újra idéstetett.

Ezek után, még egyszer mondom, furcsa, hogy Fuchshoffer ezen prépostságról nevével többet nem tart említésre méltónak; de az is igaz, hogy a móríchidai alapítási okmány tovább lappangott a csornai archivumban, honnan Gyurikovits György által fennidéselt helyen egész terjedelmében közöltetett; és ha a Bakonybéli tárgyaló okmányokhoz hozzá férhetett volna, bizonyosan bővebb leírással lepte volna meg az olvasót. Ezen érdem fennmaradt Czínér Mórnak, ki a Monasterologia átdolgozása alkalmával a móríchidai prépostságnak II. köt. 46. l. külön cikket szentelt.

ordine Praemonstratensi commorantur volentes in bonis temporalibus providere, ut decet praedia, terras vineas.....contulimus Jure perpetuo possidenda.“ Tud. Gyűjt. 1829. II. sz.

Ki az árpási vagy Rába melletti prémontréi monostor alapítási idejét figyelembe veszi, s meggondolja, mily állapotban lehetett akkor a tönkre silányított haza, főleg pedig ausztriai Fridrik birtokában levő Sopron- és Vas-megyékkel határos, még tán a Rába vize által sem eléggé védett Győrmegyének nyugoti vidéke s így maga Árpás is, melyet nem csak a tatár-csordák — ezeknek erősebb helyek is estek martalékul — pusztítottak, hanem a fennevezett herceg is ismételt berohanásai által folytonosan sanyargatott és fosztogatott; az nem fogja eléggé csodálhatni azt, hogy annyi vész, annyi csapás után, egyáltalán még embert, vagy lakható helyet lehetett találni; és pedig annál inkább, mivel az ezen vidékről a tatárok előtt menekülő magyarok legnagyobb része a szomszéd osztrákoktól — kik a győri ostromnál szenvedett kárt és kudarcot el nem felejthették — visszatörölésül üldözötten, vagy az erdőkben bujkálván vagy a tatárnál is szivtelenebb szomszédoktól, illetőleg tán ideiglenes uraiktól is, áldozatul kitűzetven, tömegesen elvesztek.

Meglehet, hogy éppen ezen kiállott országos sanyarúság és szerencsésen elkerült életveszély volt egyik főoka¹⁾ annak,

¹⁾ Nem lesz tán minden érdek nélkül az árpádkori okmányokból a legjelesebb zárdák alapításának okait összeállítani, csak azért is, hogy azon korban uralkodó nagyjaink vallásos szellemét kissé megismerjük. Így szent István 1001-ben a pannonhalmi monostor alapítási levelében: *ob animae nostrae remedium, pro stabilitate regni nostri ad finem perduximus; quia propter orationes sanctas fratrum... confortati et laureati sumus* (Fejér Cod. dipl. és Monast.) — 1015-ben a pécsváradi mon. alapító okmányában: „*scimus, si locis divino cultui mancipatis potestates atque honores adaugmentaverimus, quod non solum laude humana praedicandum, verum etiam divina mercede remunerandum. Quocirca omnium... compariatur intentio, quod nos per Dei subsidium ob animae nostrae remedium, et pro stabilitate regni nostri monasterium... diligenter construximus.*” Majd olyan hangra a szalavári is 1019-ik évről: „*ecclesia S. Adriani... per nos ob specialem devotionem fundata. A ba-*

hogy a magyar főur terjedelmes birtokának egy tekintélyes részét az akkorban oly kiválólag felkarolt prémontréi szerzeteseknek adományozá, magából az okmányból csak az tűnván

konybéli apátság alapítása indokaul adatik 1030-ban: „cum multi catholici et religiosi viri ex vicinis provinciis.... caeperunt ad me confluere... quorum consilio.... ecclesias et monasteria inaeipi construere.

András király 1055-ben átadá a tihanyi apátságnak a sok birtokot: pro sua, et conjugis filiorum filiarumque, et omnium parentum suorum, sive vivorum sive defunctorum salute. Rado nádor pedig 1057. a sz. Döméről címzett apátságot megajándékozván ezt mondja: ubi etiam sepulturam volo.... commisi... quod semper ibi post mortem meam memoria animae meae et uxoris meae fiat.*)

A Garam melletti apátság alapítása okául adja Géza király 1075-ben:cernens hujus saeculi bona esse momentanea, superna autem esse perpetua.

II. Istvánról mondja Fuchshoffer, hogy a nagyváradi sz. Istvánról nevezett prépostságot 1130-ban alapítá: ob continuos morbos mortem approximantem videns. II. Béla pedig a bozóki okmányban u. a. évben: „Spe supernae remunerationis et pro remedio animarum suarum.“ Ugyanaz a pannonthalmi birtokot szaporítván: „Volens S. Martinum ante summum iudicem animae meae defensorem habere.“

A kissingi apátság 1157-ben történt megajándékozásánál ex állítatik: Walferus... Comes recolens... quia per donaria Divina Majestati fideliter oblata, et per temporalia seu caduca homines assequi promerentur aeterna. 1168-ban Gergel, quondam Comes optans et eligens locum mee sepulture apud monasterium B. Mauricii in Beel cum viam carnis egrederer uniuerse propter intuitum et sanctitatem ipsius loci, Mon. Hist. Hung. VI. 65.; 1171-ben Euzen akar ott nejjével eltemettetni u. o. 67.; egy év nélküli okmányban pedig: Iwan miles Domini Regis, sok jószágot ad a borsmonostrai, kethelyi, ciszterci apátságnak, et unam vineam, quam pro sepultura mihi apud ipsos ordinavi. Czech MSS. Transsumpta Capit.

Még sok ily áhitatos nézetekről tanúsító ömledezést hozhatnánk fel az első korszakból, melyet kitűnőképen alapítási korszaknak ne-

*) Így hangzik Magdolna, Márton gróf neje a csatári apátság számára kiadott levele is: pro animae meae dominique mei Martini remedio.

ki, hogy „quoniam spiritualia absque temporalibus geri non possunt.“ Tud. Gyűjt. 12. l. i. h.; de valóban a remedium animae és a hullák fölött mondandó sz. misék lehettek szintén a birtok-adás okai; mert egy 1403-diki oklevélből kitetszik az, hogy a mórchidai családnak csakugyan a mórchidai prépostságban volt eltakarítási helye. (Czech Dipl. Com. Jaur. MSS.)

Móricz mester bár a kiosztandó jószág-részletekben nem fukarkodott, mert csak a mauruchhidai rész három ekére való volt — [egy ekére való földet $256\frac{1}{3}$ —1200 □^a-nyi holddal számítva, már maga 769 holdat téssen — l. Czinár Monast. I. 180. l.] a szolgák és cselédek dolgában igen gazdálkodott, és a hat fias Zunibodot és a 3 harangozót kiveszszük, egyéb szolgát nem olvasunk az alapító okmányban, hol ellenben a pécsváradiban 200 katonát, 12 diszlovast, 156 lovászt, 409 fuvarost, 110 szőlős gazdát, 50 halászt olvasunk. A tihanyi apátságnak ajándékozott András király 20 vincelért, 20 lovast, 10 halászt és több szükséges kézművest; ily nagy számokat találunk a veszprémi főtemplom alapító levelében, ugymint: 101 szolgát, 12 szolgálót, zsellért 100-on felül, 82 szőlős gazdát, 92 aratót, 157 jobbágyot, 63 harangozót, 155 fuvarost stb.; s azért alaposnak gondolom véleményemet, miszerint itt az általános emberhiány volt oka a nagy terjedésű földek mellé oly csekély számmal rendelt munkálóknak.

vezhetünk, de mintegy zárpontul csak még a sokat szenvedett IV. Béla királyét hozzuk fel, mert ezen idézet ideje, 1252-ik év, az árpási alapítással majd összeesik, és a thuróczi prém. prépostságot illetvén, így hangzik: *Quanto propensiori cura divinae dignationis... insignia... et beneficiorum Jesu Christi et praecelsae Genitricis eiusdem... Regni nostri advocatae magnitudinem... ponderamus; tanto flagrantioris affectus studio circa ea intendimus exequenda, per quo — Jesu Christi gloria... apud homines sublimetur.... cum non ignoremus potius Regni gubernacula orationibus Sanctorum et religionum clypeis, quam sudoribus bellicis defensari. Sane considerantes, dilectos... fratres ordinis Praemonstratensis, tanto potiori antidoto favoris regii prosequendos, quanto specialiori devotione eosdem Numinis obsequiis et reverentiae Beatissimae virginis, quae nostra et Regni nostri est Domina et Patrona obligatos.*

Akármily nagy volt azonban a pusztítás, akár hány ember vészett legyen a fennemlített gyászos események miatt; mégis igen hamar gyarapodhatott ezen vidék, mely már néhány év múlva a csehek berohanásainak újra ki volt téve.

Az eddig felhozott kútfőkön kívül alig birunk több hiteles okmánynyal; csak egyedül azt tudjuk, hogy 1242. oct. 3-kán a király itt megfordult, Fej. Cod. dipl. XI. 399. l.; és hogy a prépostság 1251-ben alapítatott; gondolhatjuk, hogy a szerzetesek szigorú szabályaikat lelkiismeretesen megtarták; de honnan eredtek Mórchidára, milyen volt a Rába vidékére való befolyásuk, kik tüntették ki magukat közülök a vallásosság, tudományosság vagy művészetek terén? — erről mélyen hallgatnak a monostori jegyzetek — melyek a zárdával együtt tán örökre eltűntek. Van még egy 1222-ki okmány, mely (Magy. tud. Akad. Évkönyv V. 151. l.) Pannonhalmán őriztetik, s melyből az tűnik ki, hogy az árpási bessenyők külön bíró (comes) alatt saját kiváltságokkal bírtak; mert az említett évben Gyula nádor és soproni főispány előtt panaszt emelvén sértett szabadságuk visszaállítása végett, a nádor Poki Mártont rendelé ezen ügyben bírónak. A nyomozásokból pedig az látszott, hogy Lukács bírájuk megbízottja Mika törvényellenes adókat hajtott be, miért is minden vagyonától megfosztatott, az árpási nép szabadalmait pedig kiváltság-levélben megújítatván, határoztatott: hogy 3 év alatt két lótól 6 denár penzát kell adniok; kik pedig a táborba nem mehetnek, minden lovuktól ugyanannyit fizesse nek stb.; ki ezen érdekes népről bővebb tudomást kíván magának szerezní, és meggyőződni arról, hogy a Bessenyők egész Magyarországon, főleg pedig Vas-, Sopron-, Győr- és Mosony-megyében mint Fwörök (Örs helységekben) ijaszok voltak elterjedve, olvassa Jerney fennemlített jeles értekezését a Magy. Tud. Akad. évkönyvei V. kötetében.

Bővebb adatok hiányában mégis szükséges, hogy feltegyük azt, miszerint ezen monostor lakói is épen annyira érdemelték az alapítók kegyességét, bizalmát, és tiszteletét, mint azon számos prépostságok, melyek hazánkban oly rögtön egymásután keletkeztek.

És valóban alig mult el 10 év, a prémontréi jeles rend

szigorú hallgatással, örök böjttel, önfeláldozó szegénységgel, kevés alvással és az időnek folytonos olvasás, kézi munka, vagy művészetek gyakorlata és szent zsolozsma közti osztásával szent Norbert általi alapításától, és mindjárt II. István király volt az, ki sietett ezen kitűnő hófehér rendnek a nagyvárad hegyfokon diszes, mindennel ellátott zárdát építeni. Ezen első zárdá emelkedése, és a rend ezen honosítási kísérlete után, követték ezt nemsokára mások is oly helyeken, hol, mint p. o. a majki, türjei, Lázár- és Nyulak-szigetein a csornai és árpási posványok és halastavak közt, a szerzetesek a világtól elvonulva, fentemlített szent hivatásukat háborítatlanul követhették, imádságukat és földművelésüket, valamint a tudományokbani gyakorlataikat minden akadály nélkül végezhették.

Igaz, hogy az ismeretesb XLII. honi prémontréi prépostság közt alig mondhatjuk meg biztossággal egyiknek vagy másiknak alapítási évét, mi főleg azokról áll, melyek még a tatárjárás előtt keletkeztek; min senki sem fog csodálkozni, ki tekintetbe veszi azt, hogy a tengernyi okmányból, melyek egyáltalán királyainktól és káptalanainktól kiadattak, mily kevés jutott egészen a mi korunkig. A leleszin és turóczin kívül csak még a mórighidairól is tudjuk határozottan az alapítási évet kimutatni; másoknál hozzávetőleg, vagy történelmi kutatók, vagy pedig egyedül a fennmaradt építkezési jellegük ujmutatás után határozhatjuk, ha mindjárt nem alapítási éveiket, legalább körülbelül a félszázadot vagy tizedet, melyekben emelkedtek.

Kétségtelenül még a XII. századba teendők: a nagyvárad anyakolostor, a bozóki, csornai, jánoshidai, és — ha a csornai névkönyv adatai történelmi biztos alappal bírnak — a türjei is.¹⁾

A XIII. század elejére tesszük, már építészeti jellegénél fogva is, a bényit, ócsait, horpácsit, leleszit, melynek eredete 1214-re határoztatik; ezt követi 1224-ben a sz.-mihályi a

¹⁾ Építészeti szempontból inkább a XIII-ik század elejére tenném. Czinár Monast. 1241-ik évre teszi eredetét. Lesznek tán okmányok, melyek ezen kérdést is el fogják dönteni.

Nyulak-szigetén, míg a többinek és a leghíresebbeknek alapítása IV. Béla király korába esik, ki azokat leginkább a boldogs. Szűznek, mint Magyarország védasszonyának szentelé.

Ezen sok csapásnak kitett, de férfias kitartásu és hitbuzgóságában Isten rendeleteiben megnyugvó nagy király, az ország 2-ik alapítója, a vallás terjesztésére és szilárdítására sz. Ferenc és Domokos fiait használta fel, és a fényes prémontréi rendnek is nem csak maga emelt, de lelkesítő példája által országnagyjainak több helyt biztos hajlékokat engedett emeltetni. Így követték egymást a rajki, jászai, sági, turóci, mórighidai, hantai, rátothi, zsámboki, csuti stb. prépostságok, melyeknek többjei közt, ugy hiszem, még némelyek fognak annak örvendhetni, hogy eredetük valódi évei tüzetesen napfényre juthassanak.

Ezekből látjuk, hogy midőn Móricz gróf lelkében a mórighidai prépostság alapítása eszméje megfogamzott, már régen virágoztak majd tőszomszédjában a csornai és horpácsi prépostságok, s majd vele együtt emelkedtek a türjei, hantai, rátothi és zsámboki is.

Honnan szállítattott meg tehát mégis a mórighidai prépostság új lakóival? — Az előadottakból úgy hisszük, legvalószínűbben a csornai prépostságból, mely valamint e vidéken a legrégiebb, úgy egyszersmind úgy mint a horpácsi,¹⁾ majki-, rajki- és rátothinak, úgy az árpási vagy inkább mórighidainak is anya-kolostora volt, mit már azért is vagyok hajlandó elhinni; mert nem csak az alapítási okmányát ottan iratta át hitelesen 1398-ban,²⁾ és nem a győri káptalan, vagy az egy távolságu pannonhalmi convent által, hanem mivel pereiben, még akkor is, midőn ezen prépostság a rendtől az apácákra átment, a csornai prépost segítségét és pártolását igénybe vevé.³⁾

Megvallom, e munka kezdetétől fogva egyik kedvenc

¹⁾ Czinár Monast. II. 21. 45. 49. 51. I.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1829. II. 11.

³⁾ A többi közt 1436. Relatorie Conventus de Csorna. 1438. és 1563. protestatio Praepositi de Csorna qua protectoris praepositarum de Mórighida. Czech jegyzetei közt a M. Akad. kéziratárában.

eszmém az volt, hogy a móríchidai prépostság történetéhez az ajándékozott birtok, mennyire lehet tökéletes térképét¹⁾ csatolhassam. De a sok régi helynév elavultsága, a folyók, posványok és határok változtatása, még inkább pedig a helyszínétől való távolság és a megkeresettek e munka iránti egykedvűsége, nem engedék, hogy jelenleg szándékomat ki- vihessem; azonban remélem, hogy mégis fog idővel siker- rülni, miszerint egy birtoktérképet legalább közelítőleg össze- állíthassak, — és talán még akkor is elég jókor lesz, csak meglegyen.

*

Fennmaradt azonban ezen korból mégis egy emlék, mely a holt betűnél, a legvalódibb pecsételt okmánynál ele- venebben szól: az árpási templom, vagy ha ama kor nyelvén akarjuk jellegezni, a móríchidai sz. Jakab tisz- teletére szentelt imaház, mely mai nap is kettős tor- nyával préposti szentegyház jellegével bírván, a messze ter- jedő síkon távolból is látható.

A korszak szerinti építészet igazolja a történelmi ada- tokat — a templom, vár, ház alaprajza, szerkezete,

¹⁾ A külföldi tudósok fényes példát adnak a régi kolostorok, püs- pökségek, vagy egyéb uradalmak határai tudományosan megállapított leírá- sában és kellő térképeik összeállításában. Nálunk Ipolyi foglalkozott ilyen, inkább bámulandó, mint első tekintetre hasznos munkával. A veszprémi templom birtokait leíró okmányak tárgyalásához régen gyűjtöm az adato- kat; ily foglalatosság a régi honi földleíráshoz elkerülhetetlenül szük- séges, ha csakugyan akarunk a régi történelemben tisztán látni és biztosan haladni. Az időnek és helynek kellő tudása nélkül nin- csen történelem, hanem csak mese. **Az említett munka annál nehezebb lesz, melynél inkább halogatjuk;** legnagyobb akadályt gördítendő elébe a tagosítás, mely az uraság és jobbágyság birtokait összekevervén, majd lehetetlenné teszi az ezen irányban való biz- tos haladást, és 20—30 év múlva, midőn a régi jobbágyság legnagyobb része ki fog halni, egyedül az uradalmi archivumokban fennmaradt tér- képekből lehet majd valamit kikutatni, midőn magán a területen a ki- száritott pocsolyák, csatornázott patakok és erek, más irányban vezetett utak, többé semmi biztos útmutatóul nem fognak szolgálhatni, és a régi nem csak nyelvészeti, de földleirati szempontból is annyira érdekes határ- járáások érthetetlen rejtélyekké válnak. Kezdjünk tehát e téren is már egy- szer valamit legalább tenni akarni!

faragványi hübben szólnak, mint a tétovázó szájhagyomány, és ha irott adataink kétesek, a régészeti — mai nap ezen tudomány állításai tanmondatoknak tekinthetők — ismertető jelek biztos zsinórmértékül is szolgálhatnak.

Mind ez áll az árpási templomról is, mely a sok ujjitás dacára bármily késő korinak lássék, a figyelmes vizsgálónak eléggé bizonyítja azt: hogy a prépostság 1251-beni keletkezéssel alaphoz, és némileg a kivitelben is egykoru.

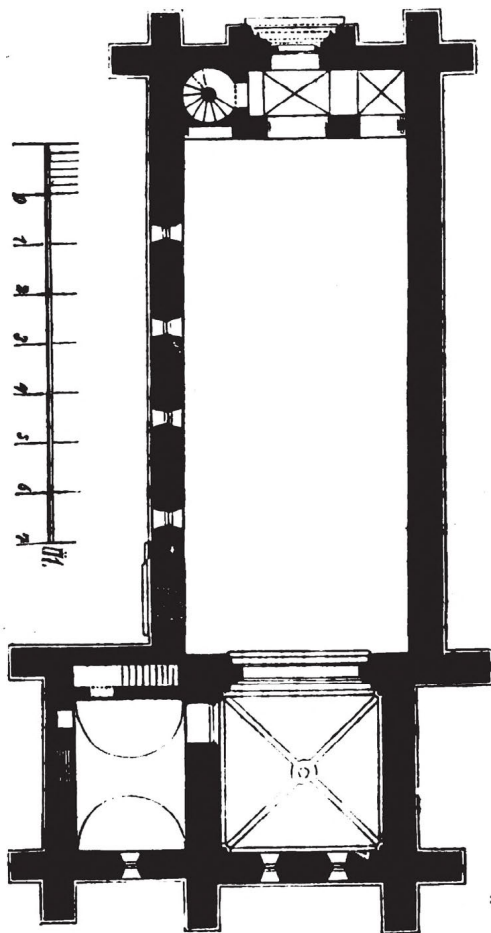
Ha a mórighidai prépostság templomát, mely ma Árpás helységtől keletre a Rábán túl, Kis-Árpástól pedig — mely jelenleg is a bakonybéli apátság birtoka, és az ős Dombó családtól Dombföldnek nevezetik — a Rába és Marcal közt északra fekszik és újabb időben Árpás helységnek plébánia-temploma, körülményesebben tekintjük, lehetetlen, hogy neki kissé részletes leírást ne szenteljünk.¹⁾

Az árpási templom építése — az alapítási év elé eső tizedével, vagy legfőlebb huszadával egyezőleg — a román korszak azon részébe teendő, melyet átmenetinek nevezünk, és helyzetéhez képest, minthogy ezen tájról minden kőbánya távol fekszik, azon építményekhez tartozik, melyek csak a kapuzatok és ablakok némely tagozatiban, valamint az oszlopfejekben kőfaragványokból állanak.

Az egészen elszigetelten álló templom csak egy hajóju, és egyenes karzáradékkal bir, mit a pannonthalmi és tihanyinál, valamint több balatonvidéki falusi templomnál is, melyek e korból valók, észreveszünk. Ez a ciszterci rendű régi templomoknál szabály szerint így van — és hogy csak a sz.-kereszti apátságát felhozzuk, ott is látható; — de az előttem ismert, hazánkban létező prémontréi rendű, a mórighidaival egykoru vagy régiebb, templomok egyikénél sem vettem észre, jele annak, hogy e

¹⁾ Bár magam mértom föl néhány év előtt Ebenhöch Ferenc koroncói lelkész ur, tisztelt barátommal a templomot minden legcsekélyebb részleteivel, az ide mellékelt csinos és hű rajzokat, valamint építészeti szempontból tett igen talpraesett észleleteket nagyrészt Hencz Antal, győri építész urnak köszönhetem, mit e helyen hálásan fölműltetni kötelességemnek tartom.

rendnél divatban nem volt, hanem itt csak kivételesen — bár sem a hely szűke, sem alakja által, mivel tág lapályban fekszik, nincs indokolva — alkalmaztatott.

A kar, valamint a kettős torony és az alattuk levő karzatnak legnagyobb része még eredeti állapotban van. A hajó maga nem csak azáltal változott, hogy a románkorú templomoknál divatos gerendázat helyett igen lapos boltozatra vettetett, mi oldalt az áloszlopokat szükségessé tévé, hanem hogy hosszukás, felül kerekített ablakai is szélesebbekre változtattak,

Mi a padlatot illeti, ez a régi fölött legalább 18"-nyivel magasabban fekszik, s minthogy föl kell tennünk azt, hogy a régi mórchidai falu templomostul a Rába és Marcal közti szigetnek legmagasabb helyére volt építve — s így a körülötte lévő földszíne fölé, minthogy senki a rendes áradat terjedelmében építeni nem szokott, legalább 18"-nyivel emelkedett, jelenleg pedig a padlat a külső földdel egy színvonalban áll, azt kell hinnünk, mit a Rába mentében másutt is tapasztalunk, hogy ezen templom építése óta, azaz: 600 évtől fogva, e sziget, magának a Rábának vizállása magasbodásával, legalább 3 lábbal, s így egy-egy század alatt mintegy fél lábbal emelkedett.

Ezen állítás sem lehetetlenséget, sem valami nagymondhatóságot nem foglal magában; mert, ha például az ó-budai hajógyár-szigetet vesszük, az ottan talált római fürdők padlatai a mai Duna színe alatt 6—8 lábnyira fekszenek, valamint a közellévő vízvezetések boltjai a Dunának legcsekélyebb vizállása alatt vannak, miből vagy azt kell következtetnünk, hogy azon idő óta, hogy e fürdők épültek, a folyam medre tetemesen elmelkedett, s így áradatai a szigeteket is rendesen beiszapolták, — vagy hogy a víz ezen irányt csak később vevé. (L. Ficker, Aquincum und seine Ueberreste, az 1857-iki budai gymn. értesítv. 13. lap.) Ilyen gondolatokra késztet bennünket az úgynevezett Fürdő-sziget is, mely rendesen a Duna által födetik, és csak a legcsekélyebb vizállásnál látható, mely alkalommal a fürdőbe levezető kö-lépcsőzet is szembe ötlük.¹⁾

¹⁾ A tapasztalás mutatja, hogy mintegy 20 fontnyi víztömegből, mely egy óráig folyó áradatból merített, néhány nap alatt 5 latnyi száraz agyag ülepedett le. Tud. Gyűjtemény 1820. VII. 41. — A Nil víze évenként vékony, agyagos rétegekből álló üledéket hágy maga után, melyben mint a kemben (Hols) az évi gyűrűket, úgy ebben a lerakódás éveit lehet kiputolni. Be van bizonyítva, hogy ezen üledék egy században $3\frac{1}{2}$ " térszen, s így a mélységről, melyben valamely tárgy találtatik, annak korára is lehet következtetni. (Sacken, über die vorchristlichen Culturepochen Mitteleuropa's. Wien 1862.) Egy új, érdekes ága az áradat terjedelmében teendő kutatásoknak, mely nem igen terhes — és hazánk és mivelődési állapotáról meglepő eredményekkel szolgálhatna! Harminc év óta mily tanúságosak a

Hogy a régi templomok a körülöttük lévő föld alá süllyednek, vagy inkább, hogy a templomokon kívüli föld — főleg vízáradásoknak, vagy hegyi vizsodrásoknak kitett helyeken — tetemesen emelkedik, több példával tudnám előttem ismeretesebb városokban bebizonyítani. A Pest-belvárosi plébánia-templom talaja mennyivel fekszik alább, az előtte elnyúló, újabb áradások után még inkább felemelt, töltésnél; a budai Mátyás temploma, a pozsonyi régi ispotály-kápolnába, a kecskethelyi régi barátok-templomába kelle vagy kellett ezen okból néhány lépcsőn lemenni; s minthogy itt Árpáson a templommal szemközti háromkerekű urasági malom miatt, mely a régi okmányok szerint is ugyanazon helyt állott, a vizállás sokszor egy ölnyire is emelkedik, nem csoda, hogy ha az árvíz a templom előtti gátot áttörvén, magában a szentélyben is csónakázni lehet.

Volt-e a templom alatt sirbolt? — ezen kérdésre Hencz barátom tagadólag felel, mivel annak igen vízenyősnek kellett volna lennie, és bejárása sehol sem látható. De a kriptá lételet bizonyítja a nép közt elterjedt szájhagyomány; továbbá az, hogy egy 1403-iki okmányban Mórighidai Miklós, János fia, világosan említi eldödeinek ezen monostorban való eltemettetését; és ha meggondoljuk, hogy a buzgó főurak leginkább azért alapíták a kolostorokat, hogy azok templomaiban a szentélyekben eltemettessenek, sőt még a nép is azon volt, hogy falak által védett templomok körületén belül, mint szent földben nyugodhassanak; ha meggondoljuk azt, miszerint a kriptákba való lejárás magában a szentélyben, vagy a hajókban létezett, mint ezt akármily régi templomban minden nap láthatjuk; s végre ha eszünkbe jut az is, hogy ezen templom kolostorával együtt apácáknak szolgált menhelyül, meg kell engednünk azt is, hogy ezek szoros szabályaik szerint csak

külföldön tett észleletek és ásások! — hát ha még mi magyarok is azon tudósokkal a régi világ történelme felderítése dolgában kezét fognánk! — A fennidézett munkát nem lehet eléggé ajánlani, — mindenki, kinek kedve telik az emberi ész élességének, törekvései szakadatlan kivitelének bámulásában, — azt kielégítve — vagy inkább a közremunkálásra ösztönöztetve fogja letenni!

a templom kriptájába temetkezhettek. Ugy hiszem, a templom tüzetesb vizsgálása fogja igazolni ezen nézetem alaposságát, annál inkább, mivel a templom déli részén, nyugottól mintegy 3°-nyire van a földtől 2½'-nyi magasságban nyílás, mely 4' széles és lapos boltozattal bir.

* * *

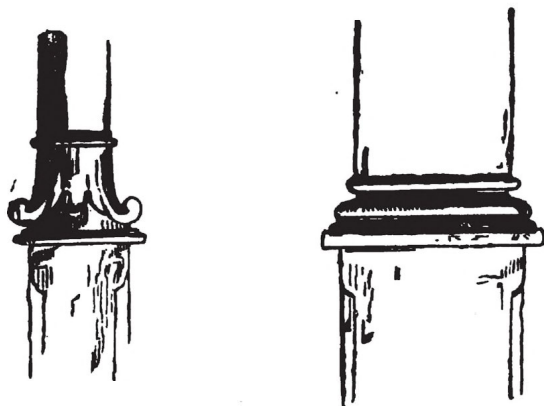
Az épület jelenlegi állapota nem igen örvendetes. Okai: 1) a nem épen legjobb téglákból álló építési anyag. A téglák mint a többi ezen korból való, a mainál kisebbek, négy öt — rajtuk a talán ujakkal húzott — sekély, egyenközi válun kívül semmi jel; 9" hosszúak, 4" szélesek, 2" vastagok. 2) A templom túlságos nedvessége, mely miatt a vakolat köröskörül lehullott, a téglák, a lég és nedv befolyása által szétmorzsolódnak, s azért több helyen ujakkal felváltattak, belül pedig az egészségtelen zöld penész, mind inkább terjedő foltokban, elhatalmaskodik; végre 3) sokat ártott ezen — bár nem pompás, de mégis díszes — építménynek a háborus idők befolyása, hosszabb ideig való elhagyatottsága,¹⁾ leginkább pedig, mi jellege törlését, vagy elfödését illeti, az ujabbkori, alkalmassint a mult század közepe táján elég okatlanul történt átalakítása, melynek következtében a hajó egészen, a tornyok pedig eredetiségüket részletenkint elvesztették.

Régi változatlan állapotjában csak a kar vagy szentély maradt és a déli homlokzat alsóbb része, főleg a kapuzat. A szentély eredetileg is be volt boltozva. A keresztbolt hevedereinek átmetszete ferdényes, míg a lébenyiek 1208-ból egészen félkörűek, ezek valamint az oszlopok is részint kőből, részint téglákból²⁾ — tán a kidőlt kövek helyett alkalmazva

¹⁾ A népmonda szerint 300 évig állt pusztán e templom, mely állítás hamissága fog alább a történelemből kitűnni.

²⁾ Van birtokomban egy téglaválikő a lövöldi fényes templom kevés maradványi közül, melyet mindenki vörös márványból készültnek vél; oly szép színe, oly éles, határozott tagozatának minden vonala, oly tökélytel ki van dolgozva, hogy a római ily művekkel méltán vetélkedik, és eléggé tanúsítja azt, hogy középkori tégláégetőink angol sajátoló gépészet nélkül is a tatali és száki tökélyes, díszes gyártmányokkal versenyezhettek volna.

— állítottak össze, a csonka oszlopfejek lajta-mészkőből¹⁾ faragvák, valamint a többi körészek is, és egyszerű gumóba végződő levéldíszszel bírnak. A zárkő áldó kezét²⁾ ábrázol, mely egyenkaru kereszten fekvén, a sok reá kent mész miatt már alig kivehető.

A szentély egyenes záradéka igen célszerűen csak két ablakot tartalmaz, mi által a közöttük maradt tér az oltár felállítására alkalmas helyet hagy. Ezen ablakok magassága 11' 4'', széle 19' 5'', rézsmértéke 38''.

¹⁾ Mért nem használtatott inkább a közelebb fekvő bakony-erdei mészkő? Ugy hiszem ennek oka leginkább annak keménysége. Feltűnő, hogy a Bakony északi részén nem nyitnak kőbányák, míg a vértesi hegyek Donára dülő részein, főleg Tata vidékén és a Bakony csernyei bányájában alkalmas márvány találtatik. A pannonthalmi és zirci újabb építéseknel is nem a bakonyi mészkő, hanem inkább a távolabb fekvő sósikúti milliárdnyi csigamaradványt tartalmazó homokkő használtatott.

²⁾ Az áldó kéz a régi egyházak szentélyeiben igen gyakran használtatik zárkőül,^{*}) és vagy keresztifényben díszlő Krisztus archépével,^{**)} vagy a zászlót tartó, szinte keresztifényes fejű, symbolicus báránynyal^{***)} cseréltetik fel. Krisztus archépéből rajzoltam egy gyönyörű példányt, melynek a mészkéreg dacára szenvedelmes kifejezését remeknek lehet mondani, a Muraköz- Sz.-Mártoni, pomuriai templom szentélye zárkővéről. Isten

^{*}) Lásd Ipolyi Csallóköz műemlékei 5. sz. ábrát.

^{**)} u. o. 12. sz.

^{***)} u. o. 18. sz.

A szentélytől jobbra, vagy inkább délnek, áll a sekrestye, mely félkör alakú boltozattal bírván, ennek keleti részén mutatkozó ablakja 7' magas, 11" széles, részbe 22½", a nyugotra néző pedig a padlásra keskeny lőrész-idomu. Valamint a szentély, ugy ez is táмок által erősítetik. A sekrestyéből igen keskeny kölépcsőn a templom padlására, onnan pedig a tornyokba lehet feljutni. Visszatérvén a templom leírásához:

A diadalív, mely leginkább téglákból áll, kissé nyomott csúcsív alakkal bír, és ebben a portale legkivül eső ivezéttel összevág.

A hajó falai 27 lábnyira emelkednek s eredetileg, mint már mondók, gerendázattal voltak ellátva. ¹⁾ A kerekded don-

bárányából szép példány van zárköül használva a keszthelyi templom sekrestyéjében.

Ezen jelképek helyett lábra kapott újabb időben az Isten szeme, vagy az emberi hiúság legyeztetéseül az alapítók — a mészkéreg alatt többnyire ki nem vehető — cimerei, mint ezt igen sok régi templom zárkövein látni lehet, honnan magukat végre e cimerek az oltárok fölé feltolták. Mily különbség a régi alapítók — kik a templomokban egyedül az Istent kívánták jelképeiben tiszteltetni — szerénysége, és az újabb kor hiúsága közt, mely magát akkor is, midőn az ájtatos nép ég fölé emeli szemeit, az oltár fölé helyezi!

Az áldó kéznek eredetét ugy magyarázom: a régi képeken, főleg ó-testamentumi jeleneteknél, az Isten az emberrel társalkodván, egész alakjában jön elő; lásd Comesina által 1863-ban díszesen kiadott sz. Floriani Biblia pauperumot és a milstatti kéziratból Diemer által nyilvánított Genesis és Exodus képeit. Utóbb — a büneset után — a felhőkből csak félalakja látszik ki áldó kézzel és keresztfényenyl; tovább csak az áldó kar nyúlik ki a felhőkből, míg végre későbbben, leginkább a kisebb terimű zárköveken, egyedül a keresztfényen nyugvó áldó kéz maga látszik, mely az áldó Istenséget képviseli.

¹⁾ A románkori templomok legnagyobb része bizonyosan csak ugy volt földve; erről tanuskodnak a régi templomok leírásai, az aránylag nem igen erős falak, melyek táмок nélkül a boltokat nem is bírták volna; de különben is hogyan lehetne azt magyarázni, hogy tűzmentes boltozattal ellátott templomok, és főleg árpádkori leghíresebb szentegyházaink annyiszor és annyira beégthettek volna, hogy történet-íróink szerint egyedül pusztá felseik megmaradtak?

Ne képzeljük azt, hogy az ily mennyezet dísztelen volt; sőt azon esetben is, ha a tetőzet egész gerendázata átlátszott is, ennek egyes ré-

ga-boltozat, melyet táмок nélkül bizonyosan csak nagy erőfeszítéssel lehetett kivinni, egyszerű pillérekén áll, és a falon négy lábnyival alább nyugodván 30'-nyira emelkedik.

A padlásan látni a régi dél felé néző öt, három lábnyi, keskeny ablak befalazását, — ezek helyét mai nap három szélesebb ablak foglalja; északnak ritkán volt a szélnek kitett templomokon ablak. Itt nincsen semmi nyoma.¹⁾

A nyugotra néző homlokzatot tekintvén, két a kapuzat fölötti fallal egy vonalban álló toronynyal találkozunk, melyek hajdan az apátsági, prépostsági, vagy általán káptalani és székesegyházi templomokat jelzék.²⁾ Az árpási tornyok berendezése sok józan észt és tapintatos megfontolást tanúsít; mert aljuk igen célszerűen oszlopokon álló karzatnak is használtatik, és a templomot legalul épen nem szűkíti. A karzat világosságát két a kapuzat fölött, 3 lábnyira egymástól álló, 5' magas, 15'' széles ablakon át veszi. Az ezen korban divatos kerek ablaknak — melylyel a lébenyi és zsámbéki stb. templomoknál a nyugoti homlokzaton találkozunk, a pannonhalmi pedig keskenyebb ablakai fölött a szentély zárfalán is bir — itt nincsen nyoma, sőt ezen elrendezés inkább a türjei, örsi, jáki hosszabb ablaku, és különféle elrendezésű homlokzatokra — bár sokkal egyszerűbb modorban — emlékeztet.

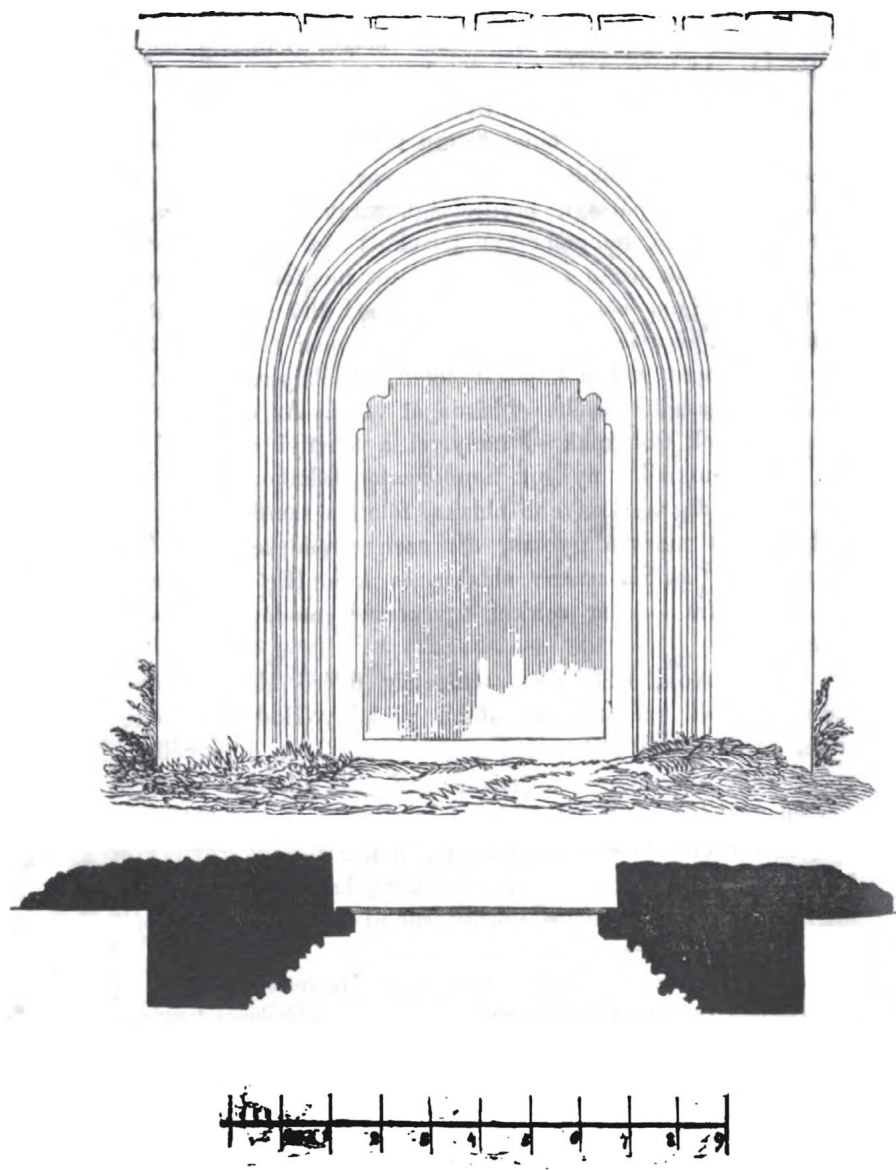
A tornyok, a kapuzat tetőzetéig felérő első osztálya, áloszlopok- és széles szalag-alaku párkányokkal van beke-
rítve, és ez folytattatik minden többi osztályon át egyéb tagozat vagy díszmű — még a román stílt annyira jellemző körívv párkányzat — nélkül is. A második emelet köbidomu, nyugotra esett ablakai befalazvák; a két torony közti kőb keresztel díszített orommal tetéztetik; a harmadik hosszukás négyszögekből álló emelet köröskörül uj ablakokkal van el-

zeit szépen kifaragták, díszítették, festették és aranyozták. Jelenleg ily mennyezetnek egyedül egy régi példája maradt fen a hildesheimi templomban, mely az őskor ezen iránybani ízléséről tanuskodik.

¹⁾ A köré metszett tárlat képen az árpási templom úgy ábrázoltatott, mint jelenleg kinéz, csak a déli oldal régi ablakai vannak visszaállítva; a fametszetű alaprajz pedig a templomot eredeti alakjában mutatja.

²⁾ L. Ipolyi Csallóközi műemlékek 65. l.

látva. A négyszögletű, vörösrre festett gúlatetők — melyek alapja félkör által, tán régi óra helye, félbeszakítatik — az erede-

tiekhöz lehetnek hasonlók, mint alkalmasint a templom tetejéről is lehet állítani.

A tornyok, kívülről befalazott, régi ablakjai, mint más — főleg góthkoru — tornyokban is épen nem egyenlők. Így a jobb oldalon álló toronynak másik torony felé néző ablaka igen nyomott csúcsívet mutat, nyugotnak kettős, egyszerű téglával elválasztott körívü ablakkal bir, melyet kelet felé szinte kettős ablak vált fel.

A bal felül álló toronyban — a másik irányában — van körívü egyszerű ablak, általellenében kettős kerekített, kelet- és délnék kettős, felülről téglák által tetőzetesen csúcsított ablakok vannak.

A homlokzatnak legdíszesb része a kapuzat, mely a tornyok közti falból 2 lábnyira kiugrik, és a tetőzettel 17'-nyi, a párkányzat talapzatáig 15'-nyira emelkedik, és felül az első emeleten lévő kettős ablak alatt téglákkal fődött egyenes párkánnyal oly formán záratik, mint azt a lébenyi kapuzat fölött is látni lehet.

Az ajtófő egyenes vágása és a körívüen változatos, tölcseridomulag benyuló tagozat közt félkörü tér — tympanon — alaku, mely alkalmasint, mint a pannonhalmi porta speciosán és a szepesi káptalanén újabb képeknek, vagy mint a jákin, örsin, posonyin, mariasdorfin stb. faragványoknak engedett helyt, jelenleg pedig, valamint a bényi és mások is, minden dísz nélkül szükölködik. A legkülsőbb tagozatok a körívüek fölött nyomott csúcsívben emelkednek, és így tanusítják azt, hogy e tájon míg a pannonhalmi, lébenyi, szepesvárallyai, bényi, ócsai templomok és a jáki kápolna, valamint a bánhidi, fülöpi templomok kapuzatai is tisztán körívüek, a jákiban, zsámbékiben stb. már az átmeneti jellem uralkodik.

A téglatetejü támfalakat illetőleg azt kell megjegyeznünk, hogy azok egy része, t. i. a homlokzatot és sekrestyét támogatók 3'—3' 6"-nyi vastagok, és többnyire csak egyszerűen tagozvák, míg a szentélyt támogatók kétszeresen vagy háromszorosan is tagozottak, a szentélylyel egykoruak és esvetökkal is ellátvák. A talapzat 2'—3'-nyi magasságban nyomai köröskörül csak itt-ott láthatók.

Vajmi feltűnő az, hogy a zárda mellett semmiféle mel-

léképületnek nyoma nincsen, legalább alapfalai észre nem vehetők, mit leginkább abból magyarázok, hogy az építő anyag, mint más esetekben is, az uraságoktól máshová vitetvén, az alapfalak beiszapolttattak és a rajta növekedő fű által eltakartattak. A templom déli oldalán a sekrestye fala mellett látszik ugyan egy ajtó befalazása, de vajjon a kolostor udvarából vitt-e ez a templomba, mint Lébenyben is ezen oldalon látni fenn még a templomhoz ragasztva volt kolostorfal nyomait, — még másutt, p. o. Salföldön, sz.-mihályi kolostorban Vásony mellett, a vértessz.-kereszturi stb. az északi oldalon voltak a kolostornak. Az ember-kéznek nyoma csak a templom falától 20 ölnyre fekvő kis árokban látni, melylyel 9 ölnivel tovább nádas árok látszik, a 3 ölnyi kis Rábának hajdani folyása, míg a templom előtti töltés által elzárattván, a kis Rába vize pedig a 20 ölnyi nagy Rábába visszavezettetvén, bevakult.

A móríchidai régi falu házhelyeinek gödrei a templomtól keletre láthatók.

* * *

Ennyi az, mit a móríchidai prépostság és az árpási plébánia-templomról ezen korszakból tudunk. Sajnos, hogy a régiebb okmányokban többet, érdekesbet nem olvashatunk. Az említetteken kívül csak egy 1263-ról való irományra akadhattam, melyben Demeter bakonybéli apát árpási jószágának azon részét, melyet a győri káptalan állítólag elfoglalt, visszaköveteli. Az árokban (itt alkalmasint a csatornát kell érteni) ketyegő malmot (a mai kétkerekűt) a káptalan az apátnak hagyja; a másik pedig, mely a Rába folyón van (a háromkerekű, mely az árpási uraságé), a szigettel együtt, melyet a folyó a csatornával képez, a káptalané maradt; s így ismerünk az árpási jószág területén a móríchidai főurak, bakonybéli apát, sz. Jakabról címzett préposton kívül egy negyedik közbirtokost is, t. i. a győri főegyházi káptalant, ha csak ez tán egyik vagy másíknak birtok-részét akkor zálogban nem tartotta. Az ide vonatkozó eredeti okmányt a pannonhalmi levéltárból (Caps. XIV. F.) alább fogjuk közleni.

II. A MOHÁCSI VÉSZIG.

Általános jellemzés. Midőn szándékunkat, hogy a kolostorok történetét egyes időszakokra oszszuk, ki akarjuk vinni, lehetetlen, hogy azokat egyenlő időkeretekbe szorítsuk, vagy tartamukat minden szerzetes laknál egyformára szabjuk. Volt elég monostor, melynek századai oly csendesesen folytak le magányukban és elvonultságukban, melyeknek szomszédjai oly igénytelenek vagy tehetetlenek valának, hogy nevén kívül alig tudunk róla egyebet följegyezni: ezek oly kevésbé játszottak valami feltűnő szerepet, mint a szegény, családi körébe visszavonult polgár, kit csak legközelebbi rokoni ismeretek! Az ilyen társas egyházakra inkább kívülről jött a hatás; a benső mindennapi élet majd kizárólag a klastromi kerítésen belül eső terimére szorítkozott.

Azon szerzetes házaknál, melyeknek semmi birtokuk nem volt, hanem csak a hivek jótékonyosságán alapultak, természetesen, hogy a birtoklásból származott irigység, a szigorú szabályoktól elcsábító fényűzés, és ennek következtében fejlődő botrányok is többnyire hiányoztak; az ő foglalkozásuk csak a lelki térre szorult, és azt senki tőlük el nem vitázhatta. Másképp állt a dolog az úgynevezett *úri- vagy vagyonos szerzeteseknél*, főleg azoknál, kiknek a haza különféle megyéjében a donátorok jószántából, vagy éppen nyilvánuló szükségleteikhez képest egyes birtokrészek jutottak. Természetesen, hogy ezeknek birtokos-társaikkal folytonos bajuk volt, és hogy, mivel egyrészt gyengeségük miatt ellent nem állhattak, majd min-

dég hátrányban is voltak, másrészt pedig épen azok, kiknek védszárnyai alá menekültek a vallásos kegyelet meghidegülése után, elnyomóikká, fosztóikká nővék ki magukat.

Magának a hazának kevesebbé rendezett, sőt gyakran inséges állapota az árpádházi korszakban áthatott az egyes testületekre is; és ámbár igen kevés az okmány, melyet ezen időszakaszból birunk, nem lehet egy perczig sem kétségbe vonni, hogy a *mórichidai* prépostságnak sem volt semmiben sem különb sorsa, mint a többi birtokos kolostoroknak.

Források. Nem akarván itt regényt írni, hanem csak az okmányok által bebizonyítható tényeket felsorolni, magától következik, hogy minél tovább irányozzuk visszafelé lépteinket, annál gyéribben találunk biztos nyomokat, sőt hogy hazánknak sok viszontagságai miatt elveszett írott kincsek hiányában, azok csak itt ott tűnhetnek fel a XIII. XIV. század egyes tizedeiben.

S így bármennyire kutassuk a levéltárak eredetijeit, bármily szorgalommal forgassuk a foliansokra terjedő másolatok gyűjteményeit, igen soványul üt ki az eredmény azon korszakból, melyből oly kevés a fenmaradt eredeti okmány, sőt még a hiteles másolat is. A főkincs, melynek birtokába jöhettünk, *Árpás- és Morichidára* a XIII. és XIV-dik századokra vonatkozólag a *pannonhalmi* levéltárban őriztetik; a későbbi időből fáradhatlan *Czech Jánosnak*: *Diplomatarium Comitatus Jaurinensis* három 4-o kötetű gyűjteményében, mely jelenleg a m. tud. akadémia levéltárában van, találtam legtöbb adatokat, melyekből, mivel tudtommal még nincsenek egyedíratilag összeállítva, a *mórichidai* prépostság emlékét szerkesztem, remélvén, hogy fog találkozni utódom, ki a fenmaradt hiányokat pótolni, a hézagokat betölteni, és az egészet ki fogja kerekíteni.

A *pannonhalmi* levéltárban létező, *Árpásra* vonatkozó, okmányok száma 36, ezek 1322—1464-ig terjednek; azonban foglalatjuk következő tárgyakra szorítkozik: 1.) az árpási *hidvámra*; 2. az árpási bérlőnek évi tartozásának *hátramardására*; 3. a bakonybeli apát birtokának és malmának a *mórichidai* tisztek által történt *lefoglalására*; 4. *Árpás* erőszakos *benépesítésére* 1414-ben.

Olyan korszakban, melyben az *erőszakoskodás* napi renden volt, és az ítélő székek elé talán leginkább csak jogbitorlási esetek vitettek, nem csoda, ha ilyenek, a *morichidai* és *bakonybéli* apátságok történetében is sürűbben előfordulnak.

Észlelési álláspont. Nagyon hibáznánk, ha az akkori viszonyokat mai napi álláspontunkról akarnók bírálni. Aki azon kort saját természetes nyerscséggével divatozó erőszakoskodásával, általános verekedési viszketegével, regényes szerelmi kalandjaival és mégis mély vallásosságot negélyző jelleggével akarja felfogni, annak előbb, ha tud, bele kell magát egészen gondolni a XIII. XIV. század körülményeibe, hogy elfogultság nélkül igaz ítéletet mondhasson!

A középkori *lovagnak* rendesen csak két élet iránya volt: t. i. a *harcképesség* és a *lovagias szerelem*; az elsőre alkalmassá tették a hősies *tornák*, a veszélyes *vadászat*, a szabadságnak vélt *fosztogatási vállalatok*, mint annyi edző, a harcot kicsinyben utánzó *előjátékok*; a másik nyaktörő kalandjaival a *túldradó nyerseségnek nemes fékezője volt*, és azáltal nyert némi dicsfényt, hogy a nőnemet, mely különben igen alárendelt szerepet játszott, a középkor vadabb szakáiban, eszményesítve emberi méltóságába visszahelyezé. Az egész lovagi életet átlengé a vallás érzelme; nem ugyan azon mélyen érzett benső erkölcsi ösztön, mely az igazi vallásnak önkénytes ki-folyása, hanem inkább csak a szertartások fénye, a külsőségek rajongó fittogatása, és némi korbelti előítéleteknek, a vallásoskodás által való szentesítése. A *tudomány*, a *művészet*, a *gazdászat* mint harcshoz nem illő, gyáva foglalkozások a *papoknak* és *szerzeteseknek* hagyattak meg; sőt még ezekre is annyira áthatott a fegyverkészültség szelleme, hogy mivel ők is szintén birtokosak valának, ők is a nemesek sorába tartozván, jobbágyaikkal a honvédelmi kötelességre szorítottak; s ámbár csak püspökökről szólnak leginkább szerencsétlen csatáink után fenmaradt halotti lajstromaink, még sem lehet gondolni azt, hogy az alsó papság, s a szerzetesek a csatákban részt nem vettek volna, főleg ha arra figyelünk, hogy az elsőeknek rendesen erős váraik voltak, az utóbbiak pedig kolostoraikat és templomaikat a haza veszélyes állapotában megerősítették és kellőleg védelmezték. Az elsők pél-

dájául szolgálhatnak az esztergomi, a győri, veszprémi, nyitrai, váci, váradi, kalocsai, bácsi, sümegi, keszői stb. püspöki várak; az erődített kolostorokhoz pedig méltán fogjuk a pannonhalmi, sz. benedeki, bozsoki, tihanyi, szigligeti, szalavári, a Veránc által erődített pornói (Czin. II. 117.) stb. zárdákat és a *Gyarmathyak* által várrá átalakított sághi prépostsági templomot (u. o. 55.) számítani. Mindez nem is lehetett különben egy olyan korban, midőn csak az erősebbnek joga ismertetvén el, a gyengébb elveszett, ha t. i. készületlenül meglepetett; nem lehetett másképp akkor, midőn magának az ország határainak védelmére szerzetes gyülekezetek, német vagy templomos-lovagok képében az országba hivatnak, kik a nép száján mint *vörös barátok* egyáltalán mai napig is mindeütt említetnek.

Hogy ezen harci szellem nem csak a *monostorvárrak* védfalai közt élt, hanem néha magáig a *zárdáig* hatott, ismét némileg felötlő; és hogy a buzgó hazafi, ha mindjárt papi öltönyt fölvet, vagy a kámzsába bujt, nem mondott le egyik szent kötelességéről, a hazamentési adóról, bizonyos; mert hogy ezt csak a várnagyra, a jobbágyokra és cselédekre bizza, és maga a mellett nyugodtan maradjon, azon kor szellemével éppen nem vala megegyeztethető. De ugyanazon eszme, mely őt a közhaza védelmére ösztönzé, készteté saját javadalmai biztosítására is; miért is igen gyakran látjuk, hogy a hatalmaskodó szomszédokkal való villongások tetteles ellentállást is idéztek elő. *)

Birtok-foglalási korszak. A XIV. században a nagy tüzzel a kereszténység isteni tanait valló hitujoncok korszaka elmúlt volt; ezen időben csak ritkán akadunk tete-

*) Így olvassuk a XV. század 2-dik felében, hogy Imre zeki apát a pécsi megyében, midőn még a sz. gergelyi váci megyei apátságban főnökképen lakott, és némely Teucrok (Törökök? mint a keresztény névnek ellenségei) a kolostorba betódultak, kettőt magában a kolostorban levágtott; a többiből midőn erővel a falak közül kifüzettek, fegyveres kézzel követvén szaladás közben ismét kettőt saját kezével megölt. Ezen emberölésért János Vajda közbenjárása által a pápától felmentést kérvén, azt el is nyerte. Czinár Monaster. 1. 261.

mesb alapításokra, és mivel az országok már meglehetősen voltak a szükséges lelkészekkel ellátva, újabb rendeknek bevezetésére is. Ezen időszakot szépen jellemzi Frast St.-Pöltenről szóló munkájában, „Topographische Vorstellung von St.-Pölten 129 l.“ mondván: „*A nagyszerű adományozások ideje elmúlt; az állam nagyobbított szükségletei, a gyakori, költséges háborúk, és az emberek változott gondolkodás módja, ennek okai. Ritkábban is volt valakinek tulságos bősége, hogy abból a kolostoroknak juttasson; ellenkezőleg a szerzeteseknek kellett gyakran birtokuk egy részét eladni, hogy pillanatnyi szükségüket fődözdhessék.*“

És ez nem csak nálunk volt így, hanem másutt is egész Európában. Ausztriáról azt mondja szerzőnk u. o. 139. l.: Ausztia zsványbarlanggá aljasult; a fegyvertelen papság csak türt. A jog útján valamit elérni, nem is volt gondolható, mivel a bírák ítéleteiket tartózkodás nélkül pénzért árulák. Az erkölcstelenséget az elérhető határokig vitték; ez volt eme korszaknak szelleme. Nem létezett igazság, nem volt rend, nem találtatott biztosság. — Ilyen viszonyok közt igen következetes, hogy még csak a lelkiismeretnek egyes szent életi férfiak által való felrázkódtatása fékezhető némileg a tulcspongó vétket és határt szabhatott a végelromlásnak.“

Nagyon messze kellene eltérnem, ha csak egyes eleve nebb ecsetvonásokkal akarnám festeni azon állapotot, melyben századokig, mintegy reszkedve éltek a kolostorok lakói *folytonos perlekedés és sajátjuknak jogi uton való védelmezése* között. Nézzük csak, milyen története van az *apátfalvi, kolosmonostrai, bakonybéli, borsmonostrai, türjei, leleszi apátságoknak* és prépostságoknak, nem hemzseg-e minden lap erőszakoskodástól és birtok- vagy kincsfoglalástól? Ilyenekkel tele van egyéb vallási menhelyeink leírása is. Mintha a szerzetesek lopták, vagy rabolták volna birtokukat, mintegy bizonyosak lehettek abban, hogy lovagszomszédaik és cselédjeik rablási portyázásaik közt senki által nem zavartatnak. Reá ütöttek a magányokra és ezen jelmonddal: „*Nem sir az özvegy, nem kiabál az árva*“ neki rohantak a szenthelyeknek, hogy evvel jogtalanságukat szépítsék.

Ezen tekintetben voltak minálunk is egyes családok, melyeknek emléke tüzes és véres betűkkel van feljegyezve egyházi történetünk lapjaira; pedig még ebben a korszakban nem a **valláskülönbség**, hanem egyedül a *jogbitorlás és tiszta rablási és hatalmaskodási ösztön* uralkodott.

Erőszakoskodás a hatalmasak részéről. Könyvet kellene írunk ezen kor ebbeli jellemzésére, ha csak azt akarnók felhozni, mit az eddigi kiadott okmányokban följegyezve találunk. Mégis egyes példányokat hozunk fel, hogy ezek után a többiről is ítéletet hozhassunk. Így 1298-ban *Lampert Kazmér* fia, hogy a sághi kolostornak tett károkat némileg helyre üsse, Hont megyei *Ohodai* jószágát ajándékozá. Czinár Monast. II. 54. A *leleszietek* 1302-ben a *lónyai Ruke* család háborgatta; de sokkal többet kellett e hirneves monostornak 1403-ban *Palóczi Imre* és *Mátyástól* szenvedniök; mert ezek a conventet bátyjuk *Palóczi Domokos* prépost halála után, midőn teste még elsem volt temetve, a templom minden kincsét, azonfelül 8000 darab aranyat a sekrestyéből eloroztak, az ellentálló szerzeteseket pedig agyon verték. Fejér Cod. dipl. X. IV. 271. 1338-ban *Leukus, Dobrakuttyai Lőrinc* fia a *bozsóki* prépostot Mihályt halálosan sérté, két szolgáját szintén annyira megsebzé, hogy az egyik meg is halt, miért ki lett közösítve. Czinár Monast. II. 8. 1391. — *Széchi János* magát a *sz. gotthardiak védőjévé* tolta fel. Utódai azonban úgy sáfárkodtak az apátságban, hogy a szerzetesek elszöktek, a lelkészek kutyáik, solymaik, lovaik peczéreibé alacsonyítottak; ezen aljasság egészen *Mátyás* király füleig jutott, ki is tőlük e jószágot elvevé; Ferdinand pedig a pert a Széchiek ellen megujtattván, őket 1528-ban 40,000 arany forintban elmarasztaltatta. Czinár. Monast. II. 96. — 1404. panaszkodik Antal csornai prépost, Zeigmond király előtt, hogy *Gergel Osl* fia egyéb jószágon és kincsen kívül a préposti jószág közt *Baráthy* és *Mege* birtokokat is elvette. Hevenessy MSS. Tom. XXII. 37. 1421. *Vitézi Tamás* roppant károkat tett a *lébenyi* apátságnak u. o. I. 251. — 1444. a *Gyarmathyak* a sághi monostornak többet, mint 8000 forintnyi kárt tettek, jobbágyait nyomorgaták, a templomot várrá átalakíták. Czinár

Monast. II. 55. és már két év múlva László a lévőai vajda fia ugyanazon monostor kapuit betörvén a templom minden kincsétől megfosztá, imakönyveit és irományait elvitte; a szerzeteseket mind irgalmatlanul megverte, minden ruháiktól kivetkőztette, jobbágyaik marháit elrabolta és *Lévára* elvitetvén, 16,000 forintban megkárosította. u. o. — 1451. a *csornai* prépost panaszt teszen asszonfalvi *Oslyak* ellen, hogy társaikkal (familiaris) a Rábán álló *Zykra-malom* árkait emelvén, és a vizet másfelé vezetvén, a prépostság malmai viz nélkül maradtak, s így több mint 100 aranynyi kárt szenvedtek. Tudom. Tár. 1837. 167. — 1471. *Garai Jób* és caeszneki várnagyai a bakonybéli apátság javain tett károkért idéztetnek. Pannh. fek. könyv. 2573. — 1501. a bakonybéli Convent tiltakozik az ellen, hogy *László* apátjuk *felpéczi Thermes* Jánossal, ki a kolostorban vért ontott, a pannonhalmi convent előtt barátságosan egyezkedhessék. Pannh. fekete könyv. 2272; ki ezekről bővebben akarja magát meggyőzni, vegye elő *Lányi Károly* m. egyháztörténelem I. köt. III. füz. s olvassa a 398 és kk. lapokat.

A főurakat követték a városi és falusi közönségek. Egyébaránt a hatalmas főurak példait a rablásban, zsarolásban, és nyugtalanításban követték a kolostorok szomszédságában létező városok és faluk is. — 1255. ítéltetik *Bertalan* bakonybéli apátnak azon két malma, és 25 hold föld, melyeket a pápai udvarnokok tőle erővel elvettek volt. Cod. dipl. VII. I. 216. — 1333-ban *Erzsébet* királyné meghagyja *Tamás* erdélyi vajdának, a helyköi és cseszneki várnagyoknak, hogy a bakonybéli apátot az erőszakoskodók megrohanásai ellen védjék. Pannonh. Extractus I. 100, és mégis annak dacára már 1337-ben *Miklós* apátnak újra kellett folyamodnia, hogy *Móric győri* és *bakonyi* gróf az apátsági javak megtámadásától eltiltassék. u. o. — 1392. a községi polgárok a borsmonostrai apátság locsmándi birtokát foglalják el erőszakosan; az ebből támadt pernek vége lett az által, hogy *Gara Miklós*, machói bán, *Zsigmond* királytól Kőszeg várát a locsmándi birtokkal együtt ajándékba kapta. Cod. dipl. X. VIII. 349. — 1398. Némely nemesekhez csatlakozván a községi polgárok *Borsmonostrát* fegyveresen megtámadák, a szerzete-

seket és szolgálkat irgalmatlanul megverték, kincseiket, könyveiket elvitték és a *ciszterci* rendű apátságban hatalmaskodva a *prémontréi* rendű Jánost mint apátot erővel betölték. (Czinár Monast. II. 110.) 1409-ben Répásy Péter és Márton a bakonybéli apátnak 2 ökrét hajták el. Pannonhalmi Extractus I. 107. 1426. *Hagymáskéren* a veszprémi kanonokok emberei és a vámosi nemesek elvettek erővel Mihály bakonybéli apát vadászaitól egy szarvast, miből per támadt. Pann. Extractus I. 111. — 1436. a bakonybéli apát két jobbágját a berényhidai uton elfogják Miklós a *palotai* bán fia és várnagyai és Kynyesre hurczoltatnak. Fek. könyv 2554. — 1439. a horhyak és némethyek erőszakosan elvisznek 2 szarvast, melyet a bakonybéli apát emberei Fehérkő- és Hegyeskőnél elejtettek. Fek. könyv 2445. — 1471 körül a *korponai* lakosság erőszakosan foglalá a *bozsóki* prépostság földjeit, és egyik majorjukat felpörkölék. Czinár Monast. II. 8.

1450. Gara László nádor a pápai, ugodi, és cseszneki várnagyoknak parancsolja, hogy a bakonybéli apátság gubernatorát Gergely milkovi püspököt és jobbágyait oltalmazza. fek. könyv 2283. — 1411. *Zsigmond* király parancsolja a budai tanácsnak, hogy azon polgárokat, kik Márton, bakonybéli apát halála után házába betörték és azt kirabolták, büntesse. Pannh. fek. könyv. 2399. — 1470-ben Pál a csornai prépost tiltakozik azon hatalmaskodás ellen, melylyel a *nyuliak* a *barátiak* vetéseit lelegeltették, minek következtében ezek ismét egy nyuli lakost a nyilvános uton veréssel bántalmazták. Czech, Dipl. Cottus Jaur. I. 97. — 1474. *Hymfy* de Debrenthe Lőrinc jobbágjai a bakonybéli gubernatornak, Miklós-nak Takács Antal nevű jobbágját, midőn *Járytól*, ki Dákón lakott, 10 fnyi tartozását követelé, elfogák és bebörtönzik. Pann. Extractus I. 407. — 1506-ban Holupa György és Pál idéztetnek, hogy mint *ugodi* várnagyok mintegy 2000 forintnyi kárt tettek a bakonybéli apátságnak; Pann. fekete könyv 2429. Ilyenkről több példát olvashatsz „Archaeologiai közlemények“ VII. köt. 66 és köv. ll.

A püspökök. De hogy a *püspökök* mint földesurak nem maradtak a világiak mögött, sok szomorú példa tanítja. Igy 1199 körül Kalan *pécsi püspök* minden jog nélkül a hatalmából kivont sz. Ilonáról czimzett földvári apátságot láto-

gatván, azt szabadalmi levelétől, a Rómába utazni akaró apátot pedig utiköltségétől erőszakosan megfosztá, magát pedig a czikadori ciszterci monostorba bezáratta. Az apát még ki sem állván bűnhődési idejét, világiak segedelmével apátságát megrohanta, a papokat megverte, és a püspöki ítélőszék előtt meg nem jelent. (Czinár Monast. I. 235.)

1222-ben kelt levélben (Fejér Cod. dipl. III. I. p. 386.) elmondja *Honorius* pápa azon jelenleg alig felfogható esetet, hogy *Adrián* erdélyi püspök *kolosmonostrát* megrohaná, feldulá és apátját bebörtönzé. Utódja *Vilmos* püspök ugyanazt tevő 1222-ik évben, mert négy kanonokjával és fegyveres szolgálkival megtámadták az apátságot s elfoglalák, az apátot elfogák, és még hozzá a pápa engedélylevelét megégeték és az okmányokkal együtt a vízbe dobák.

1235 körül a *csanádi püspökök* megintették a kiküldött bírák, hogy a bisztriai apátság jószágait visszaadja — a püspök ellenszegülvén, hivatalától elmozdított, de azért még sem engedvén annyira megharagudott a fentnevezett apátra, hogy megöletéséről is gyanusították; miért is a római pápa színe elébe idéztetett. Czinár Monast. I. 257.

1237. a *veszprémi* püspök a *kapornoki* apátságon zsarolásokat vitt végbe, népeivel megjelenvén, a kolostor javadalmait emészté, és midőn a szerzetesek a pápánál panaszt ténének, őket kiközösíté, monostoruk elé tövist rakott, hogy oda senki imádkozni ne menjen, az apátot fegyveres szolgálai által elakará fogatni stb. u. o. I. 241. — 1390. a váradi püspök és káptalanja a termények huszadát, mely a váradi hegyfoki prémontrei prépostságot ember emlékezet óta illette, erőszakosan elfoglalták. Czinár Mon. II. 65. — És mindezeket csak amugy magától kínálkozó, elkomorító példának kell tekintenünk, többnyire egyes könyvekből, bizonyos vidékekről itt-ott vett könnyű szemelvények, melyeket saját jegyzeteimből kétszerezhetném, háromszorozhatnám; de melyek eléggé tanusítják azt, mit fenebb állítottam — és távolról sem hozatnak fel, hogy vagy mai nézeteink szerint megbíráljuk, vagy azon férfiak jeles utódinak méltatlanul felrójjuk!

Sőt a káptalanok és apátságok is. A *püspökségek* példáit követték a *káptalanok*, sőt egyes *apátok* is. Lásunk erre is egyikét esetet.

1249. döntetett egyezkedés utján azon peres ügy, melynél fogva a *templomosok* *Timár* nevű jószágot a pannonhalmiaktól bitorolták. Czinár Monast. II. 171.

Az 1365-ben alapított 4 pápoczi kanonok és az Ágoston rendű remeték közt javadalmaik iránt per támadt, melyet 1439-ben a remeték nyerték. u. o. I. 217. — 1422. Idéztetik *András* zirczi apát, azon károkért, melyeket a bakonybéli apátságnak az által tett, hogy ő és jobbágysai az *akli* birtokon levő réteket legázolák és a bakonybéli legelőről *Mihály* apátnak 5 lovát elhajták. Pannonhalmi Extractus I. 108.

1453. viseszakapja *Gergel* milkovi püspök és a bakonybéli apátság kormányzója a *leweldi* conventhez tartozó földet, melyet *Redneky Simon* a *polányi* birtokhoz csatolt. Pannonhalmi Extractus I. 406. — 1460. *Guthi Országh János* a székesfehérvári sz. Istvánról címzett keresztes vitézek mestere a *csatkai* pálosoknak átírta a bodajki erdő egy részét, melyet azonban a keresztesek, ellenük pert indítván, a pálosoknak elfoglalni nem engedtek.

1470 körül az egri káptalan lefoglalta az apátfalvi apátság *Megy* nevű helységét, és azt több évig letartóztatta. Arch. közlem. VI. I. 40. — Hasonlólag 1238-ban a simegi sz. egyedí apát a pannonhalmit gátolá a dézsma szedésben. (Czin. Monast. I. 226.)

1475—1477, pert indit *László bakonybéli apát* *Serafin leweldi* perjel ellen, mivel Ajka-Rendeki jobbágysai az apátság egy *polányi* emberét erőszakosan elhurcolák. Pannh. fek. könyv 2584. és

1478-ban ismét az *örsei* prépost idézteték, hogy tisztító esküt tegyen le azon két meggyujtott jobbágysai telekért, mely a bakonybéli apáthoz tartozik. u. o. 2557.

1487-ben pedig a *bakonybéli* apát idéztetik, mivel a *leweldi* kolostor udvarnoki határjait *polányi* jobbágysaival erőszakosan széthányatta. F. könyv 2295. stb. stb.

Hogy ilyen viszonyok közt, midőn mindenki csak *erőszakoskodott*, mindenki csak a *másé után ásitozott* annyira, hogy főuraink pusztán azért látszottak kisebb váraikban és kastélyaikban fegyveres szolgálkat tartani: *hogy kirándulásaik által maguk urait fentartsák*, milyen lehetett szerény prépostságunk

állapota, kiki maga is elgondolhatja. Igaz, hogy itt nagyobb vérengzésekről, rablásokról sem oly gyakoriak, sem oly sötétek adataink; de azért még is lássuk már az okmányok fonalán a mórchidai szerzetesek változatos eseményeit.

A mórchidai birtok veszélyes fekvése. Hogy a legrégibb időkhől fenmaradt okmányok igen csekély számúak, és leginkább a szomszédokkal való pereket tárgyalják, magától érthető; mert ámbár igaz, hogy még ott is elég alkalom volt a viszályra, hol két külön birtok egymást érinti, hát még ahol ugyanazon birtok ajándék útján eldaraboltatván, a részletek más birtokos nagyobb területei közé estek, és azoktól mintegy átövezettek?!

Igy, bár nem tartozik szorosan a mi feladatunkhoz, de hogy mégis a hatalmasak hatalmaskodásáról helyes fogalmunk legyen, nem lehet érintetlenül hagynunk, hogy már 1322-ben meggyült a bakonybéli apátnak baja magister *Mauritiussal* a *rév* vagy az *árpási híd* miatt, ki szili helypénzt is (tributum fori de Zyl) lefoglalá. (Pannh. ltár.)

A hídvár miatti perek a mórchidai családdal. Az *árpási híd* századokig tárgya volt az elkeseredett pereknek, és épen azért lehet feltennünk, hogy ennek jövődelmezőnek kellett lennie, mivel a győri országot rajta keresztül menvén Vas-, Sopron- és Győrmegeyék közt egyik közlekedési fővonal vala.

Még nem mult el az említett baj, már ismét más panaszra adott ugyanazon főúr, vagy inkább emberei alkalmat; mert 1335-ben azon régi templomot, mely sz. *András* tiszteletére volt szentelve és *Árpással* szemközt állt, lerombolák, és köveit más épületekre elhordák. (Pannh. lvt.) *) Ugyanezen évben

*) Maga az okmány így hangzik: Nos Conuentus Monasterii sancti Martini de sacromonte Pannonie damus pro memoria; Quod religiosus vir dñs Johannes, abbas Monasterii sancti Mauricii de Beel in nostra personalliter presenciam constitutus, per modum protestacionis nobis significare curavit Quod licet ipso diuersis negociis, incommodis, et necessitatibus ecclesie sue prepeditus ad presens, possessionem eiusdem ecclesie, nomine Arpas iuxta fluium Raba in commetaneitate magistri Mauricii, filii Nicolai existentem habitatoribus decorandi, et tributum pontis ibidem supra dictam Raba exigere solitum ad ipsam ecclesiam suam legitime

János bakonybéli apát tiltakozik a pannonthalmi convent előtt magister *Mauricius* ellen, hogy őt nem csak a *hidvám*ban, hanem *birtokrészében* is megrövidíté. És ezen jogtalanság még tovább is vitetik, mert 1352-ben *Móricnak* fia *Simon* az árpási hidat, mely *Péter* bb. apát birtokán feküdt, *saját birtokára* vitte át, és ott szedette emberei által a hidvámot. Mi okból tudatja Lajos király a pannonthalmi gyülekezettel, hogy a bakonybéli apátot illeti ember emlékezet óta az árpási hidvám, és ezen jogbitorlás ellen kutatást rendel. Budán novber 11-én, kimenvén a homo regius és frater Hildebrandus Cantor Ecclesiae S. Martini, a helyszínén megtudák, hogy most O. prémontrei prépost szedi a hidvámot azon hidról, mely mindig a bakonybéli apát árpási földjén állt, s melyet Simon mester újra áttett birtokára, holott még a régi árpási hidnak czölőpeit és régi karóit látni lehetne. (Pann. ltár, fek. könyv 2326. sz.)

Hogy mikép bántalmazhatták a hatalmas *morichidaiak* a gyengébb prémontrói prépostot, ha már a tekintélyes és nagyobb birtoku bakonybéliekkel oly könnyedén elbántak, elgondolhatjuk; mert az, hogy ezen időszakról nincsenek okmányaink, az semmitsem bizonyít; meglehet, hogy még valahol

similiter pertinens, Juris ordine de manibus occupantis requirendi facultatem secundum suum desiderium non haberet, quamprimum tamen ex dono altissimi premissa votive faciendi facultas sibi affuerit opportuna, hec illico facere intenderet, atque vellet. Vnde huiusmodi protestacione interposita vicinos et commetaneos dicte possessionis Arpas, et specialiter antedictum magistrum Mauricium et suos Jobagiones, ac alios uniuersos ab occupatione, usu, et utilitatum ac fructuum percipcione eiusdem possessionis, et pertinenciarum suarum quarumlibet, ac eciam a dilapidacione et destructione antique ecclesie sancti Andree in facie ipsius possessionis sue: Item memoratum magistrum Mauricium et alios quoslibet, quibus idem, aut sui predecessores aut eciam posteri prefatum tributum hactenus forsan dedissent, seu dare et tradere niterentur, ab ampliori eiusdem detencione, tradicionem, obtencione, quansique distraccione, alienacione, sive sibi perpetuacione factis quouis modo vel faciendis in propria, et sui Conuentus, Monasteriique predicti nominibus et personis prohibuit contradicendo publice coram nobis. Datum in festo beati Bartholomei Apostoli, Anno domini MCCCXXXV. — Capsa 50. Y.

Eredetiről lemásolva, melynek hátlapjára nyomott Pannonhegyi Convent nagy pecsétje jól kivehető. A következő okmányokkal együtt köszönhetem ft. Czínár ur szivességének.

előkerülnek a felvilágosító hárták; de ha nem is, ezen esetben a sz. *Jakab* prépostság sorsára majd bizonyos következtetést vonhatunk. Legalább az előbbi hatalmaskodási esetből az tűnik ki, hogy vagy hatalmasb védnökével szövetkezett, vagy legalább tőle elfogadta a bitorolt hidvám beszédését.

A bakonybéli birtokrésznek bérbe adása. Az érintett erőszakoskodás után alkalmasint a fejedelmi tiltakozás következhetett, a hid valószínűleg ismét a bb. apát birtokára vitetett át, és a békének és kiegyenlítésnek kellett következnie; mert már 1356-ban a bb. apát és mórchidai *Simon*, posonyi főispán közt közeledés történt, és épen ezen közeledés lett uj meg uj perpatvarok alapja. Minthogy az *árpási* birtokrész kissé távol fekszik Bakonybélből, mely különben is még tovább fekvő jószágokkal is birt, az apát hajlandó volt azt haszonbérbe adni, és mivel senkinek sem feküdt annyira kezére, mint a mórchidaiaknak, nem is feltűnő, hogy saját jószáguknak mintegy kiegészítő részét használni kívánták. Megtörtént tehát az alku, és *Simon* mester azt évenként fizetendő egy marca széles bécsi dénárért bérbe vette. De nem sokára belátván *Simon* gróf azt, hogy a jószág jövedelmezőbb lesz, ha egészben, a malommal, szántóföldekkel és minden egyéb haszonnal, és pedig hosszabb időre kiveszi, az apáttal évenkénti két marcában egyeztek meg, de úgy, hogy a jobbágyok a dézsmát az apátnak fizessék, és ha *Simon* gróf egyszer a haszonbért meg nem fizetné, a bíró járulékán kívül a bért kettőztetve lefizetni és a jószágot visszaszabocsátani tartozzék. *) A hármass közbirtokosság 1366-ban uj kellemetlenséget szült; mert most nem csak *Simonnal* volt a bbéli apát-

*) A pannonhalmi lvtárban létező okmányoknak ezek szavai: Nos Sifridus, dei, et apostolica gracia Abbas, et Conventus Monasterii sancti Martini de sacro monte Pannonie, Memorie commendantes significamus, quibus expedit, per presentes, Quod ab una parte Magnifico viro, magistro Symone, filio Mauricii, Comite posoniensi: ab altera vero religioso viro domino fratre Petro abbate de Beel, coram nobis personaliter constitutis. propositum extiterit, et relatum conformiter per eosdem, Quod licet dictus magister Symon possessionem quandam ecclesie de dicto Beel Arpas vocatam ex concessione, et donacione bone memorie domini Nicolai abbatis, predecessoris ipsius Petri abbatis suique Conventus pro una marca denariorum latorum Vien-

ságnak pere, mivel az árpási jobbágyokat saját, és mások birtokára áthelyezé, hanem a *mórichidai préposttal* is, ki az árpási hidvámot bizonyos Móríc által szedeté. (Pannh. lt.) Ezen panaszát megújítá Pál bakonybéli apát *Simon morichidai prépost* ellen a Győr mellett 1370-ben tartott Győr- és Komárommegyei közgyűlésen a jogtalan hidvámszedés miatt, mely a *rábai portustól* őt illette. (Fek. könyv 2327.)

Az idézett 1366-ik évben még más panasz is volt, mert *Simon grófot* arról is vádoló az említett apátság: hogy nem csak a kikötött haszonbért nem fizeti, hanem, hogy az apátnak fentartott tizedet is jogtalanul lefoglalja — és az árpási templomot lerombolá. (Pannh. ltár.)

Ezentul egy darab ideig semmi írott bizonyítvánnyal

nensium singulis annis persoluenda hactenus fendaliter tenuisset; quia tamen ipsa possessio propter suam ad eiusdem magistri Symonis possessionem contiguam adiacenciam sibi et eidem possessioni sue valde commedosa, et necessaria haberetur, ob hoc que maior ex parte ipsius magistri Symonis pro conservacione eiusdem possessionis ecclesie de Beel predictae proventus administracio merito conueniret. Ideo ipse magister Symon ex nunc et deinceps pro conseruacione sepedicte possessionis cum molendino, terris arabilibus et aliis eiusdem vtilitatibus ac pertinenciis suis prenotato dno Abbati et suis successoribus, atque ecclesie, singulis annis in die medie quadragesime in eadem ecclesia de Beel persolvere ex integro et sine crastinacione ipsius termini teneretur duas marcas denariorum viennensium, ut prefetur latorum, marcam quamlibet cum decem pensis computando, huiusmodi vinculo interiecto, quod in quocunque anno ipse vel sui posteri dictas duas marcas modo tempore et loco non soluerent presignatis, et ob id per abbatem dicti loci ad Iudicium traherentur, tunc duplum ipsius pecunie absque Iudicis porcione ante litis ingressum eidem abbati persolvere, sepefatamque possessionem absque ulla desolacione, difficultate et dilacione remittere tenerentur cum suis appendiciis et Juribus vniuersis. Populi autem ad eandem possessionem Arpas congregati, et eciam congregandi iustas decimas et consuetas nemini alteri, nisi abbati et ecclesie in dictis semper temporibus debitum legitime persolvere teneantur iuxta seriem priuilegiorum exinde confectorum, prout ad omnia premissa et eorum singula prescriptus magister Symon se, et suos heredes sponte obligavit vniue vocis organo coram nobis. Datum secundo die festi Ascensionis domini. Anno eiusdem MCCCL sexto. — Capsa 50. Pp.

Eredetiről lemásolva, melynek hátlapján a Pannonhegyi Convent nagy pecsétje nyomai látszanak.

nem birunk; úgy látszik, hogy *Simon* tengeri bánnak (bani maritimi) fiai *János* és *István* maguk is restelvén a folytonos civakodást, és apjuk méltatlanságát, a tartozást 1375-ben kifizették, és ugyanazon évi két marcáért továbbá is megtarták. Maga az apát szívesen átengedé e birtokot, részint mint mondja: *ob memoriam sinceri affectus, quo defunctus Banus fuerat, et filius eius Joannes nobis complacere velle promisit*; részint mivel a hat marcát (12 helyett, melyet mint kettőzített elmarasztalási birságot fizetnie kellett volna) lefizette. Ohajtja továbbá az apát, hogy jövőre rendesen fizessen, a bárányok, kosok, méhék és termények tizedét pedig az apátnak átengedje. (Czech: Dipl. Jaur. I. 257. és 336.)

Mórichidai *Jánosnak*, *megyesi* bánnak neje a nagymártoni *Nikul* gróf leánya *Johanna* volt; *Nikul* gróf *Pál* fiával együtt felhatalmazák *János mestert*, hogy minden jószágukat, mely több, főleg pedig *Sopron* megyében fekszik és a zsidók és keresztények kezeiben vannak, vagy leendenek, kiválthassa és ha a megintett *Nikul* gróf visszaváltani nem akarná, akárkinek eladhassa. (Cod. dipl. IX. V. 280 és Czech: Dipl. Cotus Jaur. I. 154.) Használta-e *János mester* ezen felhatalmazást vagy nem? — erről kutforrásink hallgatnak.

Hamis okmányon alapuló per. 1394. jun. 29-én a győri káptalan jelentést tesz *Zsigmond* király parancsára, hogy *János* morichidai prépost és *János* mester, *Simon* bánnak fia, múlt év november 27-én fegyveres jobbagyaikkal és cseledeikkel *Kapi Gergely*, *Erzsébet* nevű özvegyének, jelenleg *Barbacsai Bálint* nejének *Kapi* faluját hatalmasul elfoglalák és e birtokokról szóló leveleit elrablák. Legközelebbi évben megújítja *Kapi Gergely* ellenmondását *János* prépost ellen, ki t. i. *Lőrincz* napja körül őt Mórichidai *Jánossal* kapi birtokából kizárá, miért is annak további lefoglalásától eltiltá. Azonban a prépost nem csak a vasvári káptalan előtt mutatja meg 1395-ben feria 6 proxima post Conceptionem b. M. Virginis kiváltságseveleit, hanem mivel a kapi család egy hamis okmányt hoz fel a morichidai prépost ellen, mely „*sigilloque ac ipsius sigilli sculptura, cera et circumferentia non tantae vetustatis aboliginem, quantam 1209 literarum denotabant, sed multa citra novitatis apparentiam cunctis intuentibus osten-*

debant, et ex eo tanquam transcriptum ambigiosum, evidens suspectum demonstrabant,“ miért is ezen okmányt a királyi ítélőszék előtt a kapiak nem is merték előmutatni, a perlekedés további folytatás után végre 1409-ben örökös hallgatásra elítéltettek. (Czech: Diplom. I. 319—325.)

Ezen okmányból is kiderül, hogy ámbár hajdanta némely hamisított okmányoknak létét tagadni nem lehet, mégis voltak az ítélőszékeknek folytonosan szakferfiak is, ki a valódiság jelvényeit megismerék, az álkoholmányokat pedig visszavetették.

Új alapítvány. A XV-dik század kezdetével igen meglepődhetünk, mert az 1403-dik év igen örvendetes volt a *mórichidai prépostságra* nézve azért, mivel ezen évben Miklós, János mórichidai bánnak fia azon tekintetből, hogy *a sz. Jakabról címzett prépostsági templomban elődjai nyugodnának*, lelki nyugodalmukért a hozzá folyamodó János prépostnak, azon utcát, melyen a Györré menőknek át kell haladniok, mely egészen lakatlan és el van hanyagolva, ajánlékozza, hogy azt benépesíthesse, és jövőre mindenkorra *szent Jakabfalvának* akarja neveztetni. *) A szivélyes barátság nem

*) Ezen nevezetes okmányt egész kiterjedésében közöljük: Fundatio Nicolai Filii Joannis. Filii Bani de Moriczida pro parte ejatis Conventus de a. 1403.

Capitulum Eccl. Jauriensis omnibus et singulis Christi fidelibus presentibus et futuris presencium noticiam habituris salutem in omnium salvatore. Ad universorum et singulorum tam presencium quam futurorum noticiam harum serie volumus pervenire: quod Religiosus frater Nicolaus Prepositus Ecclesie. Si Jacobi Apostoli de Moriczhyda ad nostram personaliter veniens presenciam exhibuit nobis quasdam literas Nicolai filii Magistri Joannis Bani de predicta Moriczhyda in pargameno sub ejus pendente sigillo emanatas tenoris subscripti, petens nos debita cum instantia, ut easdem de verbo ac verbum sine diminutione et augmento aliquali transcribi et transumi tenoresque earundem literis transuncionalibus et privilegialibus inferri facere et eidem ac dicte Ecclesie dare dignemur, juris sui uberio-rem ad cautelam, quarum tenor talis est:

Nos Nicolaus filius Magistri Joannis filii Bani de Moriczhyda memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis: quod nos tum ob zelum, quem apud monasterium B. Jacobi Apostoli de Moriczida divinitus gerimus, in quo eciam monasterio corpora

lehetett tartós a közbirtokosok közt; mert már 1409-ben tiltakozik a bakonybéli apát János mester Simon bán fia számos nemes, és a morichidai prépostnak, Jánosnak jelenlétében szomszédjainak jogbiztosításai ellen. (Fek. könyv 2327.) De hogy a prépostságnak adott ajándék sem lehetett mindjárt igen jövedelmezővé, onnan gyaníthatjuk, mert különben nem adott volna János prépost Mártonnak a bbéli apátnak alkalmat arra, hogy őt 1409-ben a négy év óta ígért pénzösszegért, melyet meg nem adott, makacsság miatt elítéltesse. (Pann. ltár). Volt János prépostnak más közbirtokosokkal is baja.

progenitorum nostrorum sepulta requiescunt, tum etiam ad devote supplicationis instanciam Religiosi viri Domini Joannis Prepositi ejusdem monasterii, quendam vicum in superficie possessionis Moriczhyda situatum, habitatoribus penitus destitutum, per quem scilicet vicum omnes transeuntes ad Jaurinum proficiscuntur, pro remedio salutis animarum dictorum progenitorum nostrorum patris et fratris nostrorum decrevimus eidem monasterio B. Jacobi Apostoli ac preposito et conventui ejusdem Monasterii perpetuo donandi et conferendi ut amodo deinceps prefatus D. Prepositus juxta dispositionem suam ad eundem vicum populos Jobbagionis (?) aggregare valeat, nihilominus in nomine Domini decernentes deliberavimus, ut a modo in perpetuum idem vicus Szent Jakabfalva appelletur et conscribatur testimonio presencium mediante. In cujus rei testimonium firmitatemque perpetuam presentes literas nostras sub appensione sigilli nostri communitas duximus concedendas. Datum in eadem Moriczhyda in Festo B. Lucie Virginis anno Domini Millesimo quadringentesimo tercio. Unde nos petitionibus prefati Fratris Nicolai Prepositi tanquam justis inclinati prescriptas literas dicti Nicolai filii Magistri Joannis Bani per eundem fratrem Nicolaum Prepositum exhibitas de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali inscribi et transumi tenoremque earundem presentibus literis nostris privilegialiter emanatis inscripsimus et eidem fratri Nicolao Preposito consequenterque dicte sue Ecclesie duximus concedendas, lege et consuetudine hujus Regni requirentibus. Incujus rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras privilegialiter emanatas pendentes et autentici sigilli nostri majoris munimine roboratas prefato fratri Nicolao Preposito consequenterque dicte Ecclesie sue duximus concedendas. Datum in Festo B. Gregorii Pape Anno Domini 1489. Venerabilibus honorabilibus Dominis Ladislao Preposito, Georgio Custode, ceterisque Canonicis in dicta Ecclesia nostra deo jugiter famulantibus et devote. E processu Tabulari Monialium Tyrnaviensium contra Franciscum comitem Eszterházy; confer. Dipl. Cottus Jaur. I. 297.

Igy már 1408-ban összepereltek János Kapi Gergely fia Kapy nevű birtokuk miatt ugyanazon János préposttal; sőt a prépost az ellenféltől a kapiféle ügyben violentiáról is vádoltatott; azonban már 1409-ben a sz. apostolok 8-dán, Rozgonyi Simon ezen pert elvégzé, és a prépostság javára dönté el.

Hogy Morichidai János *) mind a két papi közbirtokossal igen jó lábon állhatott, kitetszik abból, hogy míg a prépostot megajándékozta, Márton-tól a bbéli apáttól 1410-ben a malmot és a többi hozzátartozandót, a tizedet kivéve, és az elmulasztás esetében a kettős bérnek lekötelezésével évenkénti ismét 5 tiszta arany forintért bérbe nyerte; de ha ezt fizetni nem akarná, magát a birtokot a bbéli apátságnak köteles legyen visszaadni, sőt ha János mester morichidai birtokát eladni szándékoznék, Árpás mindig a bbéli apátságra visszaessék. (Fek. könyv 2071.)

Viszály a dézsma miatt. Azonban bár e tekintetben béke uralkodott, meggyült más oldalról János prépostnak baja a győri káptalannal. A dolog így áll. 1414. octob. 6-án Vicedmus Máté az esztergomi érsek helynöke kijelenté, hogy a nevezett káptalan perét elvesztette. A káptalan t. i. állítá, hogy minden morichidai tizednek negyede hozzá tartozik, és hogy azt 20 év óta csak azért nem szedteté be, mivel emberei a préposttól ebben gátoltattak. Az ítélőszék aug. 18-án az esztergomi basilica csarnokában várt az idézett felekre, és ámbár Boda Benedek, a morichidai prépost embere meg nem jelent, még is a káptalan vesztette ügyét, sőt a per költségében is elmarasztaltatott. (Dipl. Cott. Jaur. I. 301.)

Ezen időben Mórighidának már még is tekintélyesnek kellett lennie, mert egy 1414-ki okmányban olvassuk: est quoddam *oppidum* seu *quaedam villa*, *vocata et appellata*, ac *vocatur et appellatur Moriczhida* habens *latum et limitatum et amplum territorium*. (u. o. 304. l.)

Ugy látszik, hogy még ekkor sem volt János prépostnak nyugalma, mert különben mi értelme lenne annak, hogy

*) Ezen Jánost, Symonis quondam Bani de Moryczhyda kiküldé Zsigmond király 1417-ben hogy a bazini gróf fivérek közt az osztakozást elvégezze. Cod. dipl. X. 8. 588.

1420. Zsigmond királynál eszközlé ki a pannonhalmi apáthoz intézett azon parancsát, hogy valahányszor kívántatni fog a convent, határjárásra, idézésre vagy vizsgálatra tartozzék emberét, más a levélben kifejezett világi urral kiküldeni. (Dipl. Cott. Jaur. I. 314.) Az ok, miért szorgalmazá azt a morichidai prépost, előttünk ismeretlen ugyan, azonban valószínű, hogy valamely oldalról való nyugtalanítástól kellett tartania.

A bbéli szomszédnak is volt panasza 1425-ben *Mórichidai János* ellen, ki a fenemlitett *Árpási* javaktól való 5 arany forintnyi haszonbért nem fizette, miért is azt beperelé. (u. o. 296. l.)

Mórichidai Simon és Miklós. *Mórichidai János* jellegét és békés magaviseletét tekintve alig gondolhatunk mást, minthogy jövedelem szüke miatt tartozását, mely annyi haszonért bizonyára tulcsigázva nem volt, le nem fizethette. Mikor halt meg, nem tudjuk; az az egy bizonyos, hogy utódjának fiait *Simont* és *Miklóst* említék. Az előbbivel ismét sokféle pere volt a bbéli apátságnak; és pedig *Mihály* apát 1428-ban arról vádolja: hogy a haszonbért, melylyel már atyja is tartozott, hét évtől fogva nem fizette; és hogy mégis a révet és hidat minden ellenmondás daczára a vámokkal együtt letartóztatja, és végre, hogy azon népes utcának, mely *Mórichida* mellett, a templommal szemközt délnek *) fekszik és öt népes és egy elhagyott telekből állt, erőszakkal elfoglalta. A vádlott makacson megmaradt igazságtalansága mellett; és pedig *Simon*, János fia, állítja: hogy valamint bátyja, úgy ő is már lefizette a haszonbért, sőt hogy erről írása is legyen, melyet azonban felmutatni képes nem volt. Megjelent a bakonybéli apát védője *Demetrius literatus de Vespri*m, de *Simon* még 1430-ban többszöri idézés után sem jelenván meg, 12 marca fizetésére ítéltetett. (Pannh. ltár fek. könyv 2071.) E pernek vége lett 1436-ban, mert ezen évben a többször említett *Mihály* apátot beigtatták az *árpási* birtokban, a 3 kerekű malomba és az 5 sessios *Mórichidai* utcaszerbe, és pedig

*) Az 1749-ki térképen ezen meghatározás szerint semmi házat nem találunk délnek a templomtól, szükséges tehát, hogy ezek időközben elhagytak legyen.

Simon halála után ennek kisdedkoru fia megyesaljai *Móric* ellen, kinek gyámja Dombói Györgynek Péter fia, anyja utáni bátyja volt. Megjelentek ezek a békés kiegyenlítésen, és a hidat, melyet *János Árpásról* *Mórichidára* átvitt, visszahelyezték. Ezen évben eldöntetett azon baj is, mely *Mihály apát* és *Albert* prépost közt támadt az árpási adó miatt, mely a prépostot nem illette. A prépost embere felhozá a törvényszék előtt, hogy *okmányai* jelenleg idegen kézben vannak, és hogy birtokjogát be tudja bizonyítani, miért is a legközelebbi sz. *Mihályi* terminusra késztetik igazoló okmányait felmutatni. *)

*) Az okmány szavai ezek. Nos Mathyus de Palocz regni Hungarie palatinus, et Judex Comanorum, Damus pro memoria: Quod, cum ob contradictoriam inhibitionem Statucionis cuiusdam Tributi in possessione Arpas exigi soliti Religiosus vir dominus fr. Michael abbas de Beel seruata forma legitimi processus Religiosum virum dnum fratrem Albertum, prepositum ecclesie S. Jacobi de Morochhyda contra se ad octauas festi beati Georgii martyris proxime preteritas nostram in presenciam traxisset in causam, ipsaque causa ab iisdem octauis seriebus literarum nostrarum prorogatoriarum partes inter predictas ventillanda ad presentes octavas festi beati Michaelis Arch. dilatiue deuenisset; Tandem ipsis octavis instantibus Sebastianus de Korompzow pro annotato dno Michaelae abbate de Beel cum procuratoriis literis Conventus cruciferorum de Alba nostram veniendo in presenciam rationem premissae contradictorie inhibitionis assignari postulavit per D. Fratrem Albertum prepositum antedictum coram nobis. Quo audito Ladislaus literatus de Pasthan pro antelato domino fratre Alberto preposito cum procuratoriis literis Conventus de Chorna in nostram exurgendo presenciam respondit, ex aduerso, Quod prefatus dominus frater Albertus prepositus tempore Statucionis dicti Tributi eidem dicto fratri Michaeli abbati fiendae, pro eo prohibitionem fecisset prenotatam, quia dictum Tributum eidem preposito vigore instrumentali pertineret, que instrumenta apud manus alienas haberentur in termino ulteriore ab iisdem manibus alienis rehabendo valeret comprobare quibus perceptis iudicando commisimus, eo modo, ut idem dnos frater Albertus prepositus prescripta literalia sua instrumenta ab eisdem manibus alienis per modum iuridicum vel alium quem posset rehabendo in octauis festi Beati Mychaelis Archangeli in altera reuolucione annuali venturis coram nobis exhibere teneatur contra dnum Fratrem Michaellem abbatem antedictum, ut iis visis Iudicium et iusticiam facere valeamus inter partes in premissis dictante Juris equitate. Datum Bude quinquagesimo sexto die termini prenotati. Anno domini Millesimo quadringentesimo tricesimo sexto. — Capsa 50. A a a.

Mórichidai alias Megyesaljai Móríc. Ugylát-szik, hogy *Moric de Morichida* alias *Megyesalja* nem volt jó gazda, mert 1437-ben a *berzechwei* szigeten levő kastélyát és sok jószágát, melyet a Dráva mellett és Kőrös megyében birt, *Thamási* Henriknek 4000 arany forintért elzálogosítá! (Kaprin. MSS. 4. p. 79.) Legközelebbi évben *Hédervári György* társaságában két sessiót foglalt le erőszakosan *Árpáson* minden jövedelmével és tizedével; sőt mintegy 30 jobbággyával a Rába vizét, melyen a bbéli apátság 3 kerekű malma állott, lecsapolta és vizét máshová elvezette. (Pannh. ltár és Cod. dipl. X. VII. 885.) Ezek után Mihály bbéli apát az erőszakosak ellen bűnvádi keresetet indított a csornai convent előtt, hanem 1439-ben azért is emelt panaszt, hogy a minden jogot lábbal tipró főúr, az árpási birtokhoz tartozó földeket, kapálókat, erdőket és halászatot maga számára erőszakolta. (Pannh. ltár.)

Mig egy oldalról *Mihály* apát a világi közbirtokossal küszködik, a másik oldalról *Albert* morichidai prépost is fordult ellene, és az eddig bántatlan árpási birtokán az adót magának letartóztatja; azonban mivel erre való jogát be nem tudja bizonyítani — ebbeli keresetétől is elállott. (u. o.)

Egy darab ideig ismét hiányzanak a hiteles adatok; *Móríc* meghalt s helyébe apjukhoz méltán léptek fiai, kiknek neveit majd egyedül arról ismerjük, hogy 1455-ben *Gergel milkovi püspök*, és a bbéli apátság Gubernatora *Megyesaljai István* és *László*, valamint *Hédervári Pál* és *Pál* morichidai prépost ellen is, kiket arról vádol, hogy jobbággyai birtokait erőszakosan lefoglalták. (u. o.) A panasznak alig volt valami sikere, mert 1464-ben ugyanazok és *Péter* prépost ellen intézi e vádat.

Már e században egyebet nem találunk e *Mórichidaiak*-ról, minthogy 1482-ben a zágori grófokat a chornai káptalan által idéztették, és hogy 1486-ban *Báthory István* országbíró-

Zárt levél módjára kiadatott ép eredetiről lemásolva. Fejér viaszba nyomott kerekded pecsét nyomai látszhatók. — Kivül: Pro dno fr. Mich. abbate de Beel, contra dnum fr. Albertum, prepositum S. Jacobi de Morochhyda ad octavas festi beati Mich. Arch. in altera revoluzione annnali venturas.

től kedvező ítéletet nyervén Ladislaus et Stephanus de *Móroc*-oknak neveztetnek. (Dipl. Jaur. III. 354.)

1489-ben *Miklós* mórighidai prépost említették, mint az ki János mesternek 1403-ki alapító-levelét a győri káptalan-nál átíratá. (u. o.)

A mórighidai család kihalása. E század vége felé a hatalmas mórighidai család, mely prépostságunk történetével oly bensőleg jó és roszban volt összekötve, melyet a XIII-ik század kezdetétől, azaz alapításától, a XV-ik végeig, tehát mintegy 300 éven át figyelemmel kísértünk, férfi ágba elenyészik s így a közbirtokosság másokra megy át, kik alatt a bekövetkezett hitujításnál fogva a monostor eléggé sanyaru sorsa még sanyarubbá vált.

Nem vagyunk képesek meghatározni, melyik évben mult ki *Megyesaljai László* az ifjabb fivér, de már 1491-ben *Margit* *) neje özvegyképen tűnik fel; míg bátyja, *István* 1490-ben azért: hogy fimagzat nélkül lenne, javait, melyek Győrme-gyében feküdtek, és így mórighidai birtokrészét is egy részt *Báthory* András és Pálnak, másrészt pedig *Perén* Jánosnak engedi át, és a királyi beleegyezést is kinyeri.

Annak, hogy amit az uraságok oly gyakorta tettek, néhanéha jobbágyaik is megkísérlették, látjuk az 1501-iki ok-mányból, melyben *Ulászló* király Győrme-gye hatóságának meghagyja, hogy *Kaputhi* Ferenc pápai várnagynak mórighi-dai jobbágyai által mérgesi *Poky* Antalnak birtokán elkövetett erőszakot megvizsgálja és kellő ítélettel elintézze. (Exp. Scep. fasc. II. p. 20.) Ugy látszik, hogy ezen esetben sem volt elégséges az első parancs; mert ismételve kellett a megyei hatóságot unszolni, hogy *Kaputhi* Ferenc tisztjei *Chergey* Tamás és *István* Imre által *Pethy* Dénesnek, ki kétlovas szeke-rén Mórighidára ment, hogy ott hajót vegyen — causa emendi

*) Az Archaeolog. közlem. VII. 67. l. olvassuk: hogy *Sófia* megye-saljai *Móroc* *László* **neje** a sz. lőrinci pálosok kolostorának vég-rendeletileg 1300 arany forintnyi értékű arany és ezüst tárgyakat hagyott, és erről 1504-ben a kolostornak hiteles okmányt állított ki. *Margit* özvegy 1491-ben fordul elő a szaniszlófi *Báthori*-féle perben a leleszi levéltárban, ki fogja ezt megagyeztetni?

navem — az igazságtalanul lefoglalt szekerét és baltáját visszaadassa.

Azon szomorú válpontig, mely hazánkat politikailag egészen új viszonyok közé sodrá, és a vallás egységét megszüntetvén, oly erőszakos mozgalmakat idézett elő, melyek a régi állapotot alapjából fölforgatni látszóttak, prépostságunkra nézve semmi okirattal nem birunk; csak azt az egyet tudjuk, hogy e vidék is a fékezetlen nagyurak erőszakos önkénye, és maguknak az alattvalóknak nyugtalansága által mint mindenkor, midőn a haza a legnagyobb veszélyben forgott, úgy most is bizonyosan sokat szenvedett; hogy pedig a papi közbirtokosság szerény rendelése következtében első szerepekre nem hivatván, semmi kitűnő, semmi kirívó tettekben részt nem vett, annyiból bizonyos, mert nekik egyáltalán egész létük alatt inkább a szenvedők, mint a cselekvők osztályrésze jutott; miért is lapjaink nem a zajos változásnak mint az egyforma csendéletnek hirdetői, mely csend időközben csak azért zavartatik jogtalanul, hogy történelmileg még inkább bebizonyuljon, miszerént az udvarnál és a bíróságoknál még a közromlás elharapódzása közt is mindig a *jogosság tisztelete és érzelme uralkodott.*

III.

MOHÁCSI VÉSZTŐL, MIG A NAGYSZOMBATI APÁCÁK BIRTOKÁBA KERÜL.

Forrás. Lehetetlen, hogy akkor, midőn az egész ország oly rázkódtatásokon, oly lényeges változásokon átmegy, mint hazánk a XVI-dik század 3-dik tizedében, az egyes tartományok, társulatok, sőt még a családok ügyei is valami nagyobb-szerű fordulatot ne vegyenek. — E korszakban az írott bizonyítványok is sűrűbben találhatók a káptalanok, megyék és kamarai levéltárakban; de még is legtöbb világot nyújt ezen korszak móríchidai történetére azon köteteket foglaló *per*, melyet a curiale archivum 2843. sz. a. őriz, hol a *móríchidai* prépostság, keletkeztétől fogva a XVIII-dik század második feléig, a nagyszombati apácák által, melyek a prépostsági birtokot nyerék, a pápai Eszterháziak ellen, az ugynevezett *vár-aszi-erdő* miatt, támasztott, mely panasznak következtében, minden ügyünkre vonatkozó okmány előfordul; előfordulnak pedig olyanok is, melyek nélkül a történet fonalát tovább nem is szöhetnők, sőt olyanok, melyeknek nyomát alig lennének képesek másutt találni.

Tájékoztató. Mielőtt azonban a kitűzött feladathoz szólnánk, legyen szabad egy kis tájékoztató pillantást az időszakra általán vetni, egy pillantást, melylyel az iratok halmozásának átforgatása után e tömkelegből kiinduló pontot megtaláltuk.

A XVI-dik században a szerzetes házakban és a papság közt sok változtatás történt, mely a szent testületeknek nem épen előnyére és dicsőségére szolgált.

A fegyelem felbontására alkalmasint legelső okul szolgált az, hogy az alapító családok udvari vagy hadiszolgálatra képtelen tagjaikat, vagyha nagyobb volt a gyermekek száma, a fiatalabbakat minden kedv, minden hivatás nélkül a kolostorok élére állították, s így minden világiasságnak tág ajtót nyitottak; ezen az első, szigorú szerzetes alapítók eszméjétől elütő szokást követé egy más nem kevésbé veszedelmes, t. i. a kolostori *gubernatorok* vagy *commendatariusok* tömeges kinevezése; evvel maguk az egyházi javak gondnokai a magyar királyok sokat ártottak, midőn gyakran világiakat, vagy egyháziakat kineveztek az apátságok- vagy prépostságokra, melyek már többé nem a vallásosság és kegyeletes tettek gyűpontjainak, hanem egyedül jövedelem forrásoknak vagy asztali javaknak vagy pénztári pótlékoknak vétettek, úgy annyira, hogy a szerzetes házak elhanyagoltatván, egyedül a birtokbértevő ilyes uraik előtt a gazdag kolostorokat kedvesekké és keresetekké.

A folytonos gyötrődés, és a világi javak miatti szüntelen perlekedés, meglehet hogy kelleténél többet elvoná a szerzeteseket szegénységüktől, egyszerű életmódjuktól, a földi javak lenézésétől. A fényűzéssel sok helyen a féktelenség harapódzott el, és az el nem takarható botrányok, a szerzetekkel történt változtatásokat tevő szükségessé. Sok helyen, a gyakori kölcsönök, a haszonbérek be nem fizetése, a jószágok erőszakos elfoglalása szegénységet idézett elő, *) és az elűljárók nem tarthatván elég számmal szerzeteseket, a folytonos

*) Nehogy itt valami valószínűtlent láthassunk állítani; felhozzuk Jakabot, bakonybéli apátot, ki 1517-ben pro arduis totius ordinis negotiis kénytelen volt sávolyi Jósá Istvántól 100 arany forintot kölcsönözni, és ha legközelebbi Mihály napig le nem fizetné, Sukorokajárt elzálogosítani. (Fek. könyv 2278.) De az másutt is így volt; ime halljuk mit vall a pannonthalmi főpát Pécsváradi és Martonfalvi László 1557-ben az esztergomi zsinaton. Ő neki a főapátságon kívül még két apátsága volt, t. i. a sz. Jakabról címzett sümeghi és a bakonybéli, melyben egyebet nem bír, mint egy és fél falut, mely neki LX forintot behoz, és a török kezében van, és még ezen csekélységet is a pannonthalmi vár javítására kell fordítania. (Czinár Monaster. I. 113. l.) lásd Lányi Károly m. egyháztörténelem I. III. 401. lapját is.

ima és a kolostori fegyelem megszűnt annyira, hogy a főnököket kényszeríteni kellett a kellő számú szerzetesek tartására. Így Ulászló 1504-ben kötelezi *Mihály* bbéli apátot, *Máté* pannonhalmi apát által, hogy a szerzetes élet elhanyagolásával *magánosan* ne éljen, hanem hogy legalább *nyolc* szerzetes társra szert tegyen. (Pannh. fekete könyv 759. l.) 1512-ben pedig *Jakab*nak, sz. Benerendűnek ugyanazon apátságot csak úgy adományozza, hogy elégséges számmal lássa el a kolostort. (u. o. 2755.)

A két részre oszlott országban kettő volt az uralkodó is. Az egész zavaros korszakban II. Jósefígt azt tapasztaljuk, hogy az ausztriai házból való fejedelmek, az egyházi és világi tisztségviselőket folytonosan felhívák, miszerint a morichidai javadalmakat törvényes birtokosaik számára visszaszerezzék, oltalmazzák; és míg II. Lajos király is megengedi *Máténak* pannonhalmi főapátnak és *Jakabnak* a bakonybélinek, hogy propter infirmitatem et promovendum cultum divinum a *személyes insurrectiótól* otthon maradjanak, és alkalmas helyetteseket küldjenek, (Pannh. fek. könyv 2584.) addig Szapolyai János parancsolja, hogy a pannonhalmi és bakonybéli apátok personaliter in bello intersint; ilyen parancsot 1642-ből is olvasunk (Pann. lt. LXIV. Bn.) a kapornoki, zirci és bakonybélitől 100 gyalog katonát követel a veszprémi vár védelmezésére, a bakonybélitől absque omni mora sub omissione beneficii négy jó lovat kér. (Fek. könyv 2397.) — A főurak pedig felhasználták a zavarokat, és birtokukat a kolostorok rovására kikerekítették. Már I. *Ferdinánd* maga kénytelen volt a Bakonyban erőszakoskodásai miatt elhírhedt *Podmanin* Rafaelt inteni, nehogy a bakonybéli apátság jószágait elfoglalja, és 1548-ban ugyanaz parancsot kap, hogy a zavar alatt erőszakosan bitorolt jószágokat *Csanády János* apátnak visszaadja. (Fekete könyv 2278.)

A törököktől való félelem is arra vitte gyakran a szerzeteseket, hogy birtokukat elhagyván, biztosabb helyeken menekvést keressenek; így a budai szerzetesek és apácák, az erődítés nélküli kolostorok lakói, a felső megyékbe vonultak s így az, a kinek tetszett, birtokukon gazdálkodott. Az igtatások és visszahelyezések maguk a törököktől félelemből nem a

helyszínén, hanem a legközelebbi biztos várból történtek; sőt a veszprémi káptalan vallja 1551-ben, hogy a *kanonok társak csekély száma, jegyzőnek és pecsétnek hiánya miatt* és a török zavargások következtében az országbirónak *Podmanin* Rafael és palotai *Mezenchky* János ellen intézendő idézést nem fogatosíthatja. (Pannh. fek. könyv 2747.)

Itt azonban nem akarunk részletekbe bocsátkozni: egy tekintet a régi alapító-levelekbe, és az ájtatos alapítványok mai szűk, megnyirbált állapota lépésről lépésre tanúsítja, mily módon szerzette némely család vagyonát. A végvárak kapitányai foglalák előbb a vár *fentartására* és az *őrség kielégítésére* a legközelebbi kolostori javakat, később pedig maguk számára kérvényezék; de áldás az ilyen birtokláson nem igen volt — mert míg a holt kezek, még ma is csekély maradványukat az alapítók értelmében hiven őrzik, és a közjóra felhasználják, a világiaknak efféle birtokai elprédáltatván majd mind mások kezébe kerültek.

Ez a közelebbi korszak általános képe: — lássuk már most a móríchidai prépostság, mennyire részletezni lehet, történetét. Mielőtt azonban kül viszonyaira átmennénk, fel kell említenem, hogy a prépostság tekintélye és befolyása már ezáltal is nagy csorbát szenvedett, hogy az 1516-ban tartott tartományi gyűlésben a *túrjei* prépostságnak alá vettetett. (Czin. Monast. II. 47.)

Enyingi Török család. A móríchidai család kihaltával enyingi *Teörök Bálint*, somogyi gróf, mint a pápai vár kapitánya egyéb egész, a nevezett várhoz tartozó jöszágokon kívül, kapja a *gyömörei, kapi* és *móríchidai* birtokrészeket is, és pedig *perpetuo iuris titulo* királyi donatio címe alatt. Ezen adományt megnyeré 1533-ban és a győri káptalan általi statutio 1536-ban *) feria 5-a palmarumon történt *Teörök Bálint* és *János*, valamint *Ferenc* fiai részére is. (A nagyszombati apácáknak gróf Eszterházy elleni perben, mely a Curialis levél-

*) Ugyanazon évben kapta sz. Mihály napon János királytól hű szolgálataért Debrecen városát 16,000 forintnyi zálogpénzért, (Proc. cur. S. S.) s így gondolhatjuk, hogy ennyi birtokkal Teörök Magyarország akkori leghatalmasb aristokratái közé tartozott.

tárban 2843 sz. a. őriztetik, és történetünkre legtöbb világot vet, M. M. alatt. Kötelességemnek tartom, hogy a nevezett levéltár, valamint a kamarai levéltár szívélyes bánásmódu tisztviselőségének, őszinte köszönetemet nyilvánítsam.)

De nem csak a birtokosokban történt változás, hanem a szent-falak is cserélék lakóikat. Egyszerre t. i. 1553-ban jul. 1-én Ferdinánd császártól a móríchidai sz. Jakab templomának apácai engedelmet kaptak, hogy a törököktől való félelem miatt ezen kolostorukból a *somlyó-vásárhelyi sz. Lampertféle zárdába* átvonulhassanak; egyszersmind tiltja, hogy akárki merészelje a kolostort és annak javadalmait elfoglalni. Ezen érdekes okmánynak eredeti szövege így hangzik: Nos *Ferdinandus* divina favente clementia Romanorum, Hungariae Bohemiae etc. Rex Semper Augustus Infans Hispaniae etc. *Memorie commendamus* tenore praesentium significantes quibus expedit universis: quod religiosa et devota *Margaretha de Zolyom* Abbatissa et totus Conventus Sanctimonialium Virginum de Coenobis Ecclesiae B. Jacobi Apostoli in possessione *Morichida* fundata per supplicem libellum suum maiestati nostrae exposuerunt. Quomodo ipsae propter metum Turcarum Christiani nominis sibi vicinorum hostium in dicto Claustro suo diutius habitare et cultus divinos secundum regulam et consuetudinem ordinis sui exercere celebrareque non possent, sed oportere se in alium locum tutiorem et securiorem, in quo debitum servitiis Deum colere, vitamque suam semel Deo dicutam continuare pie possent (recipere?) propter quod supplicarunt maiestati nostrae humillimae, ut cum in monasterio Ecclesiae b. *Lamperti* Episcopi et Martyris in oppido *Vásárhely* fundato eiusdem Ordinis et regulae Sanctimoniales virgines habitent ac in illo eodem claustro tamquam munitiori contra praescriptorum hostium leviores incursiones tutius permanere, maiore vero hostium vi ingruente ad viciniora castra, quorum aliquot non procul ab eodem monasterio satis munita essent, confugere queant, dignaremur et gratia nostra specialiter atque autoritate juris patronatus nostri Regii quo instar divorum Hungariae Regum nostrorum praedecessorum in omnibus Regni nostri Hungariae Ecclesiis fungimur clementer ipsis annuere et concedere, ut pro tutiori sua permansione et cul-

tuum divinorum commodiorem continuationem cum omnibus bonis et rebus suis quibilibet ad praescriptum claustrum Sancti Lamperti secure pacificeque se transferre, possessiones et villas suas cum omnibus earundem pertinentiis ad idem Claustrum Sancti Lamperti libere possidere, debitosque fructus et utilitates de eis percipere possint. Nos igitur nolentes memoratas Exponentes in ipsarum Claustro non satis munito periclitari, aut quod Deus avertat, ex insperato subita invasione in hostium manus devenire. Idem eisdem autoritate dicti juris patronatus nostri et ex speciali gratia nostra annuendum duximus et concedendum, ut eadem exponentes ad praedictum Claustrum b. Lamperti simul cum omnibus rebus et bonis suis quibusvis migrare, ac possessiones et villas cum omnibus earundem pertinentiis ad idem Claustrum possidere, omnesque proventus et utilitates debitis temporibus pro se recipere ac servitiis divinis obeundis debito modo incumbere possint, et valeant Animo annuimus et concedimus presencium per vigorem. Quocirca vobis universis et singulis Dominis Praelatis Baronibus, Comitibus Vicecomitibus, Capitaneis, Praefectis, Castellanis, Officialibus nobilibus ipsorumque vices gerentibus ac aliis cuiuscunque status et conditionis hominibus, quocunque officio et prefectura in Regno nostro Hungariae et partibus et subjectis ubicunque fungentibus, et commorantibus harum serie committimus, mandamusque firmiter, quatenus ipsas exponentes vel ipsarum homines in personis ac bonis rebusque ipsarum quibusvis in transmigratione aliquatenus impedire turbareque aut post transitum earum in prefatum claustrum earundem B. Jacobi Apostoli vel in possessiones Bonaque et pertinentias suas descensum facere, aut ea aliqua in parte occupare et damnificare non praesumatis, secus non facturi. Praesens perlectis exhibenti restituitis. Datum in Civitate nostra Vienna 1 die Julii Anno Domini 1553. (Ex processu Tabulari novi Iudicii inter moniales Tyrnavienses et Comitem Franciscum Eszterházy sub no 35. f. Czech. Diplom. Cottus Jaur. I. 329. — III. 339.)

Somiyó-Vásárhelyen prémontréi apácák váltják fel a bencés apácákat. Magában a *somlyó-vásárhelyi* apácázárdában már 1512-ben nagy zavarok voltak. Ulászló

király II. Gyula pápához folyamodott, mivel a vásárhelyi ordinis sancti Benedicti Abbatissa vagy Priorissa és az apácák, *vitam a religione alienam ducerent et earum vita et mores scandalum generarent, ipsumque Monasterium deformationis opprobrio subjaceret*, a király az esztergomi érseket ismételve kérte, hogy a kolostorba a *kellő rendet és fegyelmet megállapítsa*; mire annak általános helyettese Tamás kiküldetvén, azt találta szükségesnek, hogy az érdemetlen szerzetes nők Vásárhelyről elmozdítatván, más kolostorokba beosztassanak, és más vagy ugyanazon vagy más szerzetből való apácák által helyettesíttessenek. Miért is e fölött a rendes parancsot elkészítette, és a *világi hatalomkart segítségül vevén*, a fejedelemtől társnéival együtt azon zárdából elmozdította, és helyibők példás életü prémontréi nőket bevezetett. — Megkérte a király a pápát, hogy ezen eljárást helyeselve, ami meg is történt, és végrehajtásával Goszton János győri püspök lőn megbizva, ki is az ujonnan behelyezetteknek védelmét és segítségét felajánlá. (MSS. Hevenessi XVII. 75.) Ez volt tehát oka annak, miért kívánczoltak a mórighidai apácák, egyszerűtű társnéikhez, a biztosabb fekvésű Vásárhelyre.

Azonban ama nagy hézag, mely egy egész félszázadnak írott emlékek láncolatától megfoszt, nem is engedi sejditenünk, honnan és mikor jöhettek a mórighidai apácák magára *Mórighidára*; hacsak azt nem tesszük fel, hogy még veszedelmesb helyekről megfutamodván a biztosságot itten keresték.

A zavar még azáltal is növekszik, hogy 1557-ben mórighidai *István* préposttal találkozunk, ki maga és a nevezett egyház apácái nevében a csornai convent előtt tiltakozik *Török János* és *István*, valamint mások ellen, nehogy a mórighidai *hidat* és *hidvámot* elkérni, vagy használni merjék. (Processus Curialis 35. A.) — Hasonlítván az 1553-diki királyi okmányt emezzel, látjuk, hogy itt az apácák nem mint a prépostnak vendégei, mintegy könyörületből elhelyezett szerzetes rokoni, hanem mint a prépostsági birtokban egyenjogu társai fordulnak elő. Ezen időszak kiderítése természetesen egyedül újabb okmányok fölfedezése által lehetséges, melyek egyszersmind ezen kor egyházi történetéhez is igen érdekes adatul fognának szolgálni. Hogy *Istvánnak* valóságos mórighidai

prépostnak kellett lennie, kitűnik Péterfi Conc. II. 21. lapjából, hol a Vásárhelyi préposton kívül a *Marcelházi* is idéztetik; hogy ezen elnevezés hibás a következő lapokon is, onnan látszik, mert a 30-dik lapon a chornai prépost után már *Moryc-Hydainak* írják. De hogy 1561-ben már mint prépostság végleg megszűnt, kitűnik abból, mivel már 134. és 148. ll. valamint 276-kán többé nem fordul elő. Nevezetes, hogy az 55-ik jegyzék alatt ezt olvassuk: *Nunc nulli Praemonstrantes in Hungaria* és még is több ilyesféle prépostságot szám-lál elő, mi nyilván jele annak, hogy e *prépostságok mind világi papok kezében voltak*, kik így az apáti és préposti címekre szert tettek.

Az 1562-iki évben ismét találkozunk az első ismert móríchidai fejedelemnő nevével. Ez *Zolyomi Margit* de Kamancy; ki alkalmasint rokona, *Kamancy* Gergel csornai prépost által fer. 4 post festum Pentecostes megjelent a győri káptalan előtt, jelentvén, hogy *Török Ferenc* az apácák minden árpási birtokát elfoglalás és jobbágysai közt elosztá, saját jobbágysait pedig onnan erőszakosan elkergeté. (Proc. Cur. T. T.) *) Sűrűbben fordulnak elő a tiltakozások 1563-ban; mert már fer. 2-a post Dominicam Sexagesimae ugyanazon prépost, tanquam legitimus et indubitatus protector Sanctimonialium in *Morichyda tunc in Vásárhely commorantium* a pozsonyi, később a győri káptalan előtt tiltakozik *Török Ferenc* ellen, kinek emberei, először kapi birtokukat éjjel megrohanták, utána pedig *Móríchidát* is meglepven, sok jobbágyukat *Pápára* hurcolták, és csak úgy bocsátották szabadon, hogy az apácák-nak *in nullis rebus* obtemperarent; a monostort pedig saját embereivel elfoglalta, és három napig bitorolta. (Proc. Cur. U. U.)

*) Mily pártolásban részesültek egyáltalán a szerzetesek főurainktól, eléggé tanusítja több más eset mellett a homonnai *Drugeth* családnak azon eljárása, hogy midőn a magyarországi Pálosok, a rend egész kincsét, azon helyekről, melyek a török foglalásai miatt veszélyben forogtak, védel-mül reá bizta, és a feltár szerint e kincs 92000 forintot ért, ezt a rendtől eltagadták, úgy hogy sok perlekedés után a szerzeteseknek csak 1569-ben 5 évi részletekben 400 forintot, azaz együttesen 2000 magyar forintot fizet-tek! l. *Archaeol. közlem.* VII. 72. l.

Felségi védelem. Jöttek is felülről ezen erőszakodás ellen a villámok. *Oláh Miklós* „*authoritate qua fungimur imperiali*“ ugyanazon év február 16-án meghagyja a győri káptalannak, hogy *nostras literas praeceptorias pro parte Gregorii Kamancy magnifico Francisco Török sonantes per testimonium fide dignum praesentari faciant, et quidquid fecerit, dixerit et responderit azonnal feljelentsék.*

A hatalmas főúr a káptalan küldötteinek azt felelé: hogy a prépost panasza nem igazi, hogy az apácák embereit csak azért vitette Pápára, hogy mint valaha a móríchidai klostromban, úgy neki is szolgáljanak, nem pedig hogy nekik ártsanak; *se habere jus patrocini et defensionis, jam inde ab initio, quod neque homo capitularis, nec majestas Caesarea a se posset jure adimere; neque se scire, quid Kamandy vagy Kamancy vellet attentare.* (Proc. Cur. X. X.)

Ezen eljárás fogamat nélkül maradt; ez kitetszik abból, hogy 1565-ben a buzgó prépost a győri káptalannál panaszát, illetőleg tiltakozását újra benyújtá, mindenkit figyelmeztetvén, nehogy ezen erőszakos foglalat valaki jogszerűnek elismerje, vagy okmányilag megerősítse. (Czech. Dipl. Cottus Jaur. I. 299.)

Cse Martha tiltakozása Teörök Ferenc ellen.

Zólyomi Margit fejedelemnő e per végét el nem érte, mert 1568-ban sz. Sófia napján azaz május 15-én meghalván Ambrosius Literatus *Czakó* azonnal berohant fegyveres emberekkel a kolostorba s azt enyingi *Török Ferenc* számára lefoglaltá. Ugyanaz történt az apácák kapi birtokával is. Ezen hatalmaskodásért panaszt emelt *Cse Martha*, mely a német-újhelyi sz. Péter nevű boldogságos szüz prémontrei kolostorban priorissa volt. Nem használt semmit, hogy 1569-ben *Miksa* császár a györmegyei községnek meghagyta, miszerint *Török Ferenc* hatalmaskodásai ellen az apácákat védje, és móríchidai birtokukba a hiddal, és a kapi jószággal együtt visszahelyezze; (Proc. Cur. 33.) Azon hatalmas végvári kapitány karjában bizakodva, ismét elég álnokul csak azt felelte: hogy a kolostort nem maga számára foglalá le; hogy itt mint védnök, és a határ főkapitánya cselekedett, és hogy ottan *personam aptam in clauistro servet.* Ezen kitérésekre *Martha* asszony is kész volt megbizottja által a felelettel: mondván, hogy ő csakugyan

mindjárt küldte embereit, kiket azonban a *Törökfélék* még a kolostorba sem bocsátottak. Ennek az ellenfél kitért azon észrevétellel, hogy *Cse Martháról* semmit sem tudtak, és hogy soha a jószágok birtokába beigtatva nem volt; mit az apáca-elöljáró avval visszatorlott, hogy *ő mint a rend legelőkelőbb tagja* a rend birtokaiban jogosan örökölt; míg ellenben annak sehol sincsen semmi nyoma, hogy *Töröknek* valami parancs adatott volna a szerzetbeli jószágok elfoglalására. (Proc. Cur. J. J.)

A védtelen apácák a káptalanokhoz folyamodtak alig tekintetbe vett ellenmondásaikkal. 1570-ben *Abstemius* (Bor-nemisza) *Pál* nyitrai püspök közli Győrmegyével a Német-Ujhelyben lakó *Che Margit* perjelnőnek tiltakozását; ugyan oda küldé maga az ellenmondó a pozsonyi káptalan előtt letett panaszát (u. o.) és birjuk *Alsoki Literatus László* alispány és a többi győrmegyei bírák leveleit, melyekben a móríchidai birtoknak a nevezettek általi erőszakos elfoglalását előhozza; de arról is van u. o. bizonyosságunk, hogy *Török Ferenc* még azon évben elítéltetett, hogy *Cse Marthának* a jogtalanul elorozott birtokot visszaadja, büntetésül pedig 25 nehéz sulyu marcat fizessen. (u. o.)

Ezen célból kiküldötte a győri káptalan hiteles bizony-ságát, kik visszatérvén azt mondták el: hogy 1572-ben feria 4 post festum Pentecostes a kolostorba menvén, az oltár előtt *Martha* asszonynak az apátságot és javait átadák, és midőn a többit is át akarák adni, megjelent *Septe Benedek* gúthi *Ország* *Borbála*, *Török Ferenc* özvegye felhatalmazottja, és nevében, valamint a még gyerek *Török István* nevében mint gyámja kétszer kivont kardjával ellenszegült. (Proc. Cur. J. J.) De mindezek ellenében, mégis 1573-ban a kolostor a jó-szággal együtt az apácáknak visszaadatott. (Tud. gyűjt. 20. l.)

Török Istvánnal való bajok. Mikor kapták meg a *nagyszombati apácák* a *móríchidai* birtokot, arról nincsen ok-mányunk, de hogy 1577-ben már hozzájuk tartozott, abból tűnik ki, mivel febr. 6-án Győrmegye a *móríchidai* hidat és hidvámot *Ország* *Borbála*, *Török István* gyámja ellen a *nagyszombati apácáknak* ítélte. (Proc. Cur. H. H.) Hogy *Móríchida*, valamint a szomszéd *Chytwándról* tudjuk, igen el-

hagyatott állapotban sinlődött, és egészen el volt hagyatva, valószínű.

Ráth Károly barátom jegyzetei közt találtam egy 1585-dik évi adatot augusztus 31-ről, melyen *Dereskei Deák Demeter* a bécsi *porta caeli* (Himmelforte) nevű kolostorban élő apácák nevében a győri megyei gyűlésen megtiltja nagyságos *Török Istvánnak*, hogy Mórachidán létező birtokrészeit hatalmasul elfoglalni, mint azt tenni igyekezzék, ne merészelje. Ezen időtájban, 1587-ben, e helység dézmáját magnifico domino *Nicolao Nyary*, de medietate 12 fjával fizette le. (Dipl. Cott. Jaur. I. 226.)

Vásárhelyi Katalin prémontréi priorissa végrendelete. Az előbb említett két birtokos, t. i. a nagyszombati apácák, és a bécsi porta-caeli-féle apácákon kívül ezen zavaros időben még valaki tartott igényt Mórachidára, t. i. *Catharina Vásárhelyi Priorissa* monasterii b. Lamperti in Vásárhely Ord. Praemonstratensis. Ezen szerzetes előjáró-asszony Pozsonyban tartózkodott az ó-budai apácák klostromában, mely sz. Magdolnáról címeztetett, t. i. a Clarissáknál. Oda nagy vénsége miatt kérette 1594-ben november 19-én a pozsonyi káptalan két kanonokját, kik előtt vallá, hogy mivel a török dühöngés miatt a prémontréi rend szétesztetett, és semmivé tétetett, nehogy birtokai világi kézbe kerüljenek, azért azon összetartozó két prépostság jószágát t. i. Apáca (Somlyó) Vásárhely mezővárosát az egész lovasi, kis szeölösi, iszkázi és chevzi birtokot, valamint a kapi et fél — *mórachidai* részleteket *Forgách Ferenc* veszprémi püspöknek adá és átengedé azon meghagyással és kikötéssel: hogyha vagy még ő maga, vagy a prémontréi apácák visszaállíttatnának, és birtokukat visszakivánnák, azonnal azokat visszaadni tartozzék, valamint ő ugy utódai is. (Proc. Cur. K. K.)

IV.

**MORICHIDA A NAGYSZOMBATI
APÁCÁK KEZE ALATT,
II-dik JÓSEFIG.**

A nagyszombati Clarissák, a morichidai prépostság birtokába jönnek. Itt szűnik meg azon kétes szak, melyben a közvetítő irományok hiánya miatt, a kolostori birtokviszonyokat nem épen tisztán ismerjük, midőn sem azt nem tudjuk, mikor ment a mórighidai prépostság át az apácák kezeibe, és miképen történhetett az, hogy a *nagyszombatiak* tartottak reá jogot, midőn még csak 1601-ben kapták meg *II. Rudolftól* ajándékképen. Ezen évben t. i. világosan jelenti a király, hogy a török zsarnokság miatt igen elszegényedett nagyszombati Clarissáknak adományozza a királyi kézbe került *elhagyott morichidai klastromot, claustrum desertum*, mely a *vásárhelyi* klastromhoz tartozott, és a szerzetesnők kihalta által birtokos nélkül maradt, leginkább azért, hogy maguk kényelmesben élhessenek és az egyház birtoka világi kezekbe ne kerüljön. *)

*) Az érdekes okmányak szavai ezek: Nos Rudolphus II. stb. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem nostrae propterea factam maiestati tum vero benigne compatiens inopiae et paupertati Religiosarum virginum Abbatissae ac totius conventus Sanctimonialium Ordinis S. Clarae in civitate nostra Tyrnaviensi degentium, in quam ipsae per Christiani nominis Hostium Turcarum Tyrannidem, bonorumque suorum desolationem devenisse perhibentur. Ut itaque commodiorem aliquam vitae suae sustentationem habere queant, et Bona Ecclesiae ad profanos usus non convertantur, neque in manibus secularium permanant

A nagyszombati apácák, igaz, hogy megnyerték, a királyi kegyelem után, a távol fekvő morichidai birtokot; de a vizsályt és folytonos perlekedést is örökölték az annyira zaklatott prépostsággal. Ennek nyomát már 1614. február havában találjuk, a közbirtokosság *eris almája* a *hid* miatt újra támasztott perben.

Korompay Frusina fejedelem asszony pere Török Istvánnál. *Korompay Frusina* fejedelem asszony idejében *laki Grebethy Gáspár* Györmegye alispánja *Török István* tiltja el a jogtalanul szedett hidvámtól; és midőn a megyei bizottság tagjai az első hidon átmenvén a másodikhoz értek, ott találták *Petrus Litteratust*, *Török István* tiszjtét, *ki kardját hüvelyéből félig kihuzván*, opponált, miért is a megyei törvényszék elé idéztetett. (Proc. Cur. 20.) Még ugyanazon év december 18-án Mátyás király bocsát ki rendeletet, melyben a *Török István* és a nagyszombati apácák közti per választott bíróságra bízatik; a bírók közt a hirneves *Kithonics de Kosztonicza Jánost* a királyi ügyek igazgatóját is olvassuk. (Dipl. Jaur. III. 336.)

Vásári engedély. Az 1616-dik év annyiból kedvező volt az apácákra nézve, hogy apátnéjok *Korompay Frusina*, a bíró és a polgárság kérésére azon vásárt, melynek szabadalma az okmányoknak régisége miatt, elveszett, *II. Mátyás király* megújítja és Jakab, valamint Simon-Judás apostolok napjaira

et distrahanur, totale Claustum desertum Morichida vocatum ad claustrum aliarum virginum Sanctimonialium sororum nuncupatarum in oppido Vásárhely vocato in comitatu Veszprimiensi existens habitum olim pertinens, et nunc per mortem et decessum totius Ordinis illius vacuum et ad collacionem nostrae maiestatis devolutum simul cum omnibus iuribus suis ac bonis temporalibus, utputa possessionibus, villis et praediis ac universis eiusdem pertinentiis, obventionibus, fructibus et emolumentis quibuscumque omnino . . . apud quorumvis spiritualium vel secularium manus habitis . . . et speciali nostra gratia eiusdem virginibus Sanctimonialibus Tyrnaviensibus pro commodiore illarum sustentatione et quietiore animo divino cultui vacare possint . . . damus et conferimus. Datum in arce nostra regia pragensi 7 die mensis 9bris A. D. 1601. (Ex processu Tabulari inter moniales et Com. Franc. Eszterhazy 77. Dipl. Cott. Jaur. I. 332.)

határozá. (Proc. Cur. Nr. 38. A.) De már a következő évben újra kellett május 3-án *Enyedi Györgynek* a nagyszombati szűzek nevében *enyengi Török István* ellen tiltakoznia, mert ez morichidai jobbágyaik ellen hatalmaskodásokat követett el, és az elmúlt napokban is a sz. Jakab apostol kolostorához tartozó földeket elfoglalta. (Ráth jegyzetei.)

Török István, ki annyi méltatlansággal vádoltatott a szűzek irányában, meghalt 1618-ban, a birtok női ág által gróf *Nyáriakra* származott át.

Ugyanazon 1618-ban feria 2. proxima post Ascensionem Domini a *vasvári káptalan* jelentést tesz *Mátyás* királyhoz, hogy a bevezető és iktató levelet vették, melyben *Pethő Margit*, *Török István* neje az árpási és egyéb jószágba, mely őt és mind a két nembeli utódjait illette, említettik. A káptalan *Tömördy Gergely* küldé ki *Kisfaludi* homo regius társaságában, kik feria 6 ante festum Pentecostes kimentek és kezdék jószágaiba bevezetni. Dominica Trinitatis az árpási, egyedi, sobori és egyéb jószágra került a sor, sok más, valamint *Himmelreich* pannonhalmi főapát embere előtt is; de ekkor *Szabó István* morichidai bíró *Frusina* fejedelemnő nevében ellenmondott in ea parte, in quantum ad possessionem Árpás et Sobry statutio ipsa concernere dignosceretur; miért is *Korompay Euphrozina* apátnő 15 nap mulva a királyi Curiához evocáltatott. (Proc. Cur. R. R.) Ezen eset következtében történhetett, hogy a győri káptalan még ezen évben a nagyszombati apácák kérésére bizonyítványt állított ki, valjon tartozott-e Morichida a hiddal együtt sz. Jakab kolostorához, és mikép származott által másokra? (Győri kápt. ltár Caps. T. fasc. IV. 8.)

Királyi védlevél. 1621-ben ugyanazon kérelmezők II. *Ferdinánd* királyhoz folyamodtak, ki is *in forma manifesti* ezeket írja: siquidem et dictamine regii nostri muneris, nobis incumbit, ut fideles nostros in hisce vigentibus tumultibus laesos et damnificatos bonis ipsorum restituamus, hinc indemnitati Religiosorum et devotarum Virginum Sanctimonialium Tirnaviensium Ord. S. Clarae consulere volentes, universis committimus, ut praefatarum Virginum mandatario . . . ubivis subsidio et omni assistentia esse velit et debeatis. (Hevenessi III. 400.)

A Nyári család feltűnt. A morichidai jószág viszontagságai közt egy új név tűnik fel, t. i. a *Nyáry* családé; mert 1623-ban a Török család férfi ágának kihaltával, gondoskodik ő Felsége, hogy rokonai, kik ezen családból leányágon leszármaztak a Török család pápai jószágába, névszerint a morichidai osztályrészbe bebocsáttassanak. (Proc. Cur. f. 33.) *)

Ugyanazon pápai urodalomnak egy részében veglai Horváth Gáspár is jogot nyerhetett; mert 1625-ben Dominica Jubilate az esztergomi káptalan előtt tiltakozik *Csepeny* Anna abbatissa azon birtokuk *Horváth* és ennek utódjai számára tett donatiója ellen, mely a morichidai prépostságé, és mégis a pápai vár birtokai közé számíttatott. (Proc. Cur. 21.)

De mindezen ellentállás haszontalan volt, mert a *thelekési Török ágnak* János nevű ivadéka az örökös perlekedés tárgyát, a *hidat non obstante convictione et executione a hidvámmal együtt letartóztatta*, ezért a tehetetlen szerzetesnők panaszt emeltek *Ferdinánd* királynál, ki is 1631. szeptember utolsóján rendelé: hogy ezen birtokuk az apácáknak visszaadassék (u. o. H. H.)

Csöpen Anna pere thelekési Török Jánossal.

Hogy az új ellenséggel thelekési *Török Jánossal* 1632-ben a vita nagyobb tüzzel folyt, arról tanuskodik azon hét különféle okmány, mely ezen év számát viseli. Ugyanis *Lossi Imre* Nagyszombatban székelő nagyvárad püspök felszólítja Győr-megye közönségét, hogy az ottani apácákat morichidai vámjogukba sértetlenül fentartsa *Török János* ellen, ki *erőszakosan épített hidját* minden áron megakarja tartani. (Ráth Károly gyűjteményéből.) — *Csöpen Anna* nagyszombati és morichidai

*) Az enyingi Török nemzetség férfi ágának 1618. kihaltával, gróf Nyáriaké volt az örökség, minthogy azok asszonyi ágon legközelebbi rokonai valának; de 1625-ben veglai Horváth Ferencz megnyerte a birtokot II. Ferdinándtól és magát abba bele is iktatta. Azonban Telekessy Török János, mint Pető Margitnak, enyingi Török István özvegyének 2-dik férje a hidvámot és azon birtokrészt, melyet Nyári Miklóstól Nyári Pál és Török Susanna Török István leánya fiától meg is szerzett, ki nem eresztette, míg a hidvám törvényes végbehajtás által az apácáknak vissza nem adatott. (Tud. Gyűjt. 1829. II. 21.)

abbatissa kéri ugyanazon rendeket, *) hogy őket *Török János* hatalmaskodásai ellen védjék, és ne engedjék meg, miszerint az vámot szedhessen, megigérvén, *hogy ha kell al-mízenából is* az őket jogosan illető hidat jó karban fogja tartani, (u. o.) Márt. 28-án galántai gr. Eszterházy Miklós ir Győrmegyéhez, rendelvén, hogy azon pernek, melyet az apácák már enyingi Török István ellen kezdtek, s melyet thelekesi Török János ellen folytatnak, már hozott ítéletét a jegyzőkönyvben felkeresvén, kiadják. (u. o.)

Kiment ugyan aprilis 15-én *Dallos János* győrmegyei alispán Morichidára, hogy ott kíséretével *Csöppön Anna* fejedelem asszony részére az executiót véghez vigye; azonban ott *Nessenj Péter* Török János felhatalmazottja ellentállt azon okból, hogy ők jogosan idézve nem voltak. (Proc. cur. H. H.) Sőt *Török János* és neje *Pető Margit* azon kifogást is tesz, hogy a vám ügyében kiszabott határnapra az apácák megbízottjuk által meg nem jelentek. (Győri kápt. ltár T. fasc. IV. 9.)

Hogy ezen vád igaz volt, kitűnik a vallatásból, melyet a győri káptalan küldöttei april 24-én a helyszínén tartottak; mert a kihallgatott tanuk kimondták: hogy a nagyszombati *fekete apácák* gondviseletlensége miatt nyert *Török István*, és mert gondviselőjük *Sylkovics* nevű pap, nem compareált; mondták mások is, hogy az apácáknak emberük nem volt; hogy mikor a vármegyénél *Grebeczi Gáspár* a dolgot referálta, eleget pirongetták a rendek az apácák gondviselőjét, hogy ő miatta vannak az apácák minden kárban, és hogy Török abszolvaltott minden keresetüktől; mely dolgot ők t. i. az apácák mindjárt a Táblára appelláltak. (Proc. Cur. L. L.)

A nép az apácák mellett tanuskodik. Természetes, hogy ilyen vallomások után az apácák joga mindinkább kitűnvén, új meg új vizsgálatok rendeltettek. Így már május elején a győri káptalan ismét kiküldé hiteles bizonyosságát, és a kihallgatás közt vallák a tanuk: hogy *Török Bálint* csak *ménésnek való helyet kért az apácáktól, később mint hatalmas*

*) E magyar nyelven irt folyamodványt Ráth Károly kiadta a *Délibáb* czimű szépirodalmi lapban.

ember egyszer is másszor is foglalta el a jószágot; hogy Török Ferenc csak néhány házat birt eleinte Morichidán, a többi az apácáké volt; főleg hogy az apáca dombot mindig ők birták. Béke után épülvén Morichida, de az apácák Vásárhelyt lakván Török Ferenc derekasan foglalva a jószágot, hidat is csináltatott. Vallák, hogy már Török István eltiltotta a jobbág্যokat az apáca dombon való szántástól, mivel a határ a Rába közepig van. Hogy azelőtt az árpásiak is Györmegyéhez tartoztak, de a Török család a morichidaiakat onnan kizárta, bár ezelőtt közös határuk volt az árpásiaknak és morichidaiaknak. Mondák: hogy az apácák Árpást és az apáca dombot, mikor ott laktak, birták; hanem azután Török Ferenc kezdett kabdozni a szegény apácák jószágán, és úgy foglalta el tőlük az Árpást. Vallák, hogy az apácáknak az új hidnál gyümölcsös kertjük volt, melyet Beberegnek hittak, stb. (Proc. cur. 22.)

Végre kellett az apácák ily igazságos ügyének győznie, és az erőnek és fondorkodásnak a királyi hatalomszó vetett véget, midőn 1633-ban április 12-én II. Ferdinánd Lossy Imréhez, nagyvárad püspökéhez azon rendeletet meneszté: hogy az apácák panaszai végett Morichidára, vagyha a törököktől félelem miatt biztossággal nem történhetnék, legalább a legközelebbi biztos helyre kimenjen, a Törökcsaládféle foglalásokat megvizsgálja, et pro tribunali sedendo — super bonis et iuribus controversis et a monasterio avulsis jus et iustitiam facere . . . et metales erigi, facere velitis. (Proc. Cur. 23. sz.)

Ezen erélyes parancsnak úgy látszik lett is eredménye, mert még ugyanazon évben Csöppen Anna apátné és thelekesi Török János néhai enyingi Török Istvántól maga, és neje gersei Petheő Margit asszony és utódaik számára jogi cimmel nyert árpási, egyedi, sobori és sz.-endrei birtokuk érdekében Lippai Gáspár prothonotarius előtt békésen megegyezvén, a kaszeői, győri püspöki várban, (mivel a töröktől Mórighidán félni kellett) az árpási birtokot a morichidai klastromnak azonnal átengedték minden jogfentartás nélkül, úgy szintén egész morichidai birtokukat, melyet D . . . től zálogba tartottak, ő reája írták. (Pannonh. ltár 9.) Továbbá átengedték azon bizonyos morichidai birtokrészt, melyet Nyáry Miklós elítélése után zálogképen birtak, ugyanazon cím alatt, 200

forintért, az apácáknak; (Proc. Cur. f. 155.) és végre egy *solemnis Accordát* állítottak ki, melyben az apácáknak a hidat a vámmal a királyi Commissio előtt átadják azon kikötéssel: hogyha a hidvámot kibérlenék, azt senki másnak, mint Török Jánosnak ki ne adják. (u. o. f. 34.) E helyen találjuk a következő okmányt, melyet eredeti irmodorában közlünk:

Extractus Urbarii Possessionis Morichida. Az tiszteletes Mater Anna Csöpön nagyszombati és morichidai Clastromoknak Abbatissája az tisz. Conventel együtt az Istennek segítségével és országunk igazságos törvénye szerint megnyerte az mi morichidai Clastromunkhoz való vámszedő hidat az Nemzetes Török János uramtól. Vette pedig kezéhez az T. Convent azon hidat anno 1633 eszt. Febr. 3. napj. Innét továbbá ugyan ezen esztendőben Jun. 14-én Morichidán 9 ház jobbágyot és más *Árpás* nevű falunkat is ugymint 24 egész hely Jobbágyokat az puszta helyekkel az melly 2 falut egyzersmind vette kezehez ez az Convent igaz törvény szerint minden ahoz tartozandó hatasival jövedelmivel együtt a felől meg nevezett Török familiától.

Szentkirályi Anna a pert folytatja és végzi. Megtörtént tehát a formalis egyezkedés, de visszagondolván azon kor hosszadalmas eljárására, főleg egy az ellenség miatt félelmes vidéken; egy hatalmas főnemes családnak ügyében egy szegényes kolostor irányában, majdnem lehetetlen elhinni, hogy a békés szót azonnal a befejező tett is követte volna; sőt annyi zaj, annyi viszály után a lecsendesedés csak még némi utóhullámmás lecsillapodtával történhetett. És ez valóban úgy is volt; mert a kiegyezkedés és a határjárás közt még hat hosszú év folyt le. És pedig még 1635-ben *Szentkirályi Klára, Csöppen Anna* utódja, a nagyszombati és morichidai apácák apátnéja minden lehetséges pereiben több ügyvédet nevez ki. (Ráth Kár. gyűjt.) *) Hogy erre szüksége volt, kiderül abból, mivel 1637-ben Török János és neje protestálnak

*) Ime az eredeti: Nos Clara Szent Király Abbatissa Conuentus Religiosarum Virginum Dominarum Sanctimonialium Ordinis. S. Clarae Tirnaviae in Claustro. Beatissimae Mariae Virginis degentes Memoriae commendamus per praesentes, Quod Nos in omnibus causis nostris et eorundem Articulis tam per nos contra alios. quam per alios quospiam contra Nos in

az ellen, hogy Árpás, Egyed, és Sobriról vett *hat-hat colonus* indicatiója szerint a határjárás megtörténjék, hanem kívánják, hogy más *extraneusok* meghivassanak; fáj nekik az is hogy az apácák egy, *transactio* útján nekik átengedett rétet is meg akarnak tartani. Ezen új zsuiolásnak ellenséges következménye volt az annyira zaklatott apácák részéről is; mert azok ismét 1638-ban tiltakoznak Török János ellen, ki az árpási birtoknak azon részét, melyet *Eöreg-Rétnek* hínak, *in ita conventiones transactionali, pratum adhibita numerosorum militum custodia vi et potentia intermediente defalcari curavit.* (Győri kápt. ltár.)

Végre megtörtént, tudja a jó Isten, milyén szerencsés csillagzat alatt az árpási, egyedi, sobri birtokokon az apácák és Törökék részére a metatio 1640-ben. (u. o. Caps. J. III. 8.)

Megjegyzendő, hogy 1643-ban III. Ferdinánd királytól szabadalmat nyertek a nagyszombati apácák, melyben nekik a morichidai klostrom és a hozzá tartozandó jussok örökre biztosítottak. (I. Tud. Gyűjt. 1829. II. 21.) Tudom, hogy a kegyes olvasó szintén örül a végnélküli perlekedés befejezésének, és várja, hogy valami kellemetesb tényekkel kártalanítsam a nagyszombati szerzetesnők történetéből! Kutforrásim e tekintetben nagyon csekélyek, csak azt az egyet mondhatom, hogy ismét változott a közbirtokosság, és változott a folytatandó

quibuslibet Terminis coram quouis Iudice et Justiciario Regni Ecclesiastico videlicet et Secularj. a data praesentium per Anni circulum motis vel movendis Egregios et Nobiles Magistrum Bhartolomeum Maythenj. Directorem causarum Regalium. Nicolaum Bende, Franciscum Nagy, Georgium Hadritium Martinum Tehdy. Johannem Suiskonitt, Nicolaum Kaldy, Johannem Jagatczicz Petrum Husar. Michaellem Mihalffy Paulum Horuath, Laurentium Cherédy fecimus. constituimus et ordinaimus prout fecimus constituimus et ordinaimus, Nostros ueros et legitimos procuratores, Ratum atque firmum nos et Conuentum nostrum promittentes habituros que quid per praefatos nostros procuratores simul uel diuissim Exhibitores seu videlicet Exhibitor praesentium actum factum et procuratum fuerit in causis Nostris et dicti Conuentus nostrj vniuersis. Datum Prima Decembris Anno Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Quinto.

P. H.

Soror Clara Szentkirali
Szombati es Morichidai abbatissa
maga keze.

perlekedés tárgya is. A mórchidaiak és Törökek jószágot foglaltak és a hidvámot bitorolták; az új szomszéd pedig az Eszterháziak az *aszi* erdő miatt czivódtak a nagyszombati főnöknékkal!

Tiltakozás Schillson és Eszterházy ellen. 1648.

az apátné tiltakozik hogy a *Schillson* bárók, és *Eszterházy Ferenc* gróf ő kegyelmessége az egyedi, sobri, sz.-andrási, mórchida és bordacsi birtokokat meg ne vegyék vagy lefoglalják. (Győri kápt. Protoc. 1648. 36 l.) De a pápai végvár főkapitányságnak birtokában maradt mégis 9 jobbágyi sessio, ezeket Thelekesi Török család kimultával letartóztattak: Csáky László, gróf Eszterházy Miklós, László, és 1658-tól fogva gróf Eszterházy Ferenc. A Schillson bárók jogát nem vagyok képes lezármatatni; az *Eszterháziak* alkalmasint mint *Nyáry* ivadékok succedáltak, mert *Nyáry Christina* gróf *Eszterházy Miklós* neje volt. Ezt tanusítja Thelekessy István leleszi prépost 1628-ban. (Proc. cur. 46. sz. A.)

1655-ben változtatás kedvéért a *sobri* jobbágyok erőszakoskodnak, úgy hogy ellenük compulsoriumot kell kérni. (Győri kápt. lt. Capsa J. fasc. 8. 19.)

1666-ban ismét találkozunk a mórchidaikkal. *Magger Placid* pannonhalmi főpát magyar nyelven adja ki azon bizonyítványt, hogy gróf *Eszterházy Ferenc* és a *szombaty szüz apáca asszonyok* mórchida jobbágyaiknak *Domb* nevű határában egy *forgó monot* építeni, melyről évenként sz. György napján 3, 3 forintot fizetni fognak, ha pedig nem akarnak fizetni, vagy a malmot sajátjuknak mondanák, azt akármikor tőlük visszavehesse. Azonban a főpátnak e miatt is baja volt a hamiskodó néppel; mert *Gencsy Egyed György* főpát idejében 1679-ben, bár jó jövedelmük volt, a malombért nem fizették; és mégis mivel malmuk elégett és azt fel nem építhették, a kegyes uraság azt még egy évre engedte át 3 forintnyi bérrel, egyuttal fentartván magának a *censust* emelni, amit ha nem akarnak, az apátság a malmot mint sajátját megtartja. (Pannh. fek. könyv 792.)

Az 1668-ik év az, melyben a mórchida közbirtokosság közt a fenebb érintett harc újra kitört. Amint egy részről a pápai urodalom jogtalanul foglalt épen oly erélylyel küzdött régi joga mellett a gyámoltalan főnöknő.

Simitio Erzsébet fejedelemnő kormányzata. December havában benyújtá *Simitic Erzsébet* (?) Constantia *) apátnő magyar nyelven az esztergomi káptalanhoz gróf *Eszterházy Ferenc*, *Farkas Endre* és *Bezeredj Ferenc* ellen való protestációját a jogtalanul elfoglalt *asszi erdő* miatt, melyet a Convent magáénak vall, és meg akar tartani, melyet hirünk és akaratunk nélkül sem citálván, sem certifikálván elfoglaltak és határokat hánytak benne. (Proc. Cur. 26 sz.)

Erre december 10-én *Lipót császár* meghagyja Győr megyének: ut Moniales in possessione Asszu-Erdő, quam ab antiquo in ejus possessione perstitissent, usque ad Judiciariam decisionem defendant. (u. o. 27. sz.)

4-ik advent vasárnapon protestál *Handrovits* az apácák képviselője a győri káptalan előtt a fentnevezett foglalók, osztók és határokat hányók ellen; (u. o. 25 sz.) minek, mintegy visszatorlása tekintetéből amazok december 28-án a csornai convent prépostja, Szentthamási Máté erdélyi püspök előtt sok perlekedésük utáni egyezkedésüket a mórighidai és téthi jószágra nézve bejelentik. (u. o. 24 sz.)

A győrmegyei e korbéli topographiára nézve ezen okmány fölötte érdekes. Előfordulnak benne *Simon-utja*, csongatta-tó, hosszú-kopár, rókalikak stb. dülő vagy táj elnevezések.

Hogy a főnöknő szívesen látta volna e kellemetlen pernek egyezkedési uton való befejezését, onnan tűnik ki, mivel 1699-ben január 3-án megkérte *Kászony Mártont*, Praepositus S. Georgii de viridi campo, és *Reczey István* nagyszombati városi jegyzőt, hogy gróf *Eszterházy Ferencet* ugyanott saját házában felkeressék, és az Asszu-Erdőre nézve kérdezzék: ki osztotta fel azt, és miért nem hitták meg az osztásra az apácákat is? Erre a gróf azt válaszolá: hogy *Farkas Endrét* és más téthi közbirtokosokat hitt meg, hogy a határozásnál jelen legyenek, és a vizálgodást megszüntessék; hogy az apácák tisztje őket gyalogpósta által értesítette, miért is elkéstek. Egyébiránt állitá, hogy az erdő a pápai várhoz tartozik; mire a kiküldöttek azt felelék: hogy az erdő nem *Téth*hez,

*) Egy másik okmányban Catharina Constantia Schymadicsnak írják.

hanem *Mórichidd*hoz való. A gróf végre avval bocsátá el őket hogy szabadságukban áll az apácáknak igazságukat keresni. (Proc. Cur. 28. sz. és Győri kápt. lt. T. fasc. IV. 6.)

Birtak az Eszterházy grófok ezen jószágból két részt, melyek egyike *Nyárféle*, a másik *Acsadi-féle* volt. Uradalmi tisztjének *Acsádi Pálnak* és nejének *Szegedj Magdolnának* 1671-ben Pápan gróf Eszterházy Ferenc, hű és jámbor szolgálatjáért, a többi közt, a mórighidai határban fekvő Aszuerdőt zálogosította el 800 ftért, ezeknek felét, t. i. 400 ftot szép, új és jó körmöci aranyokban, 400 ft. pedig folyó pénzben vette fel. (Proc. Cur. 39. sz.)

• **Trsztjánszky Ágnes fejedelem asszony.** Ugyan-ezen évben az új fejedelem asszony *Trsztjánszky Ágnes Brigitta* nagyszombati és *mórighidai* Abbatisa is kísértette a kiegyezkedést egy a grófhhoz intézett levéllel. A gróf válasza ez volt: Bőcsütellel vettem . . az *aszuvár-erdeje* vigeth nekem küldöt levelet; való dologh, hogy mindenkor nagy affectiom volt s vagyon is a sz. szerzethez, Isten olljon engem attul, hogy en senkj jószágát, anyival is inkább a sz. szerzetnek mégh csak egy talpalatnyi jószágát is igazságtalanul csak egy óráigh is birjam, lelkem ismeretéhez sem férne. (Proc. Cur. 29 sz.)

Volt-e ezen valóban jó szívre és nem mindennapi becstületeseségre mutató levélnek az apácákra nézve kedvező eredménye? okmányokból nem vagyok képes bebizonyítani. Meglehet hogy a pápai grófi levéltárban léteznek levelek vagy egyéb iratok, melyek az itt fenmaradt hiányokat szépen kiegészítenék!

E század legvégén, 1698-ban történt a győri püspöki megyében a canonica visitatio, melyet a Cathedralis Archidiaconatusban *Latsa János* végzett. Hogy az apácák a Rábakörül fekvő jószágukról csak némi fogalmunk legyen, halljuk mit mond p. o. *Kapiról*; Ecclesiae nullum vel vestigium Praedicans habet unum jugerum, a domo $\frac{1}{2}$ cubulum et 50 denarios; habet domos 12. Animae 24 Lutheranae. — *Mórighida*, Ecclesia magna, desolata, olim monialium, nescitur titulus! non admiserunt visitationem. In *Mórighida* indicatur parochus catholicus. (Heven. Tom. SSS. LXVI. p. 125.) Az hogy a templom oly elhanyagolt állapotban volt, hogy a szentnek

cime sem ismertetett, eléggé bizonyítja, hogy benne isteni szolgálat sem tartatott, és hogy ekkor vagy az apácák ismét egészen nem bírták, vagy hogy szegénységük miatt nem tarozhatták. Meglehet, hogy a plébános, mint másutt is e korokban történt, kevés híveivel magánházban végzé az isteni tiszteletet.

A protestánsokkal való viszályok. 1700. a győri káptalan bizonyítványt állit ki az apácák részére Apáca-dombja, Árpás, Egyed, Sobor, Sz.-András, Horti és más a rábai kerületben fekvő jószágukra nézve. (Győri kápt. lt. Cap. T. Fasc. IV. 7.) — Ugyan ezen évben pedig panaszkodnak Lipót császárnak *Herko Ferenc* móríchidai, *Perje Márton* mocsai, továbbá a mindszei, gyarmathy birtokok és helyek plébánosai és szabadalmazottjai (licentiat), hogy az akatholikusok által kik leginkább külföldiektől piszkáltatnak, vallásuk gyakorlatában gátoltatnak. Ezeket a király az akatholikus ministerek, mesterek és tanítók ellen saját magas oltalmába vette. (Kamarai levéltár. Mon. Tyrn. fasc. III. 1. sz.)

Magát *Móríchidát* vevén tekintetbe tudjuk azt, hogy itt is, mint többnyire a várbirtokokban, a hatalmas akatholikus parancsnokok saját vallásaik híveit, gyakran a többiek rovására, vevék oltalmuk alá, és terjeszték a hitujitást. Az evangélikusok kötemplommal bírtak azon területen, hol a régi Móríchida állott, és a kéttornyú templom maig áll a Rába hidja előtt. Itt állt a prédikátor háza is, azon helyen, hol most a vendégfogadó van. De a *kurucháboruban* elégvén és elpusztulván a falu a templommal együtt, a fedélnélküli lakosok négy-öt évig bujdosnak, míg végre ott, hol most a falu áll, földlikakban, putrikban telepedtek meg, a prédikátornak is ide csináltak házat. Eleinte egy pajtaforma épületbe jártak, azután megépülvén a prédikátor háza, az lett egyszersmind oratoriumjuk is. 1712-ben kijöttek a szolgabírák Győről fegyveres lovas németekkel, megfogták a prédikátort s kötözve bevitték, minél fogva vége lett náluk az exercitiumnak. (Protoc. D. Pastor. Evangel. in Dioec. Jaurinensi 1782-ik évnél p. 269.)

Ez történt, midőn *Nyáry Christina Antonia* kormányzott, melynek nevét, 1714-ben a kam. ltár III. fasc. 7 száma alatt

találjuk. Következő évben már *Eszterházy* József és Ferenc grófok neveivel találkozunk, kiktől ugyanazon fejedelemnő az *acsádi-féle* jószágrészt megnyeré, míg szintén 1715-ben erga depositionem deponendorum inducta Comitum portione de manibus haeredum Acsadianorum incaute ad se recipit. (Proc. Cur. f. 59.)

Egyébiránt a kuruc háboru előtt, ugymond Gyurikovits „*Mórichida ismertetésében*“ 4 l., e hely merő és oly sűrű erdőség volt, hogy kézen lábon kellett benne bujkálni. 1763. eszt. körül a mórighidai nép, Rákócy Ferenc erdélyi fejedelem hadi seregeinek, s ellenek hadakozó császári armadiának Győr megyéből Sopron felé, és visszavonulása miatt nagyon sanyargattatván, régi lakhelyéből elszökött, és nagyobb bátorság végett egy sűrű erdős és mocsáros tájon, mely a bordácsiak, másképp prépost erdejének és apáca túlgynék neveztetett, és az apácák birtokához tartozott, letelepedett, paraszt kunyhókat ottan építvén. Háboru után kiirtatott a tömött homályos liget és 1720 és 1730 eszt. között a parasztok házakat építettek, minekutána a cserbe hagyatott régi lakhelyen a házak részint ledőltek és elpusztultak, részint pedig a Rába vizének gyakori és ellentállhatatlan árfjától elsepertettek volna. Tud. Gyűjt. 1829. II.

Ordódy Constantia Katalin 1721-ben jutott a kormányra; ő az urasági korcsmát a helységnek 100 forintért eladta, a megye pedig ezen eladást 1723-ban megerősítette. Nem sokára ismét valami birtok miatti kellemetlenségeknek kellett történniök, mert 1724-ben a grófoknak az acsádi-féle részt, mely 9 sessio helyett az elfoglaltakkal együtt már 18 telekből állt, t. i. 9 munkáltat, 9 pedig pusztá állapotban valót, visszaadták; ugyanazon évben és a következőben olvassuk, hogy a gróf Homoki telkén nagy majort épített, melyben 3000 juhnek helye volt, 2000 mérő alá való földet, tiszti lakokat épített, az *aszu*-erdőt lefoglalta, az ut mellé nagy vendéglőt épített, egyszóval emberei az apácákat annyira kifosztották mindenükből, hogy a kolostor omladékain kívül egyebet alig találtak; bár tudjuk, hogy ezen év előtt, a bakonybéli birtokrész kivételével, az egész Mórighidát birták.

Következő 1726-ban visszabocsáták az apácák a 9 job-

bágyi telekből álló Nyáirészt is, miután a grófok az 1000 ftot letették. (Proc. Cur. f. 155.) Minthogy Eszterházyéknak az Ugod és Bakonybél közti földek miatt a pannonhalmi főapáttal pere volt, és *Sajghó Benedeket* az apácák megkérték, hogy őket védszárnyai alá vegye, a főapát a grófnak jó szolgálatát ajánlá az apácák perének befejezésében is. Hogy *Sophia Czingel* 1741-ben sept. 30-án *Sajghó* főapátot Bonorum et causarum suarum Plenipotentariusának az esztergomi káptalan előtt nevezé, azt Czinár Mór leveléből tudom.

Néhány évig ismét hiányosak adataink; azonban abból, hogy 1733-ban september 8-án Ordódy Constantia Catharina ifjabb gr. Eszterházy Ferencet gróft beperelte, következik, hogy újra valami igaztalanságnak ki volt téve; a per azonban nagyon hosszúra nyulhatott, mert csak 1749-ben adatott *Mária Theresia* által az engedély, hogy ifj. Eszterházy Ferenc ellen a pert ismét elkezdhesse, minek következtében Győr megye kiküldött *Sárkány Aurora* apátnő kérésére egy vizsgáló bizottságot, mely birtokának állapotáról véleményezzen és az apácák birtokát azon kuszált állapotból kivéve, az Eszterháziakétól elválaszsa. Ezen vizsgálathoz egy igen érdekes egyidejű térkép van kapcsolva, melyből a peres birtoknak minden egyes részleteit kézzel foghatólag előadva látjuk. (Proc. Cur. N. N.) — E közben Nagyszombatban is azon kellemetlenség érte az Illustrissima apátnőt, hogy a korcsmájukban a sernek az utcán át való eladása megtiltatott. (Kamar. lt. III. 20.)

Sárkány Aurora apátnőnek 1750-ben jan. 14-én Posony vármegye bizonyítványt állit ki arról, hogy ifj. gróf Eszterházy Ferenc kir. tárnokmester a királyi Táblához martius 10-én idéztetett. (Proc. Cur. B. B.) A határozott napon a per penes novum fel is vétetett; a panaszosfél a *bordácsi* diverticulumot, mely akkor a többi mórighidai birtokkal össze volt keveredve, mint elkülönített magánbirtokot kéri, mert az 1403. okmány nyomán vicum in superficie possessionis Mórighida, per quem omnes Jaurinum euntes transeunt kapták, most pedig illuc se antiqui coloni Mórighidenses transtulerunt et ibi domos aedificarunt, et nunc quoque Eszterházyani colodi terrigium solvunt, et a domibus ibi constructis robotas praestant. (Proc. Cur.) Ezen kérelem kivihetősége tekintetéből

már 1731 1744 1746-ban vizsgálatok kérettek, és bebizonyítások, melyekben az apácák ügyvéde arra törekszik, hogy a bordacsi birtok elkülöníttessék.

Az 1751-ben october 27-én a helyszinre kijött megyei küldöttség *Bordacsra* kijött, a hová t. i. a morichidai lakosok előbbi helyükből biztosabb (mint mondák) maradhatás végett mostani lakásukat áthozták. Bordacsnak fekvése a jelentésben egészen úgy van leírva, mint azt a fenebb említett térképen láthatjuk. (Proc. Cur. O. O.) Mindezek dacára a per még sem érhette végét, hanem 1752-ben egyezkedés ajánlatott, mely u. o. DD. alatt látható, s melyben megegyeztek a felek, hogy maguknak egyedül egy fellebbezést a kir. Táblához fentartanak. Ezen egyezkedés ellen Eszterháziék kifogást tettek, mert a pannonhalmi főapáttal kötötten; de tudnivaló, hogy (mondja idézett iratunk) a főapát az apácák felhatalmazottja, miért is az ő perük is ezen feltételükben foglaltatik, miért is tagadja az ellenfél, hogy az apácáknak a perujításra joga lenne. Felhozták továbbá, hogy a per már 20 év óta foly, hogy már a 4-dik terminusra kinyújtatott, minek okai az apácák, melyek a jogi utat majd sürgették, majd ismét abban hagyták miért is a grófi ügyvéd kérdezi, hogy mit kívánnak? Ügyvédük azt feleli, magakarnak a *Bordacs* miatti ellenségeskedéstől szabadulni, és régi jogukba behelyeztetni. (Proc. Cur.)

A per folyamában 1752-ben felhozatik az, hogy az 1733-ban kötött egyezkedésben, melyet a gróf a főapáttal kötött, az apácákkal való egyezkedés bele volt foglalva; mondatik hogy joguk a 10 jobbágy- és 2 zsellértelekre melyek a kolostor körül fekszenek, érintetlenül hagyatott, és mivel a többi irományok sem a jogra sem a birtokra nézve nem ismertetnek el elégségeseknek, a gróf az apácák további követeléseitől felmentetik. Ezen ítélethez a hétszemélyes Tábla még azt csatolá, hogy az apácáknak az asszui-erdőben egyenlő joguk és hasznuk legyen, a *homoki* telkeken pedig a földmivelés és haszon engedtessek meg. De midőn 1737-ben ezen ítéletnek foganatosíttatni kellett volna, a gróf ellentállott. (Proc. Cur. 8. lap.)

1755-ben talán véget is ért volna ezen peres ügy aug. 20-án, mert Sárkány apátnő kérelmet nyújtott be, hogy mivel

a per befejeztetett, és Eszterházy Ferenc gróf meghalt, fiai Miklós, Ferenc és Károly idéztessenek meg, miszerint velük az ügy végleg tisztába hozassék. A határnap 1756-dik január 14-kére volt kiszabva. (Proc. Cur. 41. sz.) Azonban az 1759-ben a királyi táblától *Brunsvik Antal* ítélő mester által hozott ítélet szerint a peres ügy úgy dült el, hogy a 28 részre osztott határból az Eszterházy grófok 18 részt, a nagyszombati apácák pedig Bordacsot és Móríchidát összevéve 10 részletet nyertek, ezekhez számították még a hidvámot és a vásári helypénzt is. (Tud. Gyűjt. 1829. II. 8.)

A perek befejezése után a szerzetnek elosztatásaig igen csekély jelentőségű tárgyakat hozhatunk fel. Így az árpási plébánián létező „liber erogationum et percepturumban 1755-től“ ezeket olvasom: Anno 1751. Léván az templomnak csekély jövedelméből, midőn az templom földet újra építtettem; egyik pont ez: Ennek építéséhez járult M. G. *Berényi Klára* gratiajabul ugyanazon esztendőben levő móríchiday T. plébános uram, Kiss Ferenc uram idejében 560 ft.

i. Ab anno 1752. Jött templom jövedelme 1755-dikig . . .
 77 ft. 40 dr. Árpási Eöreg Dombi János három *Eöreg mérő* rozsnak az arro téssen 3 ft. Megtudjuk az akkori provisor nevét: Ladislaus *Keönczöl*, móríchidai ludimagister pedig *Wöcsey* János. Az erogatumok közt 1762-ben Lesztre adtam . . . 15 den.

Karácson napján gyonyo borért adtam . . 15 den. stb.

Pyber Josefát 1771-ben találjuk mint mater abbatisát. Egyik 1772-ki okmányban letiltatik, akármely polgári fundus vételétől, hogy az az adó alól fölmentessék. (Kamar. lt. III. Fasc. 26.) Fenmaradt emléke az árpási harangokon, melyek egyikén ezt olvassuk:

IOsepha **P**iber **ORDINIS** sanCtae CLarae **M**atre abbatIssa **TIRNaVIENSI** **IV**bente fVsa A° 1774. Ecclesiae Moricz-Hida. A harang lehet 6 mázsás, rajta láthatók sz. László és sz. Jakab apostol képei, továbbá az Immaculata és egy szent római ruházatban.

A másik harangon: Me fudit Joseph Schweiger Neostadii 1779. Ez 3 mázsás. Továbbá még olvasható: Josepha Piber ordinis Sanctae Clarae Matre-Abbatissa jubente fusa anno

1779. — Ecclesiae Moriczhida. Krisztus a keresztfán, mellette a b. szűz és János apostol láthatók. Alul ezen vers áll: Hi in curribus et hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus. Psalm. 19. v. 8. Ezen utóbbi harangnak felirata azért feltűnő, mert a kamarai levéltár III. csomójában 1774- és 1776-ról már Berényi Juditha grófné fejedelemnővel találkozunk; miből és mivel Josepha Pyber neve 1781-ben is mint abbatisa előfordul, azt kell gondolnunk, hogy ezen hivatal csak ideiglenes, de ismét elnyerhető volt, mint az a szent Ferenc-rendű tartományi főnököknél divatban vagon.

Térjünk vissza a történetre. Közeledik azon korszak, melyben a szerzetes rendekre halálos csapások ejtettek, de nem egyszerre töröltettek el azoknak hatalomszavai által, kik eddig természetes s majd egyedüli védőik voltak, hanem különféle korlátozó szabályok sejtethették a szűz apácákkal, hogy felosztatásuk nem sokára be fog következni. Így 1771-ben jun. 29-én felszólíttatnak, hogy a jószágukon létező plebánusok subsidiumait felterjesszék; (Kam. lt. fasc. III. 23.) 1773-ban pedig a Helytartó-Tanács oda utasítja, hogy 1) javadalmaikat, adandó számadás mellett, a püspök kormányozza és azért őket illően ellássa. 2) Nagyszombatban az apácák létszáma 30-ra leszállíttatik, addig míg ezen számra le nem olvadnak, ujakat fölvenni nem szabad, és ha üresedés támadna, csak a *főúrak* és *nemesek* leányai közül szabad, pedig minden hozomány nélkül fölöltöztetni; ha végre lennének, kik a határozott szám fölött akarnának bevétetni, azok lássák el önnön magukat, de első üresedés alkalmával díj nélkül a 30 közé fölvétessenek. 3) Az ilyen takarékos mód mellett fenmaradó pénz a templomok tatarozására, a plebánusok és iskolamesterek jobb ellátására fordíttassék; miért is szükséges, hogy a püspökök minden hiányról hivatalosan és lelkiismeretesen tudósíttassanak. (u. o. 29. sz.)

A Brunsvick és Berthold grófi családok 1779. pert indítottak a nagyszombati Clára- és Ursula-apácák ellen a spácai birtok és 7980 forintnyi pénz összeg miatt, mely pert azonban csakhamar kiegyenlítették. (u. o.) Az apácák sorsa azonban mindinkább komolylyá vált, főleg midőn 1781. ápril 2-án tiltatik, hogy magukat a külföldnek hasonnemű intézeteivel

akármily érintkezésbe tegyék. (u. o.) Meglehet, hogy vesztüket érezve nagyon megdöbbentek. Azért jól eshetett nekik *Galgócy János* esztergomi Generalis-Vicarius levele, melyen ugyan semmi aláírás nincsen, melyben gróf *Berényi Judit*hát, mint fejedelem asszonyt atyailag inti, hogy senkinek se *panaszkodjanak* sorsuk miatt — *fülleg ne a világiak előtt.* (u. o. 33.) A convent utolsó napját József császár 1782. január 26-dikán írta alá, az elosztás ápril 18-án történt.

Ezen szomorú csapásról, mely a *nagyszombati* és *mórichidai* szerzetesnőket illette, semmi közelebbi tudomásunk, még maga a kamarai levéltár sem ad semmi felvilágosítást arról, mikor és hogyan töröltetett el ezen kettős apátság, hogyan lett az apácákról gondoskodva, hová huzódtak, s melyik lehetett az utolsó, melyről a *mórichidai* prépostság történetírójának meg kellene emlékeznie! A feledés fátyola takarja ezen annyi küzdelmeken átment szerzetes háznak végéveit!

Eltöröltetvén a Clarissák, az árpás-mórichidai birtok a kincstáré lett.

V.

MÓRICHIDA MAI NAPIG.

Ámbár tisztemhez nem tartozik az árpás-mórichidai prépostság enyészete utáni állapotról megemlékezni, minthogy azonban ennek neve mindaddig fenmaradand az egyház történetében, míg e helyek nevei a magyar földképekről el nem tűnnek, ide igtatom azon kevés adatot, melyet *Szakács Mihály* árpási lelkész ur szivességének köszönhetek.

És pedig 1861-dik jul. 28-án irt leveléből e következőket jegyzem ki:

I. 1746—62-ig *) első plébános volt *Baranyai György*; ez Mórichidán lakott.

II. 1762—69-ig *Torna Ferenc* lelkészkedett u. o.

III. 1769—88-ig *Kollár Ferenc* működött ugyanott.

IV. *Herits István* volt 1788—94-ig.

V. *Bella József*, ki november 5-ig Mórichidán lakott, azon naptól fogva mint árpási plébános jelenik meg. Ezen időben a kamara birván e jószágot, ez építette az emeletes paplakot Árpáson; működött e plébánián 1794—1801-ig.

VI. *Kiss Mihály*, ez itten volt 1801—1806-ig.

VII. *Pádl József*, 1806—1837-ig.

VIII. *Szakács Mihály* 1837—. A fennevezettek közül egy sem halt meg ezen állomáson, hanem mindnyájan elköltöztek, mi a beneficium szegénységéről eléggé tanuskodik. Hogy időközben gyakran a közelebbi szerzetes házak tagjai segítségül voltak a lelkészeknek, az anyakönyvekből lehet látni. Az elhagyott mórichidai paplakba, melyet nagy egyszerűsége miatt pórháznak is lehetne tekinteni, az evangélikus lelkészek laktak.

*) Bajos est avval megegyeztetni, hogy fenebb (432. l.) 1751-ben *Kiss Ferenc* plébános emlittetik!

A vallási alaphoz csatolt birtokot I. *Ferenc* császár 1803-ban octób. 1-én kelt kegyes adománylevelével által gróf *Collaredo Ferenc* udvari főkamarás és miniszternek hitvese, *Crenvillei gróf Folliot* Victoria asszony nyerte, nemcsak a mórchidai, hanem a nagyszombati birtokot is ide számítva, t. i. a Győr, Sopron, Pozsony vármegyékben, és ezekbe magát fényesen be is avatatta. Ezen család még mai nap is védője az *árpási*, valamint a *mórchidai* egyházaknak, melyek utóbbikára, minthogy alacsony fekvése miatt a vízáradásoknak ki van téve, falai nyirkosak és zöld penészszel lepvék, tetőzete pedig épen hogy fentartatik. Nem ártana, ha régi fénye és története miatt kevéssé nagyobb gond- és ápolásban részesülnének.

Most rajtam a sor, hogy a türelmes olvasó szívesességét megköszönjem. Leteszem a tollat, nem mintha azt hinném, hogy valami tökéletest nyújthatok; inkább látom, hogy minden szorgalmas kutatásom mellett is ezen értekezésem csak befejezetlen marad mindaddig, míg valakinek nem sikerül a pápai urodalomnak ezen birtokaira vonatkozó okmányaiból a hiányokat pótolni. Meglehet, hogy épen ezen hiányok fog-nak valakit buzdítani, hogy magam dolgozatánál jobbat adjon, és ez lenne legnagyobb elégtételem.

Ezen tanulmányim közt semmit sem sajnáltam inkább, minthogy az egyház történetéből íróink az *apácák történetét* majdnem egészen kifelejték; mintha nem is *magyar apácák* lettek volna, mintha nem is a legelőkelőbb családaink, a Vársárhelyi, Zólyomi, Korompay, Szentkirályi, Trsztyánszky, Jakussits, Nyáry, Berényi, Ujfalussy, Ordódy, Sárkány, Pyber stb. ivadékaik lettek volna azok, kik a szent magánban üdvöt és nyugalmat kerestek! mert hogy azt és nem a világ fény-üzését kereshették, arról tanuskodik a szigorú szabály, a fölötte nagy szegénység, melyben éltek. Talán kedvet kap valaki, hogy a hirneves veszprémi, nyúlszigeti, hárosi, ó-budai stb. apáca kolostorok történetét okmányilag kidolgozza. A munka ujszerű- és fölötte háladatos lesz, mindenesetre egyik tényezője, és pedig hathatós tényezője a középkori vallási életnek. Tudom, hogy soknak ezen szellem nem tetszik, és véletlenül akadván egy evangélikus lelkész levelére, nem kevéssé bámultam, midőn első közléseimről, melyek a XIII-ik századdal

végződtek, ezeket olvastam: „Érdekekkel olvastam megvallo-
 m Árpás és Mórighida régi *történetét*, azonban nem hallgathatom
 el azon megjegyzésemet, hogy az adatok összefűzése *igen*
kirívó Catholicus szellemben látszatik szerkesztve lenni, vagy
 az is meglehet, hogy észrevételem hibás — a szerkezetet *pro-*
testáns izléssel ítélvén meg.“ Én is azt hiszem, hogy a protes-
 táns érzület az, mely az ős egyház szellemét nem izlelheti.
 Én történeti képet akartam adni azon korszakról, melyet ha
 méltányolni akarjuk, bele kell magunkat gondolnunk azon
 időbe és körülmények közé, melyet az író élénk vezet; ha
 arról nem vádolhatnak, hogy légből kapkodtam adataimat,
 hogy azokat hamisítottam, vagy készakarva elferdítettem, bát-
 ran nézek az elfogulatlan ítész szemébe. Tudom én jól, mikép
 kellene a catholicus intézeteket protestáns szempontból elő-
 állítani, hogy csipősek, nevetségesek, undort gerjesztők legye-
 nek; hiszen birunk már ezen irányban elég remekművet;
 de akkor nem a X-ik vagy XIII-ik századot irtam volna le,
 nem annak nézeteit festettem volna, hanem a XIX-ik század
 lugjával lekellett volna áztatnom mindazt, mit meg ősi törté-
 nelmünkben magasztost, nemest, utánzásra buzdítót birunk,
 és el kellett volna felejtennem azt, hogy azon korholandó, ki-
 nevetendő, rossz és utálatos emberek, ha mindjárt *katholikusok*,
 de jó *magyarok*, és mindnyájunknak *elődjai*, nem pedig valami
 közömbös idegenek, vagy lábbal tiprandó sehonnaiak voltak!

